

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Filoloģijas fakultāte
Baltu valodu katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Philology
Chair of Baltic Languages

BALTU FILOLOĢIJA

XIII (2) 2004

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietniece / Associate Editor

Lidija Leikuma

Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Saulius Ambrasas

Lietuvių kalbos institutas

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

Latvijas Universitāte,

Helsingin yliopisto

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Inta Freimane

Latvijas Universitāte

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Baiba Kangere

Stockholms universitet

Simas Karaliūnas

Vytauto Didžiojo universitetas

Benita Laumane

Liepājas Pedagoģijas akadēmija

Dace Markus

Latvijas Universitāte

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Lembit Vaba

Eesti Keele Instituut,

Tampereen yliopisto

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

University of Maryland,

Baltimore County

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Jānis Kušķis (latviešu valoda), Nicole Nau (vācu valoda), Vaiva Puķīte (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Jānis Kušķis (Latvian), Nicole Nau (German), Vaiva Puķīte (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodu katedra

Filoloģijas fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2004

ISSN 1691-0036 (14)

ISBN 9984-770-84-2

Saturs – Contents

Raksti – Articles

- Alvydas BUTKUS
Sufikss *-ienė* lietuviėšu sievieėšu nominacijā 5
- Bernd GLIWA
Stehen die litauischen Pflanzennamen *Rymo ridikas, Rymo ropė, Rymo ramunė* tatsächlich im Zusammenhang mit Rom? 13
- Juris GRIGORJEVS, Andris REMERTS
Latvieėšu literārās valodas intonāciju funkcionalitāte mūsdienās 33
- Robertas KUDIRKA
Bendrinės lietuvių ir latvių kalbos kirčiūtų ilgųjų monoftongų kiekibiniai ir kokybiniai skirtumai ir bendrybės 51
- Józef MARCINKIEWICZ
Der See Sztabinki, *lit. Stabingis* – sein Name und Mikrotoponymie 71
- Norbert OSTROWSKI
Latvieėšu valodas kauzātivi ar piedėkli *–(d)ēt* 105
- Anta TRUMPA
Lokanuma apzīmējumu semantiskā attīstība latvieėšu un lietuviėšu valodā 113
- Edmundas TRUMPA
Nekirčiūtų balsių kiekybė (periferinės Pelesos šnektos duomenimis) 127
- ### Hronika – Chronicle
- Konference „Baltu valodas: vēsturiskā gramatika, literārās valodas vēsture”
Sanktpēterburgā 2004. gada 5.-6. martā
(*Everita Milčonoka, Anta Trumpa*) 147
- ### Recenzijas – Reviews
- Vytautas Kardelis. *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, 195 p. (Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto mokslo darbai). (*Artūras Judžentis*) 151
- Knyga nobažnystės krikščioniškos 1653*. Parengė Dainora Pociūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. lxx + 660 pp. (*Dalia Jakulytė*) 157
- Latvieėšu-lietuviėšu un lietuviėšu-latvieėšu sarunvārdnīca*. Sastādījusi D. Malahova. Rīga, “Avots”, 2004. (*Laimute Balode*) 159

SUFIKSS *-ienė* LIETUVIEŠU SIEVIEŠU NOMINĀCIJĀ

Alvydas BUTKUS
(Vītauta Dižā Universitāte)

Ievads

Iedziļināties šajā tematā mani pamudinājusi feministu kustība Lietuvā un tās pārstāvju apgalvojumi, ka mūsdienu lietuviešu antroponīmijas sistēma esot mākslīga, nokopēta vai no poļiem, vai vēl diezīn kur, un ka šī sistēma aizskar sieviešu tiesības, pazemo sievieti, proti, sieviešu uzvārdi atklāj viņu ģimenes stāvokli – parāda, vai sieviete precēta, vai ne, sal. *Brazauskienė* un *Brazauskaitė*. Zināmas neērtības šādi uzvārdi rada, braucot uz ārzemēm – sievas uzvārds taču nesakrīt pilnīgi ar vīra uzvārdu, meitas – ar tēva. Feministes piedāvā vienkāršot sieviešu uzvārdu formas, t.i., atteikties no piedēkļiem un lietot nemainītu vīrieša (vīra, tēva) uzvārda formu, piem., *Aurelija Simutis* vai akcentēt tikai dzimuma atšķirību un sievietes uzvārdam pielikt galotni *-ė*, piem., *Aurelija Simutė*. Tomēr uz valodnieku jautājumu, kā būtu jāizrunā tāda maskulinizēta uzvārda vsk. datīvs, feministes atbild: ļoti vienkārši – *panelei / poniai Aurelijai Simutis*, tā ka antroponīma determinācija un norāde uz ģimenes stāvokli tik un tā paliek.

Lietuviešu antroponīmu sistēmas

Lietuviešu antroponīmijā līdz šim pastāv divas sistēmas: tradicionālā un oficiālā. Tradicionālo sistēmu cilvēki lieto sarunvalodā un dialektos, it īpaši Austrum- un Dienvidlietuvā, turpretī Žemaitijā vismaz patronimizācijas tradīcija ir vājāka. Oficiālā sistēma pastāv literārajā valodā un īpaši dokumentos. Turklāt oficiālā sistēma ir izveidota no tradicionālās, tikai mazliet vienkāršota, proti, patronimizācija un andronimizācija skar tikai sieviešu uzvārdus, sistēmā nav atstāta dēlu uzvārdu sufiksācija, bet iegātņi pavisam nav nominēti pēc sievastēva vai sievas antroponīma (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Ģimenes locekļu nominācija lietuviėšu antroponīmijā

ĢIMENES LOCEKLIS	OFICIĀLĀ SISTĒMA	NEOFICIĀLĀ SISTĒMA		
	Uzvārds	Vārds	Uzvārds	Iesauka
Vīrs	Stonkus	Vytas	Stonkus	Galinis
Sieva	Stonkienė Stonkuvienė ¹	Vytiėnė Vytiėnė ²	Stonkienė Stonkėnė ² Stonkuvienė ¹	Galinienė Galinėnė ²
Dēls	Stonkus	Vytukas ³ Vyčiokas Vytukutis Vytynas	Stonkiukas ³ Stonkiokas Stonkutis Stonkynas	Galiniukas ³ Galiniokas Galinutis Galinynas
Meita	Stonkutė ⁴	Vytutė ³ Vyčiotė Vytaičia Vytiķė Vyčiūtė	Stonkutė ³ Stonkiotė Stonkaičia Stonkiķė Stonkiūtė	Galinytė ³ Galiniotė Galinaičia Galinikė Galiniūtė
Iegātis		Vytzentis Vytiņis ⁵ Vytiėnas	Stonk(a)žentis Stonkinis Stonkinas	Galin(ia)žentis Galinienis

¹ Paralelforma, ja vīra uzvārds beidzas ar *-us* vai *-(i)us*. Šis likums neattiecas uz uzvārdiem ar slāvu piedēkļiem *-avič-*, *-evič-*, *-ovič-*. Žemaitijā šī sufiksa lietošanas tradīciju nav.

² Žemaitiskais alomorfs.

³ Sufiksa izvēle ir atkarīga no reģionālām tradīcijām, nevis no tēva personvārda celma.

⁴ Sufiksa izvēle ir atkarīga no tēva uzvārda celma (sk. 2. tab.).

⁵ Iegātņa nominācijai var būt izmantots arī viņa sievas personvārds, modificēts ar sufiksu (plašāk sk. Butkus 1995: 65–66).

2. tabula

Meitas uzvārda sufiksācijas atkarība no tēva uzvārda celma lietuviėšu oficiālajā antroponīmijā

TĒVA UZVĀRDA GALOTNE	MEITAS UZVĀRDA SUFIKSS
-as, -a: Petrauskas, Būga	-aitė: Petrauskaitė, Būgaitė
-is, -ys, -ė: Buteikis, Gaidys, Lapė	-ytė: Buteikyte, Gaidyte, Lapyte
-ius: Adomavičius, Skardžius	-iūtė: Adomavičiūtė, Skardžiūtė
-us: Jankus, Stonkus	-utė: Jankutė, Stonkutė

Oficiālajā sistēmā laulātajam pārim ir tiesības izvēlēties uzvārdu: vīrs var ņemt sievas uzvārdu vai otrādi (šajos gadījumos sievas uzvārds parasti tiek determinēts ar sufiksu *-ienė*), katrs var palikt pie

sava uzvārda (tādā gadījumā sievietei paliek nemainīts viņas patronimizētais uzvārds), vai dubultuot uzvārdu, pievienojot bijušajam arī jauno, piem., *Vanda Šulgaitē-Vīleišienē*.

2003. gadā Lietuviešu valodas komisija daļēji piekāpās feministu prasījumiem un ļāva lietot arī jauno variantu, t.i. papildināja esošo sieviešu uzvārdu sistēmu ar formām bez piedēkļa, tomēr ar galotni *-ē*: *Simutē* (nevis *Simutienē*), *Rudē* (nevis *Rudienē*), *Stonkē* (nevis *Stonkienē* vai *Stonkuvienē*).

Piedēklis *-ienē* valodas praksē

Akutētām piedēklim *-ienē* (varianti *-uvienē*, dial. *-ēnē*) mūsdienā lietuviešu valodā ir dažādas derivatīvās nozīmes.

1. Sievu nosaukumi pēc vīra amata: *kalvienē* (: kalvis), *kriaučiuvienē* (: kriaučius ‘skroderis’), *direktorienē* (: direktorius), *karalienē* (: karalius), *prezidentienē* (: prezidentas).
2. Sievu nosaukumi pēc vīra radniecības: *brolienē* (: brolis), *dēdienē* (: dēdē ‘onkulis’), *švogerienē* (: švogers ‘svainis’).
3. Sieviešu nosaukumi pēc rakstura vai darbības: *velnienē* (: velnias; sal. kr. *čirtova matj* ‘velna māte’), *sukčiuvienē* (: sukčius ‘blēdis’).
4. Dzīvnieku mātišu nosaukumi: *asilienē* (: asilas ‘ēzelis’), *gandrienē* (: gandas ‘stārķis’), *vilkienē* (: vilkas); turpretī dzīvnieku mātītēm lietojamas arī paralēlformas bez piedēkļa: *asilē*, *vilke*, *briedē*.

Tomēr visplašāk šis piedēklis tiek lietots antroponīmijā precētas sievietes nominācijai. Oficiālajā sistēmā tas satopams uzvārdos, neoficiālajā – vispār personvārdos, jo sievietes personvārdu pieņemts atvasināt arī no viņas vīra vārda vai iesaukas – viss atkarīgs no tā, kā vīru sauc sabiedrībā – vai vārdā, vai iesaukā, vai uzvārdā, piem. *Jonienē* (: Jonas), *Berankienē* (: Berankis), *Petrāitienē* (: Petrāitis) (1. tabula). Var droši secināt, ka tāda sievietes nominācija lietuviešu sarunvalodā ir pierasta un ļoti izplatīta.

Bez tam pastāv arī individuālas sieviešu iesaukas ar piedēkli *-ienē*. Pārējās šādas iesaukas ir cēlušas no attiecīgajiem apelatīviem, t. i., derivācija ir notikusi apelatīvu līmenī. Tad šī piedēkļa derivatīvās nozīmes varam papildināt vēl ar četrām grupām.

1. Sievieėšu nosaukumi pēc viņu fiziskajām īpašībām: *Sprogtakienė* (: sprogtakis ‘lielacis’), *Bačkienė* (: bačka ‘muca’; resnule), *Raudonikienė* (: raudonikis ‘sarkanvaidzis’), *Drūtulienė* (: drūtulis ‘resnulis’), *Slebezdienė* (: slebezda ‘kas neskaidri runā’); *Pelėdienė* (: pelėda ‘pūce’; smejas kā pūce), *Sprindienė* (: sprindis ‘sprīdis’; maza auguma).
  2. Sievieėšu nosaukumi pēc viņu dzīves vai ceļojuma vietas: *Galiniėnė* (: galinis ‘malinieks’), *Kapiniėnė* (: kapinės ‘kapsėta’); *Pagrūėienė* (: po grūėia / pagrūėė ‘vieta pie bumbierkoka’); *Uėkelienė* (: uė kelio / uėkelė ‘vieta aiz ceļa’), *Prancūziėnė* (: prancūzė ‘francūziete’; bija aizbraukusi uz Franciju), *Amerikoniėnė* (: amerikonė; kādu laiku nodzīvojusi ASV).
  3. Sievieėšu nosaukumi pēc turīguma vai nabadzības: *Bagotiėnė* (: bagotas), *Plikiėnė* (: plikas), *Škurdeliėnė* (: škurdelis ‘nabags’).
  4. Sievieėšu nosaukumi pēc viņu dažādām novirzēm no uzvedības normām: *Baroniėnė* (draudzējās ar kādu baronu), *Bez daliėnė* (: bezdalius ‘bezdelis’; atraitne, kas dzīvo ar sveėu vīru), *Bandeliėnė* (: bandelė ‘maizīte’; zaga maizītes no veikala), *Slampieniėnė* (: slampa ‘slaists’ / slampinėti ‘slaisīties’; zagle).
- Šādu grupu varētu veidot vėl vairāk.

Kas krīt acīs, pētot šo iesauku materiālu? Pirmkārt, metaforu daudzums. Viena otra bija arī citētajos piemēros. Taču metaforizācija ir raksturīga vairumam iesauku, un tā nesaistās ar šo tematu. Otrkārt, pašas iesaukas bieži vien netiek atvasinātas no priekšmeta vai īpašības nosaukuma, bet no vīriešu dzimtes personas nosaukuma. Piemēram, skolas bufetnieces iesauka *Bliūdžiuvieniė* balstās uz pamatvārda *bliūdžiūs* ‘bļodnieks’, nevis *bliūdās* ‘bļoda’, smēķētāju iesaukas *Pypkiuvieniė* un *Tabokiuvieniė* atvasinātas no apelatīviem *pypkiūs*, *tabokiūs* ‘pīpētājs’, nevis no *pypkė* ‘pīpe’ un *taboka* ‘tabaka’. Vėl citi piemēri: *Galiniėnė* (: *galinis*, nevis *galas*), *Seiliuvieniė* (: *seiliūs*, nevis *seilė*), *Sutriuvieniė* (: *sutriūs*, nevis *sutros*) utt. Īsti būtu jāgaida iesaukas *Bliūdieniė*, *Pypkieniė*, *Tabokieniė*, *Galiėnė*, *Seiliėnė*, *Sutriėnė*. Jāuzsver, ka minēto sievieėšu vīri nemaz nav saukāti ar līdzīgām iesaukām. Manuprāt, šāda tipa iesauku derivatīvā saistība ar vīriešu dzimtes personu nosaukumiem pastiprina piedēkļa *-ienė* derivatīvo nozīmi un vairāk konotē sievietes laulības statusu.

Un vēl kāda nianse. Šis piedēklis tiek lietots arī ar tiem apelatīviem, kas jau tik un tā ir sieviešu dzimtes vai pat nozīmē dzīvnieku māfītes. Piemēram, blakus sieviešu metaforiskajām iesaukām *Bačka* ‘muca’, *Pempē* ‘ķīvīte’, *Pelēda* ‘pūce’, *Višta* ‘vista’, *Žirafa* ‘žirafe’ pastāv iesaukas *Bačkienē*, *Pempienē*, *Pelēdienē*, *Vištinienē*, *Žirafienē*. Šajos gadījumos piedēklis *-ienē* palīdz pilnīgi noformēt precēto sieviešu antroponīmus un daļēji samazina metaforizāciju. Gadās pat patronīmi ar sufiksu *-ienē* precētai meitai.

Diezgan bagāta ir arī semantika vārdiem, no kuriem tiek atvasinātas šādas iesaukas vai to apelatīvi (sk. 3. tabulu).

3. tabula

Lietuviešu iesauku ar sufiksu *-ienē* atvasināšanas pamatvārdi

PAMATVĀRDU NOZĪMES	%	PIEMĒRI
Substantīvi		
Personu nosaukumi	30	<i>Klajūnienē</i> (: klajūnas ‘klaidonis’; viņai paticis ceļot)
Metaforizētie personvārdi (<i>plašāk</i> Butkus 1997)	20	<i>Feigeliēnē</i> (: Feigel ‘kāds ebreju uzvārds’; runā ar ebreju akcentu)
Priekšmetu nosaukumi	10	<i>Šepetiēnē</i> (: šepetys ‘birste’; nozagusi kādam birsti)
Dzīvnieku nosaukumi	8	<i>Bebrienē</i> (: bebras ‘bebrs’; ar lieliem priekšzobiem)
Ēdienu nosaukumi	6	<i>Kepsniēnē</i> (: kepsnys ‘cepētis’; sūdzējies par savu sadegušu cepeti)
Vietu nosaukumi	6	<i>Kapiniēnē</i> (: kapinēs ‘kapsēta’; dzīvo kapsētas tuvumā)
Ķermeņa daļu nosaukumi	3	<i>Dziubienē</i> (: dziubas ‘knābis’; gardegune, ziņkā-rīga)
Augu nosaukumi	2	<i>Palergoniēnē</i> (: palergonija ‘pelargonija’; jaunībā bijusi skaista, sarkanvaidze)
Citi substantīvi	1	<i>Sintebrienē</i> (: kr. sentjābrj ‘septembris’; viņas vīra vārds ir <i>Augustas</i>)
Adjektīvi		
Īpašību nosaukumi	9	<i>Skūpiēnē</i> (: skūpas ‘skops’; skopule)
Verbi		
Darbību nosaukumi	5	<i>Slampienē</i> (: slampinēti ‘slaisīties’; slaisās un zog vistas)

Piedēkļa *-ienė* plaša lietošana lietuviešu un latviešu (Kalme & Smiltnece 2001: 69) sarunvalodā un dialektos pilnīgi noraida apgalvojumus par šīs tradīcijas mākslīgo izcelsmi un ļauj secināt, ka tas ir vecs mantojums, kas sniedzas varbūt vēl indoeiropiešu pirmvalodas laikos. Indoeiropiešiem, kā zināms, bijusi patriarhālā sabiedrība, un tas atspoguļojies arī viņu antroponīmijā. Visu ģimenes locekļu personvārdi bija vienā vai otrā veidā determinēti un rādīja viņu subordināciju pret ģimenes galvu. Lietuviešu neoficiālā antroponīmijas sistēma to tieši pierāda: visi ģimenes locekļi ir nosaukti ģimenes galvas vārdā, vienīgi šis vārds ir attiecīgi determinēts ar piedēkļiem atkarībā no tā, kas šis loceklis saimniekam ir: dēls, meita, sieva vai iegātnis.

Secinājumi

1. Lietuviešu antroponīmijas sistēma un tās divi paveidi atspoguļo indoeiropiešu veco patriarhālo nostāju, pēc kuras visi ģimenes locekļi tiek subordinēti pret ģimenes galvu. Var teikt, ka šī ir veca indoeiropiska tradīcija, kas labi saglabājusies un tālāk izveidojusies areāla perifērijā esošā lietuviešu valodā.
2. Lietuviešu iesauku materiāls ļauj papildināt sufiksa *-ienė* derivatīvo nozīmju skaitu un pat runāt par atsevišķu atvasinājumu kategoriju – par precēto sieviešu nosaukumiem. Šie nosaukumi (apelatīvi) atspoguļo sievietes personiskās īpašības, vienlaikus uzsverot viņas laulības statusu.
3. Sieviešu onīmu piedēkļa *-ienė* tik plaša lietošana lietuviešu izloksnēs un sarunvalodā pierāda gan šīs tradīcijas, gan pašas morfēmas senatni. Tātad būtu noziegums šo mantoto bagātību graut un tās vietā veidot kaut ko jaunu pēc Rietumeiropas valodu parauga, kur šī senā īpatnība ir sen zudusi.
4. Skopi šīs sistēmas dati lietuviešu vecajos dokumentos var būt skaidrojami ar to, ka lietuviešu antroponīmiju ir ietekmējušas slāvu valodas (krievu un poļu), pareizāk, to valodu pārstāvji ierēdņi, kas varēja vienkārši ignorēt dzīvu praksi un sieviešu uzvārdus rakstīt pēc poļu vai krievu antroponīmijas modeļa.

Literatūra

- Butkus Alvydas. 1995. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti.
Butkus Alvydas. 1997. *Lietuvių pravardės, kilusios iš įžymybių asmenvardžių. Acta Baltica* 94. Kaunas. P. 19-23.
- Kalme Vilma,
Smiltiece Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija: Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija.
- Zinkevičius Zīgmas. 1977. *Lietuvių antroponimika*. Vilnius: Mokslas.

SUMMARY

The Suffix *-ienė* in Lithuanian Women's Surnames

Alvydas BUTKUS

The suffix *-ienė* is used in forming the official surnames of Lithuanian women after marriage. The corpus of modern Lithuanian nicknames shows that this suffix also helps to form women's nicknames, based on physical and other features and at the same time connoting the nicknamed women's marital status.

Therefore the suffix *-ienė* has an old and strong tradition of use in Lithuanian anthroponymy. It is maintained that this tradition is a heritage from the Indo-European community and must be preserved.

STEHEN DIE LITAUISCHEN PFLANZENNAMEN
Rymo ridikas, Rymo ropė, Rymo ramunė
TATSÄCHLICH IM ZUSAMMENHANG MIT ROM?

Bernd GLIWA

1. Es galt bisher als unbezweifeltes Sachverhalt, dass das *Rymo* der genannten Pflanzennamen sich auf Rom, italienische Hauptstadt und Sitz des Papstes, bezieht. Dafür sprechen implizit die Großschreibung in einschlägigen Wörterbüchern: *Rymo ridikas, Rymo ropikės* ‘Tollkirsche, *Atropa bella-donna* L.’, (LBŽ: 38; LKŽ: XI 536, 833), *Rymo ropė* ‘Tollkraut, *Scopolia carniolica* Jacq.; Weißer Stechapfel, *Datura stramonium* L.’ (LKŽ: XI 832)¹, *Rymo ramunė* ‘Echte Kamille, *Matricaria recutita* L.’ (LKŽ: XI 135). Damit wird stillschweigend ein Bezug zu einem Eigennamen angenommen, der eigentlich nur mit dem der Stadt Rom zu identifizieren ist, und zwar in dessen sl. Phonetik, wie sie neben der jetzigen offiziellen lit. Schreibweise *Roma* ‘Rom’ in älteren Schriften mit *i* oder *y* vorliegt, etwa im anonymen *Lexicon Lithuanicum Rom – Rimija, Rimas* (LEX: 310) bzw. in der Umgangssprache lit. *rymiētis* ‘Römer’ u.a. (LKŽ: XI 623). Lit. *Rymas* < w russ. *Румь* oder poln. *Rzym, rymionas* < apoln. *Rzymian(in)* usw. (Skardžius 1931: 189f.). Soweit bekannt, weisen alle schriftlichen Zeugnisse das große *R-* auf, die Schreibenden waren sich eines (möglichen) Bezugs auf Rom bewußt. LKŽ führt die Namen nicht unter *Rymo* sondern als idiomatische Phrasen der nachgenannten Stichwörter *ropė* etc. auf. In der Diskussion wurde von einigen Linguisten explizit: “*Rymo t.y. Romos ropė*” (Mikulskas 2002: ms.) diese Deutung vertreten – indessen ohne weitere Argumente.

Phonetisch gibt es keine Einwände, jedoch gehört zu einer vollständigen Etymologie noch eine semantische Komponente, somit eine Motivation für den Namen. Und hier kommen aus botanischer Sicht starke Zweifel auf. Allein der Umstand, dass es auch andere Pflanzennamen gibt, die sich auf die Herkunft der Pflanze beziehen, ist noch kein Argument. Es wäre noch zu zeigen, dass Herkunft oder

¹ Die botanischen Namen wurden ggf. nach Zander (2000) auf den aktuellen Stand gebracht, ohne dass darauf im einzelnen hingewiesen wird.

Züchtungsort der betreffenden Pflanze, oder eine spezielle Verwendung, etwa im kulinarischen Bereich, mit dem Namen korrespondiert. Das ist indes nicht der Fall, weshalb in der vorliegenden Studie eine Alternative aufgezeigt wird, nach der *rymo* ein Erbwort ist.

2. Botanische Bemerkungen zur Herkunft und Ausbreitung der genannten Pflanzen.

Atropa bella-donna wächst nach Zander (2000: 212) in Europa, ausschließlich Skandinavien (wo sie aber eingeschleppt ist), in der Türkei, im Kaukasus, Nord-Iran, NW-Afrika. Die Litauische Flora (LF: V 386) ist zurückhaltender und naturgemäß subtiler in der Grenzziehung: die Grenze der natürlichen Verbreitung verläuft südlich Litauens; auch wird die Pflanze nur selten gezogen.

Für *Scopolia carniolica* wird natürliches Vorkommen ausgewiesen für Mittel- und Südeuropa, die südwestlichen Regionen der europäischen UdSSR, Kaukasus (LF: V 386).

Eine breite Anzucht und Verwendung des Tollkrautes in Litauen und Lettland behauptet Fühner² (1919: 221-227, zit. Rätsch 1998: 471); diese Information wird von Rätsch kolportiert, einschließlich behaupteter Verbreitung in Litauen und Lettland und teilweise entstellter lit. Namen „*Durna rope* ‘tolle Rübe’ [...], *Mauda*, *Maulda*, [...] *Pikt-rope* ‘böse Rübe’, *Pometis ropes* ‘pometis-Rübe’ “ (1998: 471f.). Die Namen *pometės ropės*, *durnaropė*, *piktropė* stammen von Abromeit³ (1903: 589; LF: V 386f.), *mauda* bezeichnet normalerweise den Schierling ‘*Conium maculatum* L.’ (LF: V 48) und *maulda* (LKŽ: VII 935) entstammt ursprünglich wohl Prätorius’ Handschrift (um 1690), im Auszug heißt es: „sie haben ein Kraut, das nennen sie *Maulda* [...] der das Kraut ins Leib bekommt muß sterben, dagegen hilft die ganze Apotheke nicht“ (Tetzner o.J.: 15). Es wird sich um Schierling oder Wasserschierling gehandelt haben (Gliwa 2002a: 30f.), warum Fühner hierin das Tollkraut sieht, ist unbekannt. Damit soll nur gezeigt werden, dass die Verwendung

² Fühner wurde 1915 als Ordinarius für Pharmakologie nach Königsberg berufen und kam daher mit ostpreussischen und litauischen Befindlichkeiten in Kontakt.

³ Für Konsultation, Einsicht in Herbaria, und die Möglichkeit das Werk von Abromeit einzusehen, möchte ich Zigmās Gudžinskas und Valerijus Rašomavičius vom Botanischen Institut Vilnius danken.

von *Scopolia carniolica* kein gesicherter Fakt ist und weiterer Untersuchung bedarf. Für den Fortgang der Untersuchung von *Rymo* ist es jedoch nicht von besonderem Belang, ob hier eine Verwechslung mit dem Schwarzen Bilsenkraut ‘*Hyoscyamus niger* L.’ (*Scopolia carniolica* heißt auch Glockenbilsenkraut), dem Stechapfel oder der Tollkirsche, die oft gemeinsame Namen (z.B. zu Basen dt. *Toll-*, *Wolf-*, lit. *durna-*, *pomet-*, *vilk-*) haben, vorliegt.

Die Herkunft des Weißen Stechapfels ist umstritten. Entweder wurde die Pflanze aus Nordamerika eingeschleppt oder aber sie war in der Region Indien, Iran, Kaukasus beheimatet (Rätsch 1998: 209; Gliwa 2002: 93-95 jeweils mit Lit.). Die Litauische Flora (LF: V 398) geht sogar davon aus, dass die Pflanze in Litauen heimisch ist, eine Sicht, die neuere botanische Werke nicht teilen (z.B. Vilkonis 2001: 238).

Also kann gesagt werden, dass *Scopolia carniolica* und *Atropa bella-donna* zwar um Rom vorkommen können, sie tun es aber auch in nähergelegenen Regionen, so dass eine direkte Herkunft dorthier wenig wahrscheinlich ist. *Datura stramonium* stammt definitiv nicht aus Rom, wenngleich sie nunmehr dort introduziert sein sollte. Die Echte Kamille ist in Litauen heimisch, wenn auch jetzt nicht sehr häufig wild anzutreffen (LF: VI 99).

Man ist versucht, die Klosterkultur für einen Namen mit *Rymo* verantwortlich zu machen. Dann sollte man aber auch in anderen Sprachen adäquate Namen finden, besonders in den mittelalterlichen Kräuterbüchern, was mitnichten der Fall ist. Zudem entwickelt sich die Klosterkultur in Litauen verspätet, erst mit der Gegenreformation.

3. Die Pflanzen werden *ridikas*, *ropikės*, *ropė* genannt. Das Bedeutungsfeld von *ropė* ist weit gefächert ‘Pflanzen der Gattung *Brassica*; ein Feld wo diese wachsen; Kartoffel; Tank der Petroleumlampe; Teil des Spinnrades auf dem die Spindel befestigt wird; Kniescheibe; Knoten, Knäuel; Garbe, Hocken; ein Kinderspiel’ (LKŽ: XI 831f.). Damit könnte neben der Wurzel sogar die charakteristische Frucht des Stechapfels bezeichnet werden (vgl. Gliwa 2002: 101). *Ridikas* bezeichnet nicht nur das Radies sondern auch alle Arten Pfahl- und Hauptwurzeln. Die Namen beziehen sich also besonders auf für die

pharmazeutische Aufbereitung wesentliche Pflanzenteile der Nachtschattengewächse (Heeger 1989: 289, 366; Rätsch 1998: 210; VA: 93, 308-311; Roth et al. 1994: 648).

Die Identität von *Rỹmo ramùnė* ist ebenfalls zweifelsfrei, hier ist *Rymo* nur Zusatz zu dem üblichen Namen *ramùnė*, *ramunėlė* etc. (LKŽ: XI 135).

4. "Pflanzen, deren Benennungen aus ihrer Herkunft hergeleitet werden, sind üblich und verbreitet in verschiedenen Sprachräumen und -zeiten (genauso wie z.B. it. *insalata romana*, *radicchio trevigiano* oder sp. *melón galia* usw." (P.U.Dini, E-mail vom 21.09.02).

Solche Namen existieren, jedoch muss für die konkrete Pflanze dieser Zusammenhang auch plausibel gemacht werden können. Betrachten wir also den Römischen Salat, als besonders geeignetes Bsp. Marzell führt *Römischer Salat*, *Welscher Salat* an für *Lactuca sativa* L. var. *crispa* L. (WDPN: II 1149), dagegen wird in der neueren gartenbaulichen Literatur allgemein *Lactuca sativa* L. var. *longifolia* Lam. als *Römischer* oder *Bindesalat* bezeichnet: „Bindesalate [...] vertragen höhere Temperaturen, sind aber frostempfindlicher. Der Anbau liegt vorzugsweise in den Ländern Italien, Frankreich und Spanien. [...] Man findet in der Literatur Hinweise, daß die Kultur des Salates bis zu den Ägyptern zurückgeht. Die Kultur von Salat soll dann über die Griechen zu den Römern gekommen sein. In Mitteleuropa wurde die Kultur des Salates erst um das Jahr 800 bekannt.“ (http://www.juliwa-enza.de/Kulturinfo_Salat.htm, gesichtet am 10.10.02). Hier liegt also neben einer Station Rom auf dem Wege der Ausbreitung der Pflanze auch noch deren gegenwärtige Herkunft im landwirtschaftlichen Anbau. Es kann weiterhin vermutet werden, dass die Züchtung der Varietät in Italien erfolgte. Schließlich ist zu bemerken, dass der Name *Römischer Salat* und seine jeweiligen Entsprechungen in vielen Sprachen weit verbreitet sind, diese somit den Weg der Verbreitung der Pflanze nachvollziehbar gestalten. Für die betrachteten Pflanzen aus der Familie Nachtschattengewächse fehlen solche Namen jedoch. Auf den ersten Blick könnten hierhergehören d. dial. *Röhmerinne* 'Atropa bella-donna' (der Name entstammt "Sammlungen, die bekanntermaßen viele Irrtümer und Druckfehler

enthalten”, WDPN: I 522; IV 1317, 1381), *Römerin* ‘*Atropa belladonna*’ „die letzte Silbe des offensichtlich gänzlich mißverstandenen Wortes betont“ (WDPN: I 522), *Röwerint* ‘ds.’ vermutlich „daraus umgedeutet mit Anlehnung an *Röwe* ‘Rübe’ wegen des dicken walzenförmigen Wurzelstockes?“ (WDPN: I 523). Aus den Bemerkungen kann bereits ersehen werden, dass es sich um keine echte Homophonie handelt, sondern verschiedene Betonungen vorliegen; erst das homographische Schriftbild suggeriert eine Homophonie. Wenn schon nicht die Pflanze an sich aus Rom importiert wurde, so könnte doch wenigstens eine damit verbundene kulturelle Leistung, hier aus dem Bereich Mode, für die Namensgebung verantwortlich gemacht werden. Gemeint ist der Umstand, dass „der Saft der Beeren und das aus den Blättern gebrannte Wasser zum Schminken diente und weil die durch das Belladonnin (und Apoaotropin) erweiterte Pupille des Frauenauges als schön galt“ (WDPN: I 521 und Lit.), woher auch die Bezeichnung *belladonna* ‘schöne Frau’ stammt (WDPN: I 521). Möglich, dabei handelt es sich aber eher um Übersetzungen von *belladonna* aus dem wissenschaftlichen Namen: nl. *schoone dame*, frz. *belle dame*, rum. *doamna mare*, rus. *krasavica* u.a. (WDPN: I 521) ganz ohne Bezug auf die Herkunft dieser Mode.

5. Bleiben wir zunächst bei dem dt. *Röhmerinne*. Unter Berücksichtigung des Umstandes, dass für die einheimischen giftigen Nachtschattengewächse eine Reihe von Gemeinschaftsnamen existieren, können einige Namen, die dem Schwarzen Nachtschatten ‘*Solanum nigrum*’ zugeordnet werden, zur Deutung herangezogen werden. Es handelt sich um ahd. *ramisad* ‘strignum, dolwrz’, *ramêsdra*, *ramestra* ‘strignum’, *ramesdra* ‘strignum’, *ramesadra* ‘strignum’, *ramese*, *römisch* ‘stignum’, *ramestra* ‘strignum, strignos, herba salutaris, viua [uva] lupinum’ mit der Bemerkung versehen „botanische Deutung nicht sicher“ d. dial. (bayr.) *rames ore* ‘herba salvarium’, *römes or* ‘herba salutaris’ (WDPN: IV 368), an anderer Stelle: „Die botanische Deutung scheint *Solanum nigrum* oder *Paris quadrifolia* zu sein“ (WDPN: I 211). Anhand der o.g. Namen kann ersehen werden, dass *römisch* vermutlich nicht der ursprüngliche Name war, das Nämliche gilt wahrscheinlich auch für *Röhmerinne*. Dabei ist natürlich nicht

ausgeschlossen, dass it. *belladonna* Einfluß auf die Umdeutung gehabt haben könnte. Einerseits wird der Versuch unternommen, die ahd. Namen etymologisch mit d. *Rams*, *Ramsen* ‘*Allium ursinum* L.’ zu verbinden, was wegen ags. *hramsas*, poln. *trzemucha*, lit. *kermušė* ‘*Allium* spp.’ auf ig. **ker-m-/*kor-m-* ‘scharf, stechend, ätzend’ etc. führt (vgl. WDPN: I 210 und Lit.; Kluge 1999: 665). Da *Solanum nigrum* stark giftig ist (Roth et al. 1994: 665), könnte man sich hier auf die Giftwirkung beziehen und eine solche Annahme wäre prinzipiell zu rechtfertigen.

Eine alternative Deutung der bayrischen Bsp. basiert auf einer Verknüpfung mit mhd. *ram(e)* ‘Widder’ (WDPN: IV 369 und Lit.), die aber möglicherweise auf die selbe ig. Grundlage wie *Rams* ‘*Allium ursinum* L.’, lit. *kermušė* ‘*Allium* spp.’ zurückgeht: ahd. *ram* ‘unverschnittener Schafbock’ „dieses ist vermutlich eine Substantivierung von anord. *ram(m)r* ‘kräftig, scharf, bitter’ (Benennung nach dem Geruch?)“ (Kluge 1999: 665).

6. Auch für die Echte Kamille gibt Marzell eine Reihe von d. Namen an, die einen Anschluss an Rom nahezulegen scheinen: *Römerey*, *Riemerei*, *Riemerey*, *Riemare*, *Silzriemerey* „die erste Silbe ist unverständlich“, *Romey* (1703 Ostpreußen), *Romeyenblume*, *Remey* (1654 Ostpreußen), *Romech*, *Ramerian* „Alle diese Namen sind aus römisch gebildet und gelten eigentlich für die Römische Kamille“ (WDPN: III 73f.). Dini und Subačius diskutieren die Glosse „*Chamaemelum* [...] *Rumyem* pol., *Romayem* pol., *Ramey* Lituan. & Prussis“ aus Mentzels *Index nominum plantarum...* (1682) und erwägen, ob man evtl. eine lit. Form **ramėja* rekonstruieren kann. Gleichzeitig geben sie zu bedenken, dass es sich um d. ostpr. *Romei*, *Remey* handeln und die Angabe ‘lituan.’ fehlerhaft sein könnte, da die Endung nicht sehr litauisch erscheint (Dini, Subačius 1999: 30f., 41). Falls tatsächlich lit. **ramėja* zugrunde liegt, kann mit dem in Liedern vorkommenden diminutiven *ramėjėlis*, *-ė* ‘Beruhiger, Tröster’ (LKŽ: XI 123) verglichen werden, und es wäre eine weitgehend identische Bedeutung ‘Beruhiger, Schmerzmittel’ anzunehmen.

Folgen wir dem von Marzell vorgeschlagenen Pfad zur *Römischen Kamille* ‘*Chamaemelum nobile* (L.) All.’: „Der Beiname ‘rö-

misch' deutet lediglich auf die fremde Herkunft hin. Die Pfl. wächst in Italien nicht wild (wird aber dort angebaut und verwildert manchmal), auch war sie den antiken Botanikern nicht bekannt“. Die (falsche) Aussage im *Kreuterbuch* von Mattioli (1600), wonach diese Art „viel umb Timur nicht weit von Rom“ wächst, habe viel zur Übernahme des Namens *Römische Kamille* beigetragen (WDPN: I 323). Wenn die Aussage, dass die o.g. Namen von der *Römischen Kamille* stammen, und dann Formen wie *Romey* annehmen korrekt ist, impliziert dies, dass nach dieser ersten Entlehnung der Bezug zu Rom verflachte um in einer zweiten Entlehnung/Lehnübersetzung Formen wie *Römischer Romey* 'Chamaemelum nobile', pl. *rumian rzymski* 'ds.', russ. *rimskaja romaška* 'ds.' (WDPN: I 323) zu liefern.

Warum hätte Mattioli die Art, als „nicht weit von Rom“ wachsend bezeichnen sollen, obwohl sie dort gar nicht wächst? Ganz einfach, die Art hatte bereits damals einen traditionellen Namen, etwa *Romey, der im Klang an Rom erinnert. Volksetymologisch erfolgte dann eine 'Erklärung' des Namens und ggf. Veränderung im Vokalismus – ein durchaus übliches Vorgehen, nicht nur in jener Zeit.

Auch Fraenkel vertritt diese Rückwärts-Etymologie: „*ramulè, -is, ramulikè, ramunè, remunè, remulè, ramuolis* 'Kamille, Romei' nebst lett. *ramuoļi* 'Art Pflanzen' und poln. *roman* 'Esels-, Zypressenwolfsmilch'⁴, russ. *romaška* 'Römische Kamille' auf lat. *anthemis Romana, chamaemelum Romanum* zurückgehend.“ (Fraenkel 1965: 696). Genauso handhabt auch Vasmer (1971: 499f.) die Angelegenheit, wobei für : russ. *ромашка*, dial. *ромен, рамон*, wruss. *ромон, рамон*, serbo-kr. *rmân* u.a. als Bedeutung die dort überall einheimische Schafgarbe 'Achillea millefolium L.' gegeben wird, nur poln. *rumian*, slovin. *rumanček*, čech. *rmen* werden als Römische Kamille angeführt. Dabei ist allerdings davon auszugehen, dass diese Namen nach Einschleppung der Pflanze im umgangssprachlichen Gebrauch von der ähnlichen und auch ähnlich gebrauchten Echten Kamille übernommen wurden. Erklärungsbedarf, warum in der Zusammenstellung *римская ромашка*, wo doch beide Begriffe von Rom abstammen sollen, unterschiedlicher Vokalismus anzutreffen ist, sieht

⁴ Es verwundert die behauptete Übertragung auf die völlig anders aussehenden, anders verwendeten, einheimischen Wolfsmilcharten (*Euphorbia* spp.).

auch Vasmer (1971: 500), danach handelt es sich bei *ромашка* um eine Entlehnung aus dem oder vermittels des Französischen: *camille romaine*, auch Einfluss von russ. *румяный* wird erwogen. Wie sich das allerdings bei ausschließlich weißblühenden Pflanzen gestalten soll, bleibt unbegründet. Klärungsbedürftig ist auch, warum denn nun die nicht verwechslungsfähige Schafgarbe den Namen von der Römischen Kamille haben soll. Es ist darüberhinaus klar, dass eine Entlehnung aus dem Französischen kaum vor dem 18. Jh. hätte erfolgen können und dafür sind die Namen einfach zu verbreitet im sl. Sprachraum und zu vielfältig – zumal für die falsche Pflanze.

Eine pseudowissenschaftliche Namensschöpfung terminologischer Natur⁵ *anthemis Romana*, *chamaemelum Romanum* wird hier als sicherer Fakt zugrundegelegt – schließlich gehen alle Namen wie *Römische Kamille* ‘*Chamaemelum nobile* (L.) All.’ auf diesen zurück und sind ureigentlich Büchernamen. Und dieser ‘Fakt’ soll die ganze Vielfalt deutscher, baltischer und slavischer tradierter Namen erklären, zumal von Pflanzen, die einheimisch sind wie Schafgarbe und Echte Kamille und zu den meistverwendeten Heilpflanzen zählen! Wogegen der Büchernamen eine Pflanze nennt, die weder bei Slaven noch Balten einheimisch ist⁶. Wäre es da nicht angebracht mit der Entlehnung aus dem Büchernamen etwas zurückhaltender zu sein und zunächst einmal die Daten der betreffenden Sprachen zu analysieren? Schließlich gibt bereits der Verwendungszweck der Pflanze in der Volksheilkunde wie auch in der naturwissenschaftlich begründeten modernen Medizin Anhaltspunkte.

Die volksetymologisch anmutende Aussage *ramuliai vidū ramina* (LKŽ: XI 134) ist hier die echte Etymologie, die sich zudem mit naturwissenschaftlicher Medizin deckt, außerdem findet die Pflanze in der Wundheilung Anwendung, zur Linderung spasmodischer Schmerzen u.a. (vgl. VA: 256f.). Was nun die Schafgarbe betrifft, so

⁵ Entsprechend dem Trend zum binären botanischen Namen.

⁶ Einheimisch: Britische Inseln, Frankreich, Iberische Halbinsel, Azoren, Marokko, Algerien; ausgewildert: Mitteleuropa, Apenninhalbinsel, Mittelosteuropa, Bulgarien (Zander 2000: 276), in Litauen wird die Pflanze in Gärten gezogen, selten, und sie ist nicht verwildert (LF: VI 91). die litauischen Namen sind ebenfalls Büchernamen, Übersetzungen von *nobile*: *šlovingoji ramunė*, *taurusis bobramunis*, *romanum*: *rymiškasis bobramunis*, oder dem Gartenbau geschuldet: *darželinis bobramunis* (LF: VI 91).

wird diese vornehmlich zur Wundheilung verwendet, worauf ja auch der wissenschaftlich Name Bezug nimmt, denn Achilles heilte damit die Wunden seiner Krieger vor Troja. Litauisch wird sie nach dieser Anwendung *kraujazolė* ‘Blutkraut’ u.ä. genannt. Präparate “*padidino kraujo krešamumą, veikia tonizuojančiai ir raminančiai*” (VA: 163). Semasiologisch kann vielleicht mit dem d. Phraseologismus *eine Wunde ruhigstellen* verglichen werden, auch wenn man dies jetzt mehr darauf beziehen würde, dass der Patient Ruhe bewahren und die Wunde nicht bewegen soll.

7. Die drei Solanazeen sind psychoaktiv wirksam. Auch dem Schwarzen Nachtschatten werden psychoaktive Wirkungen zugeschrieben; das ist bisher aber pharmakologisch weder nachgewiesen noch widerlegt (Rätsch 1998: 478). Es liegt also eine Deutung der Namen aufgrund ihrer bewußtseinsändernder Wirkung nahe. Somit liegt linguistisch ein Anschluss an lit. *rymà* ‘Ruhe, Ernst; Nachdenken mit aufgestütztem Kopf; Schnupfen’, *rỹminti* ‘langsam gehen’, *rỹmoti* ‘nachdenken, überlegen, abwesend, ruhig sein, vor sich hin starren; sich aufstützen, aufgestützt sein’, *rymotinėlis* (*pas rymotinėli nueiti ant pietų* ‘numirti’), *rĩmti* ‘ruhig werden’, *ramūs* ‘ruhig; lustig; sanft; lauwarm’⁷, *rambūs* ‘träge’, *romà* ‘Eintracht; Ruhe’, *romūs* ‘ruhig, sanftmütig; friedlich, geduldig’ nahe; aus germ. Sprachen vergleicht sich am ehesten got. *rimis* ‘Ruhe’ usw. (LKŽ: XI 120ff., 620ff., 824ff.; vgl. ferner Fraenkel 1965: 695; Pokorny 1994: 864; LIV: 253f.). Der Vokalismus mit langem *y* ist wohl sekundär und stammt ursprünglich aus 3. Pers. Präsens **rỹma* < **rinma* mit *n*-Infix statt neuerem *rimsta*, auf dessen Grundlage sekundäre Verben wie *rỹmoti* u.a. entstanden, die wiederum Grundlage für Verbalabstrakta wie *rymà* waren (vgl. Kazlauskas 1968: 110). In benachbarte Slavinen wurde entlehnt:

⁷ Auch *ramōnas* ‘cunus’ dürfte hierherzustellen sein, entgegen Fraenkel (1965: 697), dass es sich um eine Übertragung von ‘Feueröschen’ handelt. Denn erstens ist Adonis vernalis wiederum nur eingeschleppt, womit die Namensgebung *ramōnas* sich als terminologische Ausgliederung eines der Synonyme der (kamillenähnlichen) Wucherblume ‘Leucanthemum vulgare’ zur Bezeichnung einer bis dahin unbenannten, weil unbekanntes Pflanze, darstellt. Damit ist der Vergleich mit gr. *ródon* ‘Rose’ und ‘weibl. Scham’ (Fraenkel 1965: 697) hin-fällig. Zweitens gibt es eine Reihe von Phrasen: *ramulį sukūti* ‘flirten; tollen’, *ramunį sukūti* ‘flirten’, *ramulį rauti* ‘sich streiten’ (LKŽ: XI 134-136).

wruss. *рымсыць* ‘leiden, aushalten; verlangen’, *урымсыца* ‘(sich) beruhigen’, poln. dial. *rymscić* ‘wollen, erwarten’ u.a. < lit. *rimstýti* ‘reparieren, heilen; ruhig werden’ (Urbutis 1969: 150; LKŽ: XI 626), die Entlehnung bedarf hierbei keiner sonderlichen Begründung, sondern ergibt sich aus dem baltischen Substrat.

Die ahd. Namen *ramisad* ‘strignum, dolwrz’, *ramêsdra*, *ramestra* ‘strignum’ könnten zu diesem Lemma gehören und wären eine fem. *-(s)trā-* Bildung wie ahd. *riostra* ‘Pflugsterz’ (zu mhd. *riuten* ‘pflügen, roden, rupfen’) als Instrumentalbezeichnung (Krahe, Meid 1969: 181-183) und würde eine ursprüngliche Bedeutung erlauben *ramestra* *‘Beruhigungsmittel’ < ahd./vd. **ram-* ‘ruhig; beruhigen’, also ‘Schmerzstiller’, entsprechend lit. *skausmui raminti* ‘zum Schmerz stillen’, *rimstýti* ‘heilen; ruhig werden’ formal eine Bildung mit iterativer, durativer Bedeutung. Als Schmerzmittel fanden *Atropa bella-donna* (Rätsch 1998: 83) und *Scopolia carniolica* tatsächlich Verwendung (VA: 311). *Solanum nigrum*, der Patron für den Namen Nachtschatten, scheint sich auf einen *Nachtschatten*, *-schaden* als Mahr, Alptraum zu beziehen; hiergegen soll Nachtschattenaufguss helfen, jedoch gibt es auch andere Erklärungsansätze (WDPN: IV 363). Lit. *naktenyčia* ‘*Solanum* spp.’ (LBŽ: 325), falls nicht eine terminologische Neuschöpfung aus Nachtschatten etc., könnte im Zusammenhang stehen mit *naktinýčia* ‘nächtliche Schlaflosigkeit der Kinder (mit Schreien)...’, *naktinýcios* ‘krankhafte Schlaflosigkeit’ (LKŽ: VII 519). *Scopolia carniolica* taugt als Beruhigungsmittel bei starker Erregung (VA: 311), deren Wirkstoff fand in der Psychiatrie als „chemische Zwangsjacke“ Verwendung (Rätsch 1998, 862).

Synonyme für *Atropa bella-donna* sind d. *Schlafapfel*, *Schlafbeere*, *Schlafkirsche*, rus. *son* ‘Schlaf, Traum’ u.a. (Rätsch 1998: 80; WDPN: I 520). Derartige Namen trägt im Lit. das verwandte Bilsenkraut lit. *miegaliai*, *miegzolė* (LBŽ: 174). Volksmedizinisch finden Stechapfel und Bilsenkraut gegen ‘Erschrecken’ Anwendung, ebenso eine gleichfalls *naktiničios* ‘*Herminium monorchis*’ genannte Orchidee. Bei Fallsucht wird dem Bad Stechapfel zugesetzt (Trimakas 2001: 23). *Pometès ropè* : *pomètè*, *pomètis* auch *primètis* ‘eine Nervenkrankheit (oft Folge von “Erschrecken”)’ ist ein Name von *Scopolia carniolica*, da die Wurzel gegen diese Krankheit Verwendung

findet (Abromeit 1903: 589), daneben *pomečio ropė* für die nichteinheimische Alraunwurzel ‘*Mandragora officinarum* L.’ (LKŽ: X 421).

8. Es ist wichtig darauf hinzuweisen, dass die Wirkung der psychoaktiven Substanz auf das Bewußtsein wesentlich vom rituellen Umfeld abhängt. Es ist zu berücksichtigen, dass Musik, Tanz, Fasten, intensives Gebet allein schon Trance hervorrufen können und dass der gleichzeitige Genuss von Alkohol zu Synergieeffekten führen kann, die einzelne Effekte erheblich verstärken oder abschwächen können. Der biochemische Hintergrund besteht in der Fähigkeit des menschlichen Organismus drogenähnliche Stoffe, Endorphine ‘innere Opiate’ u.a., bilden zu können, besonders unter Einfluss von Schmerz (Schenck, Kolb 1990: 145, 177; Rätsch 1998: 813, 832).

Damit beziehen die Namen sich nicht nur auf die Pflanze an sich, sondern auch auf ihre einstige rituelle Verwendung.

9. Weiter möchte ich auf die Existenz des Refrains *rymo, rymoj* in einigen Sutartinen aufmerksam machen. Dabei handelt es sich um mehrstimmige Lieder zum rituellen Biertrinken, anlässlich Geburt oder Taufe eines Kindes. Von Slaviūnas wurden die Lieder der Taufe zugeordnet, wohl anhand von Angaben der Informanten, obwohl der kurze, oft zu wiederholende Text: *Jei stalu rymoj, stalu rymoj. Gersim aluti, lioj, stalu rymo* (Slaviūnas 1958: 653) ohne weiteres auch zu anderen Gelegenheiten passen würde. Bei diesem Akt handelt es sich sowohl um ein religiöses Zeremoniell als auch um ein weltliches. Mangels Schrift und Amt wird der neue Mensch hier der gesamten Gemeinde vorgestellt und von ihr aufgenommen (Šeškauskaitė 2001: 80-83). Zu Taufe, Hochzeit, Bestattung wurde viel Bier konsumiert. Frühe ethnographische Quellen sind Beschränkungen durch die kirchliche und weltliche Obrigkeit: „Item ut in celebracionibus nupciarum infra sex tonnas cereuisie non consumant...“ (Der Erlass des Bischofs des Samlandes Michael Junge 1426 In: BRMŠ: I 482). Bier hat ebenfalls berauschende Wirkung, zumal in großen Mengen, darüber hinaus ist bekannt, dass vielerorts Bier mit *Datura* spp., *Atropa bella-donna* etc. versetzt wurde, um dessen Wirksamkeit zu erhöhen (Rätsch 1998: 733-737). Auch soll Bier beruhigend auf das Herz wirken, wie

folgende Redensart darlegt: *Alutėlis ramūnėlis, širdelę ramina* (LKŽ: XI 135), Ähnliches wird von Schnaps gesagt *Arelkėlė ramutėlė mane suramino* (LKŽ: XI 138). Man wird also auch hier *rymo* auf den (für die meisten) nichtalltäglichen Bewußtseinszustand beziehen können, wichtig dabei ist, dass es sich nicht nur um schläfrige oder schmerzgelinderte Ruhe handelt, sondern auch um die gehobene, andächtige Stimmung bei einer Feier. Dass es sich bei dem Refrain um etwas semantisch Sinnvolles handelt, ist nicht zu bezweifeln, da die Refrains der Sutartinen insgesamt sehr beständig sind (Šeškauskaitė 2001: 20-74; Šeškauskaitė, Gliwa 2002: 461-465; 2004: 183-189).

10. Bleiben wir weiter in der Folklore. Es gibt ein Spiel, das heißt *ropę rauti* 'Rübe herausreißen' auch *ridiką rauti* 'Radies herausreißen' (LT: V 999-1004). An anderer Stelle heißt es in dem Spiel *poni užsigejde Rima ridika, atėjau rauti* 'die Frau verlangt nach dem Ryma-Radies, ich kam um ihn herauszureissen' (Valančius 2001: 405). In einer weiteren Version des Spiels fragt der Agierende nach *trimo lapa* vermutlich *'Beruhigungsblatt', wegen *trinti, -sta, -o* 'ruhig werden, abnehmen', *trimt* 'Interjektion um plötzliches, unerwartetes Nachlassen von Schmerz auszudrücken' (LKŽ: XIV 843), und begründet das damit, dass ihn ein Hund ins Bein gebissen hat (LT: V 1002). Also wird *trimo lapas* als schmerzstillendes Beruhigungsmittel benötigt⁸. Diese Motivation fehlt zwar sonst, erlaubt aber nun *Rima ridika* als *'Beruhigungswurzel' aufzufassen.

Daneben gibt es Redewendungen: *Užsigeidė kaip bobutė Rymo ridiko* 'Verlangt wie ein Weib nach Rymo-Radies'⁹ (LT: V 129) auch ohne Rymo: *Užsigeidė kaip sena boba ridiką* 'Verlangt wie ein altes Weib nach Radies'¹⁰ (LT: V 129). Valančius (2001: 292f.) schreibt:

⁸ Ablautend zu *trinti* als Kausativ: *tramdyti* 'zähmen, beruhigen', *traminti* 'lindern, mildern; sich beherrschen; aufhören' und dahin die Pflanzennamen: *trama, tramas, tramo žolė, tramažolė, tranžolė* 'Glechoma hederacea' (LKŽ: XVI 555-561), ein ausgewiesenes Wundheilkraut (VA: 360).

⁹ *Bobutė* ist auch die Standardbezeichnung der Hebamme.

¹⁰ Den Begriff *sena boba* 'altes Weib' darf man keinesfalls im heutigen Verständnis auffassen, sondern eher so, wie er in Märchen erscheint: *Gyveno senis ir boba ir neturėjo vaikų...* zum Ende des Märchens werden sie aber ein Kind haben (vgl. Gliwa 2003: 273ff.). Sinnvoller ist ein Alter etwa ab 25, wenn Kinder überfällig sind – in der traditionellen Dorfgemeinschaft jedenfalls.

Šitai užsigeidė merga Rima ridika. ‘So verlangt das Mädchel nach dem Rimo-Radies’ von dem Mädchen, die es sich in den Kopf gesetzt hat den russischen Soldaten orthodoxen Glaubens zu heiraten und so Kindern den Weg ins Paradies verbaut. Also: ‘sich ein Problem aufhalsen’, dabei ist *Rymo-ridikas* das Problem¹¹.

Šeškauskaitė erwägt, ob das Motiv ‘Rübe herausreißen’ vielleicht aus einer imitierten Geburt resultiert, schließlich ist es ein Spiel zur Hochzeit (pers. Mitt. 2002). Dafür könnte sprechen, dass die Schwangerschaft möglichst geheim gehalten werden muss, die Schwangere heißt: *su beda, su ragaže, prisikaršiniusi*. Dass der Ruf nach der Hebamme nur durch raffinierte Umschreibungen erfolgt e.g. *pečius sugriuvo, išgriuvo* ‘der Ofen ist zusammengefallen’, *gandras atanešė, amerikonas atplaukė, ligoniai susikraustė* ist bekannt; derjenige, der die Hebamme holt, muss lügen, wenn er gefragt werden sollte, er hat aber gleichzeitig das Recht querfeldein zu fahren, was wiederum ein deutliches Zeichen ist (Paukštytė 1999: 38, 51). *Rymo-ridikas* wäre das Problem, das Kind, dem von der *bobutė* ‘Hebamme’ herausgeholfen würde. Das ist natürlich eine Interpretation, kein Beweis. Indes, das würde gut zu den Taufliedern passen und auch zu dem Bsp. des Valančius – wenngleich es für diesen schon ein etymologisch nicht mehr transparenter Phraseologismus war.

11. Zu den relevanten Artefakten könnte auch lit. *rymis* ‘posag, statua’ gehören. Būga rekonstruiert **ryd-mja* ‘geschnitztes Götzenbild’ < ig. *vryd-* ‘stechen, schnitzen; schreiben’, vergleicht mit lot. *rī(d)ma* ‘Riss, Spalte’, lit. *raidė* ‘littera’, ags. *wrītan* ‘schreiben’ (Būga 1958: 145f.). Ohne diese Variante prinzipiell in Frage stellen zu wollen, denn sie lässt sich nicht widerlegen, möchte ich auf eine weitere Deutungsmöglichkeit hinweisen: es könnte sich bei der Statue um den *Rūpintojėlis* ‘Schmerzensmann’ handeln, vgl. die lit. Beschreibung „Toks berymančio pasirėmusio alkūnė ant kelio ir giliai susimaščiusio Kristaus...“ ‘Solch aufgestützt sinnender mit dem Ellenbogen auf dem Knie und tief in Gedanken versunkener Christus...’ (Galaunė 1988: 169). Wenngleich die Herkunft des Sujets nicht geklärt ist, so

¹¹ Oder sollte man hier *rymo ridikas* als männliches Gegenstück zu *ramonas* ‘cunus’ auffassen? Das wäre in der fraglichen Situation eine passende Deutung.

wird doch betont, dass es besondere Popularität in Litauen, zumal in Žemaitija genießt. Zudem ist die Abbildung nicht-kanonisch, also eine volkstümliche Deutung (Galaunė 1988: 168-176) und damit wohl eine synkretische Adaption älterer Motive. Es ist also nicht schwer, entsprechende Namensgebung *rymis* = *Rūpintojėlis* in Hinblick auf das komplexe Bedeutungsfeld von *rỹmoti* ‘nachdenken, überlegen, abwesend, ruhig sein, vor sich hin starren; sich aufstützen, aufgestützt sein’ zu begründen. Zudem lässt sich die Bildung durch vorhandene Belege sehr gut nachvollziehen: *rỹmoti* > *rymotinis* ‘rūpintojėlis’ (subst. Adjektiv) > *rymotinėlis*, *rymotojėlis* *rūpintojėlis*: *Rymo, mašto. Taip sunkiai. Kaip ažuolo rymotojėlis*’ (dazu Diminutivbildung, mit Anlehnung an die morph. Erscheinung von *rūpintojėlis*) (LKŽ: XI 626). *Rymis* ‘posag, statua’ wäre hierzu nur eine andere Bildung, unmittelbar als deverbales Konkretum, formal vergleichbar mit der Abstraktbildung *ryma* ‘Ruhe, Ernst’

12. Mit religiösem Kult verbunden sind auch in historischen Quellen gut bezeugte balt. Toponyme *Rambýnas* < **Ram-ýnas* < **Ram-ij-a* (*castrum Ramige* 1276), *Romovė*. „Also Romovė bedeutet ‘Ort der Ruhe’ > Ort für Andacht und Gebet, Heiligtum wo die Balten ihre Götter verehrten und heiliges Feuer bewacht von Vaidilern und Vaidiluten brannte“ (Pėteraitis 1997, 325ff., 335f.). Zur gleichen Wurzel balt. *ram-*, *rom-* ‘ruhig, still’ gehören weitere Ortsnamen *Ramýgala*, *Ramistava*, *Romava* (Pėteraitis 1997: 326, 334) sowie Hydronyme *Ramõnė*, *Romėlis*, *Romintà* u.a. (Pėteraitis 1992: 145ff., 297). Im ig. Kontext vergleicht sich noch thrak., dak. *ramus* ‘ruhig, still’, av. *rāman-* ‘Stille’ (Pėteraitis 1997: 326), ai. *rama* ‘erfreuend’, *ramā*, ‘Glück, Reichtum; Pracht; myth. Beinamen der Lakshmi’, *rāma* ‘Rama: Inkarnation des Vishnu; Lust, Freude...’ (Mylius 2001: 398).

13. Durch den Gleichklang zwischen *Roma* und *Romuva* und die gemeinsame Eigenschaft als jeweiliges religiöses Zentrum sah sich Dusbürg veranlasst, *Romuva* als Ableitung von *Roma* aufzufassen: *locus quidam dictus Romow, trahens nomen suum a Roma, in quo habitabat quidam, dictus Criwe, quem colebant pro papa...* (Peter

von Dusburg 1326 In: BRMŠ: I 333-334), bzw. *Romainiai* < *Roma* (Maciej Strykowski um 1590 In: BRMŠ: II 509f.).

Da Rom, den Legenden nach 753 vor Chr. gegründet (LAM: 363), *Romuva* im 14. Jh. erstmalig erwähnt wurde und das Amt des Kriwen 521 eingeführt worden sein soll (Simon Grunau 1529 In: BRMŠ: II 53), bliebe also genug Zeit für eine derartige Lehnbildung und die Ausstrahlung des Römischen Reiches könnte als Motivierung dienen. Dass es solche Fälle in der Onomastik gibt, ist bekannt: *New York: York, Venezuela: Venezia*.

Neuerdings kam Beresnevičius (2003: bes. 81, 102) auf diese Theorie zurück, nicht als Behauptung, eher in Abwägung von *Roma* > **Romanova* > *Romuva* des Strykowski. Seine Argumentation stützt sich auf durchaus plausibel begründete Existenz von Migration in das Baltikum, hier konkret in der mythischen und zugleich historischen Figur des Palemonas. Im Mythos wird die Herkunft als Rom angegeben, da die historische Figur (um 60 n. Chr.) aber aus den östl. Randgebieten des Römischen Imperiums stammte, erwägt Beresnevičius (2003: 108), ob unter den Begleitern tatsächlich echte Römer aus Rom gewesen sein könnten. Andererseits folgt er dem Modell "viele Wege führen nach Rom", nur in umgekehrter Richtung, wonach auch viele Wege aus dem Zentrum der damaligen Welt, aus Rom zu kommen schienen (2003: 78-87). Ein weiteres Argument, nun ganz konkret für den Gang *Roma* > *Romuva* und den Vergleich mit dem Papst sieht Beresnevičius in der Existenz von Legenden über die römische Herkunft einiger Vorfahren und der Kenntnis der Chronisten von diesen Legenden, denn an sich – nur aus typologischen Erwägungen getroffen, wäre ja der Vergleich mit Rom und dem Papst eher ein Kompliment an die Heiden – das der tendenziösen Berichterstattung der Chronisten erheblich widerspricht (2003: 11-27). Ich meine, dass man dieses Argument, neben der phonetischen Assoziation, gelten lassen kann – aber nur für das Erscheinen des Vergleichs *Roma* : *Romuva* und Papst : Criwe im 14.-16. Jh., nicht für *Roma* > *Romuva*. Eine Bildung *Roma* > *Romuva* lässt sich nicht mit absoluter Gewissheit widerlegen – gute Vergleichsmöglichkeiten im baltischen Kontext zeigen aber plausiblere Wege auf und sind daher vorzuziehen. Zumal bei dieser Datierung (um 60 n. Chr.)

kaum von Rom als religiösem Zentrum gesprochen werden kann, wie Beresnevičius es tut (2003: 81).

Warum und wie diese Flüchtlinge hätten die preussische Religion reformieren und eine zentrale Kultstätte schaffen sollen, erklärt Beresnevičius nicht, ebensowenig den römischen Beitrag in einer solchen synkretischen Religion – und gerade das hätte man von einem Religionshistoriker erwartet.

14. So wie es sich mit *Romuva* : *Roma* verhält, ist auch das Verhältnis der Pflanzennamen *rymo* zu *Rymas* einzuordnen. Es handelt sich überwiegend um klangliche Assoziation und die innere Bereitschaft der Rezipienten – mangels besseren Wissens – eine Beziehung zu (für sie wichtigem) *Rom* volksetymologisch zu akzeptieren. Auch wenn man die vielen Wege nach oder von Rom heranzieht, auf denen auch einige der Pflanzen gekommen sind, so erlaubt dies nicht eine Widerlegung der o.g. Argumente zur realen Herkunft der Pflanzen – denn andernfalls hätten wir weitaus mehr Pflanzennamen mit **Rymo*, **Romos* etc. für die zahlreichen eingeschleppten Pflanzen.

Der Terminus *Rymo*, besser *rymo*, bezieht sich auf eine bestimmte Verwendung der Pflanzen. Ob es sich dabei um medizinische Anwendungen oder kultische unter Ausnutzung der psychoaktiven Eigenschaften handelt, kann bei der derzeitigen Forschungslage nicht entschieden werden – aber beide sind vermutlich relevant.

Einzig *Rymo ramùnė* könnte ein Büchername sein, eine Lehnübersetzung aus *Römische Kamille*, *chamaemelum romanum*, deren Bezug zu Rom jedoch auch nur volksetymologischer Umdeutung entstammt, zumal es sich um eine andere Pflanze handelt. Aber auch hier erscheint eine Deutung als ‘beruhigende Kamille’ (eine figura etymologica) plausibler.

Rymo steht in etymologischer Verwandtschaft zu *Romuva*, *rìmti*, *rìmas* ‘Stille, Ruhe...’. Es wäre zu erwägen, ob ahd. *ramestra* ‘strignum’, d. *Romei* ‘Kamille’ ebenfalls hierhergehören. Semantisch würde das naheliegen.

Wiederum zeigt es sich, wie irreführend klangliche Assoziationen sein können – besonders dann, wenn semantische Erwägungen und folkloristische Daten völlig außer Acht gelassen werden.

Literatur

- Abromeit, Johannes. 1903. *Flora von Ost- und Westpreussen* Bd. 1, Teil 2. Berlin: Friedländer&Sohn
- Beresnevičius, Gintaras. 2003. *Palemono maggas. Palemono legendos periferinis turinys*. Vilnius: Sapnų sala.
- BRMŠ = Norbertas Vėlius (Hg.). *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* I: 1996, II: 2001, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla.
- Būga, Kazimiras. 1958. *Rinkiniai Raštai* I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Dini, Pietro U. und Giedrius Subačius. 1999. Konstantino Sirvydo Dictionarium neišlikusio antrojo leidimo (1631) pėdsakai Christiano Mentzelio indekse (1682): fitonimai. *Archivum Lithuanicum* 1. 11-56.
- Fraenkel, Ernst. 1962, 1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. 1 - 2. Heidelberg, Göttingen: Winter, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Galaunė, Paulius. 1988. *Lietuvių liaudies menas*. Vilnius: Mokslo.
- Gliwa, Bernd. 2002. Die litauischen Namen des Weißen Stechapfels (*Datura stramonium* L.) *Res Balticae* 8, 93-107.
- Gliwa, Bernd. 2002a. Bemerkungen zu den Namen des Schierlings 'Conium maculatum'. *Linguistica Baltica* 10, 29-37.
- Gliwa, Bernd. 2003. Die Hexe und der Junge und der Junge im Sack der Hexe – ein kulturgeschichtlicher Deutungsversuch litauischer Märchen. *Fabula* 3/4 44, 272-291.
- Heeger, Ernst Fürchtegott. 1989. *Handbuch des Arznei- und Gewürzpflanzenbaues*. Berlin: Deutscher Landwirtschaftsverlag.
- Kazlauskas, Jonas. 1968. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.
- Kluge, Friedrich. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin, New York: de Gruyter.
- Krahe, Hans und Wolfgang Meid. 1969. *Germanische Sprachwissenschaft III Wortbildungslehre*. Berlin, New York: de Gruyter.
- LAM = *Lexikon der antiken Mythen und Gestalten*. 1992. München: dtv.
- LBŽ = Dagys, J. (Red.). 1938. *Lietuviškas botanikos žodynas*. Kaunas: Doc. L. Vailionis.
- LEX = Anonymus. Um 1630. *Lexicon Lithuanicum*. Faksimile herausgegeben von Vincentas Drotvinas. 1987. Vilnius: Mokslo.
- LF = Minkevičius, A. et al. (Hg.). *Lietuvos TSR flora*. Bd. V: 1976, VI: 1980. Vilnius: Mokslo.
- LIV = Rix, Helmut et al. 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Reichert.
- LKŽ = Lietuvos kalbos žodynas. I–XX. 1956-2002. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla et al.
- LT = Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai. 1968. Vilnius: Mintis. (Lietuvių tautosaka. Bd. V)
- Mattioli, P.A. 1600. *New Kräuterbuch*. Frankfurt. (zitiert nach WDPN)
- Mylius, Klaus. 2001. *Langenscheidts Handwörterbuch Sanskrit-Deutsch*. Berlin etc.: Langenscheidt.

- Paukštytė, Rasa. 1999. *Gimtuvės ir krištynos Lietuvos kaimo gyvenime*. Vilnius: Diemedis.
- Pėteraitis, Vilius. 1992. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Pėteraitis, Vilius. 1997. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Pokorny, Julius. 1994. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. 1. Tübingen und Basel: Francke.
- Rätsch, Christian. 1998. *Enzyklopädie der psychoaktiven Pflanzen*. Aarau: AT Verlag.
- Roth, Lutz; Max Daunderer; Kurt Kormann. 1994. *Giftpflanzen Pflanzengifte*. Landsberg: ecomed.
- Schenck, Martin und Erich Kolb 1990. Grundriß der physiologischen Chemie. Jena: Gustav Fischer Verlag
- Skardžius, Pranas. 1931. *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*. Tauta ir Žodis VII: 3-252.
- Slaviūnas, Zenonas. 1958. *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Bd. II. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Šeškauskaitė, Daiva. 2001. *Sutartinės – senovės apeiginės giesmės*. Kaunas: Dakra.
- Šeškauskaitė, Daiva; Bernd Gliwa. 2002. Rūta, die Nationalblume der Litauer. Zur Kulturgeschichte der Weinraute (*Ruta graveolens* L.) und zur Etymologie von litauisch rūta und deutsch Raute. *Anthropos* 97 (2): 455-467.
- Šeškauskaitė, Daiva; Bernd Gliwa. 2004. Keli sutartinių refrenai lingvistiniame bei ekstralingvistiniame kontekste. *Tekstas ir kontekstas – prasmės formavimas*. Kaunas: VUKHF: 183-191.
- Tetzner, O. und H. o.J. [ca. 1900]. *Dainos. Litauische Volksgesänge, mit Einleitung, abbildungen und Melodien herausgegeben*. Leipzig: Reclam.
- Trimakas, Ramūnas. 2001. Lietuvos kaimo vaistininkystės tradicijos XIX a. pabaigoje – XX. a. pradžioje. *Liaudies kultūra* 3 (2001): 18-27.
- Urbutis, Vincas. 1969. *Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai*. Baltistica V(2): 149-162.
- VA = *Vaistiniai Augalai*. 1973. Vilnius: Mintis.
- Valančius, Motiejus. 2001. *Raštai* 1. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vasmer, Max (1964-1973) *Этимологический словарь русского языка* 1-4, перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева, Москва: Прогресс.
- Vilkonis, Kęstutis Kazimieras. 2001. *Lietuvos žaliasis rūbas*. Kaunas: Lututė
- WDPN = Marzell, Heinrich. 2000. *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*. 5 Bde. Köln: Parkland.
- Zander, Robert. 2000. Handwörterbuch der Pflanzennamen. Herausgegeben von Walter Erhardt, Erich Götz, Nils Bödecker, Siegmund Seybold. Stuttgart: Ulmer.

SUMMARY

Do the Lithuanian Plant Names Containing *Rymo* Actually Have Any Relation to Rome?

Bernd GLIWA

Lithuanian plant names containing *Rymo*, *Rymo ridikas*, *Rymo ropė*, etc., are usually seen as being related to the city of Rome. This claim does not agree with botanical evidence. Such names for these plants in other languages are lacking. All plants are officinally used, especially as anodyne and antiseptic. Thorn apple and belladonna, Russian *belladonna*, are strong psychopharmaca. Taking those facts into account, *rymo* is related to Lith. *rỹmoti* 'to meditate, be lost in thought', *rĩmti* 'to become quiet, relax, relent', *ramūs* 'quiet; merry; mild'. The common etymology of Lith. *ramunė* 'camomile', Russ. *romaška* 'milfoil' < Lat. *anthemis romanum* is rejected. These plant names refer to a number of local officinal plants used in healing wounds, and they belong to *rimti* as well.

KOPSAVILKUMS

Vai lietuviešu augu nosaukumiem *Rymo ridikas*, *Rymo ropė*, *Rymo ramunė* patiesi ir sakars ar Romu?

Bernd GLIWA

Lietuviešu augu nosaukumus *Rymo ridikas*, *Rymo ropė* u.c., kuros ir pirmais komponents *Rymo*, parasti uzskata par saistītiem ar Romas vārdu (sal. vecliet. *Rymas*). Šis apgalvojums nesaskan ar botānikas dotumiem. Visi minētie augi ir lietoti medicīnā, īpaši kā antiseptiski un nomierinoši līdzekļi. Velnābols un beladonna ir spēcīgi psihofarmaceitiski līdzekļi. Ņemot vērā šos faktus, rakstā izvirzīts uzskats, ka liet. *Rymo* ir saistīts ar liet. *rỹmoti* 'būt atspiedušamies; meditēt', *rĩmti* 'kļūt mierīgam, nomierināties', *ramūs* 'mierīgs, maigs'. Liet. *ramunė* 'kumelīte', kr. *romaška* 'pelašķi' < lat. *anthemis romanum* parastā etimoloģija tiek noraidīta. Šie nosaukumi attiecas uz vairākiem atšķirīgiem vietējiem ārstniecības augiem, kas lietoti brūču dziedēšanai, un tāpat saistāmi ar liet. *rimti*.

LATVIEŠU LITERĀRĀS VALODAS INTONĀCIJU FUNKCIONALITĀTE MŪSDIENĀS

Juris GRIGORJEVS

Andris REMERTS

(Latvijas Universitātes Baltu valodu katedra)

Latviešu valodā noteiktos gadījumos (heterotoniskos vārdos un vārdu formās) intonācija var būt vienīgais faktors, kas nosaka vārda nozīmi. Tā kā pēdējos gados latviešu valodas runātājiem mazinās intonāciju stabilitāte, jo zūd teritoriālā norobežotība, ir pamats domāt, ka mūsdienās vārdu nozīmju diferencēšanā lielāka loma ir kontekstam. Lai šo hipotēzi pārbaudītu, LU Filoloģijas fakultātē tika veikts uztveres eksperiments.

Pētījamā materiāla izvēle

Lai varētu pārbaudīt, vai izolēti izrunātu vārdu intonējums nosaka to nozīmi, pētījumā iekļauti pēc latviešu literārās valodas triju intonāciju sistēmas intonēti vārdi, kas tiek minēti kā heterotonu trijotņu un pāru piemēri:

1. heterotonu trijotnes:

- a) **logs** [luòks] ‘*istabas ...*’ – **loks** [lùoks] ‘*šaujamaiss ...*’ – **loks** [luòks] ‘*sīpola ...*’;
- b) **mīt** [mît] ‘*mainīt*’ – **mīt** [mît] ‘*dzīvo*’ – **mīt** [mīt] ‘*griezt (pedāļus)*’.

2. heterotonu pāri:

- a) **zāle** [zāle] ‘*augi*’ – **zāle** [zāle] ‘*telpa*’;
- b) **plāns** [plāns] ‘*smalks, tievs*’ – **plāns** [plāns] ‘*karte*’;
- c) **aust** [aúst] ‘*darināt audumu*’ – **aust** [àust] ‘*kļūst gaišs*’;
- d) **dīgt** [dīkt] ‘*laist asnus*’ – **dīkt** [dīkt] ‘*dūkt, gausties*’;
- e) **rūgt** [rūkt] ‘*uzbriest*’ – **rūkt** [rūkt] ‘*radīt skaņas*’;
- f) **kārpa** [kārpa] ‘*kašņā*’ – **kārpa** [kārpa] ‘*ādas izaugums*’.

Trejādi (lauzti, stiepti un krītoši) intonētajiem heterotoniem, kurus kā heterotonu trijotņu piemērus savos rakstos ir minējusi latviešu valodniece R. Grīse (Grīse 1970: 156; Grīse 1972: 73), intonējums tika pārbaudīts K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” un šīs vārdnīcas divos papildsējumos, kā arī “Latviešu valodas

pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” (LVPPV 1995). Vārdiem *mīt* [mīt] ‘*mainīt*’ un *mīt* [mīt] ‘*griezt (pedāļus)*’ latviešu valodā konstatētas intonāciju svārstības: Saldū un Bārtā vārds *mīt* ‘*mainīt*’ tiek izrunāts ar stiepto intonāciju, savukārt Kalupē vārds *mīt* ‘*griezt (pedāļus)*’ – ar lauzto intonāciju (Endzelīns un Hauzenberga 1934: 823). Pēc līdzīgas intonējuma pārbaudes vārdā *kārpa* [kārpa] ‘*kašņā*’ (vārds no **stiepti** un **krītoši** intonētu heterotonu pāra) ir konstatētas intonāciju svārstības – daudzās leļzemnieku izloksnēs to intonē stiepti [kārpa] (Mīlenbahs 1925: 198). Tātad šajās izloksnēs nepastāv attiecīgie heterotoni, kas triju intonāciju apgabalā tiek intonēti stiepti un krītoši *kārpa* [kārpa] ‘*kašņā*’: *kārpa* [kārpa] ‘*ādas izaugums*’. Tāpēc daļa respondentu varētu nešķirt šo heterotonu nozīmes.

Pārējiem pētījumā izmantotajiem heterotoniem intonāciju svārstības netika konstatētas.

Lai pārbaudītu, kā respondenti nosaka heterotonu intonējuma atbilstību vai neatbilstību kontekstam, 12 (no 18) heterotoni tika iekļauti gan to nozīmei atbilstošos teikumos, kur to intonējuma noteikto nozīmi pastiprina kontekstuālā informācija, gan neatbilstošos teikumos, kur heterotona intonējuma noteiktā nozīme neatbilst konteksta noteiktajai. Piemēram, vārds *loks* [lùoks] ‘*šaujamais ..*’ tika iekļauts teikumā ‘*Pie sienas stāv šaujamais loks*’. Šādā kontekstā iekļaujot stiepti intonētu vārds *loks* [luòks], intonācijas noteiktā vārda nozīme ir pretrunā ar teikuma saturu, tāpēc šāds teikums būtu jāuztver kā dīvains vai bezjēdzīgs.

Katrs no **trejādi** intonētajiem heterotoniem [luòks], [lùoks] un [luòks] tika iekļauts šādos “nesējteikumos” jeb teikuma kontekstos:

- *Tas nebūt nav tīrs ...*
- *Pie sienas stāv šaujamais ...*
- *Rokā tam sīpola ...*

Katrs no **trejādi** intonētajiem heterotoniem [mīt], [mīt] un [mīt] tika iekļauts šādos “nesējteikumos”:

- *Tie domāja ... te zirgus.*
- *Viņa ... šai namā.*
- *Viegli ... pedāļus.*

No **lauzti** un **stiepti** intonētiem heterotoniem teikumos tika iekļauts tikai viens heterotonu pāris – [plāns] un [plāns]. Katrs no šiem heterotoniem tika iekļauts šādos “nesējteikumos”:

- *Tev deguns pavisam ...*
- *Rokās tam pilsētas ...*

Arī no **lauzti** un **krītoši** intonētiem heterotoniem teikumos tika iekļauts tikai viens heterotonu pāris – [aūst] un [aust]. Kars no šiem heterotoniem tika iekļauts šādos “nesējteikumos”:

- *Jāsēžas pie stellēm ...*
- *Rīts jau ...*

Stiepti un **krītoši** intonētu heterotonu pāris [kārpa] un [kārpa] tika ievietots šādos teikumos:

- *Uz rokas tam neglīta ...*
- *Vista tik ... zemi.*

Materiāla ieraksts

Tā kā pētīta tika latviešu literārās valodas **triju** intonāciju sistēmas funkcionalitāte, par informantu tika uzaicināta latviešu valodniece R. Grīsle, kas nāk no triju intonāciju apgabala (no Kauguriem pie Valmieras) un arī ikdienā lieto triju intonāciju sistēmu.

Informantes nolasītā teksta un ierunāto vārdu ieraksts tika veikts LU Filoloģijas fakultātes Fonētikas un datorlingvistikas laboratorijā. Lai nodrošinātu kvalitatīvu ierakstu, tika lietots uz galvas nostiprināms “*headset*” tipa kondensatoru mikrofons – AKG 444P. Mikrofons bija pieslēgts profesionālās fonētisko pētījumu iekārtas CSL 4300B (*Kay Elemetrics Inc.*) ārējam modulim, kurā iebūvēts signāla priekšpastiprinātājs, kas ļauj regulēt datorā ievadāmā signāla jaudu. Materiāla ieraksts izdarīts ar iekārtas programmatūru, kontrolējot ieraksta līmeni pēc oscilogrammas rādītājiem. Analogā signāla pārveidojums digitālajā veikts ar 22050 Hz diskretizēšanas (ciparošanas) frekvenci un 16 bitu līmeņa kvantizēšanu.

Informantei pēc iepazīstināšanas ar eksperimenta mērķiem tika iedots saraksts ar izolēti izrunājamiem un teikumā iekļautiem heterotoniem. Izolēti izrunājami heterotoni bija apzīmēti ar latviešu valodniecībā pieņemtiem zilbes intonāciju apzīmējumiem; savukārt teikumos iekļautajiem heterotoniem nebija intonāciju apzīmējumu.

Informante vispirms ierunāja katru izolēto heterotonu un tad teikumu, kurā tas bija iekļauts.

Audiostimulu izveide eksperimentam

Eksperimenta materiāls tika iedalīts divās daļās:

- 1) izolēti izrunāti heterotoni;
- 2) kontekstā izrunāti heterotoni.

Izolēti izrunātajiem heterotoniem, izmantojot programmas *Praat 4.1.28* analīzes logu, tika iegūtas dinamiskās spektrogrammas, intensitātes un pamattona līknes, lai pārliecinātos, ka šiem heterotoniem ir tipiskas (skat. Laua 1997: 104–105) triju intonāciju sistēmas intonācijas.

Eksperimenta pirmajā daļā tika izmantoti 18 izolēti izrunāti heterotoni, kas pirmās daļas materiālā ievietoti tā, lai attiecīgo heterotonu pāru vai trijotņu vārdi neatrastos cits citam līdžās un būtu izkaisīti pa visu pirmās daļas materiālu. Dažos gadījumos heterotonu pāru vai trijotņu vārdi apzināti tika novietoti visai netālu cits no cita vai arī atkārtoti ar nelielu intervālu. Katrs heterotons eksperimenta pirmās daļas materiālā tika ievietots četras reizes, līdz ar to pirmās daļas materiālā ir ierakstītas kopumā 72 vienības. Starp katru vārdu vēl ievietota piecu sekunžu pauze, lai respondentiem būtu laiks atzīmēt atbildi un nedaudz sagatavoties nākamā vārda uztverei.

Eksperimenta **otrajā** daļā tika izmantoti 12 heterotoni, kas bija iekļauti to intonējuma noteiktajai nozīmei atbilstošā “nesējteikumā”. Visiem teikumiem tika izveidotas arī formas, kurās kontekstam atbilstošais heterotons aizstāts ar kontekstam neatbilstošu heterotonu no attiecīgā heterotonu pāra vai trijotnes. Līdz ar to šajā materiāla daļā izmantoti 12 teikumi oriģinālā formā un 18 teikumi – neoriģinālā formā. Katrs teikums (gan “nesējteikuma” oriģināls, gan neoriģināls) eksperimenta otrās daļas materiālā tika ievietots četras reizes, un kopumā eksperimenta otrajā daļā ierakstītas 120 vienības. Starp teikumiem ievietotas septiņu sekunžu pauzes, lai respondenti pagūtu atzīmēt savu atbildi un nedaudz sagatavotos nākamā teikuma uztveršanai. Teikumi materiālā kārtoti jauktā secībā, ievērojot to, lai viena veida teikumi (gan oriģināli, gan neoriģināli) neatrastos cits citam līdžās.

Teikumi ar kontekstam neatbilstošiem heterotoniem tika veidoti, izgriezot heterotonu no tam atbilstošā konteksta un ievietojot to teikumā ar tam neatbilstošu kontekstu. Griezums tika veikts programmas *Praat 4.1.28* analīzes logā oscilogrammas svārstību nulles krustpunktā.

Uztveres eksperimentam veidotais materiāls tika sakārtots iepriekš plānotā secībā un audio formātā ierakstīts CD matricā, lai to varētu atskaņot ar sadzīves audiotehniku.

Eksperimenta materiāla veidošanā tika pieļautas arī dažas nekonsekvences un kļūdas. Tā, piemēram, veidojot neoriģinālo teikumu, tajā parasti tika ievietoti heterotoni, kas izgriezti no cita **teikuma**. Bet reizēm, ja neoriģinālajā **teikumā** iekļaujama heterotons nebija skaidri tipiski intonēts, tad tā vietā tika likts **izolēti izrunāts** heterotons. Līdz ar to dažos neoriģinālajos teikumos heterotons nedaudz atšķiras no citiem šā teikuma vārdiem pēc izrunas tempa, kvantitātes un citiem rādītājiem.

Jāmin, ka eksperimenta pirmajā daļā viena heterotonu pāra vārdi ir ievietoti atšķirīgā skaitā – izolēti izrunātais vārds *dīgt* [dīkt] kļūdas dēļ ievietots piecas reizes, savukārt *dīkt* [dikt] – trīs reizes.

Anketas izveide

Eksperimenta veikšanai tika izveidota anketa. Tajā respondentiem vispirms bija jāsniedz atbildes uz jautājumiem par viņu vecumu, dzimšanas vietu, dzimto vietu un pašreizējo dzīvesvietu. Tādējādi respondentu atbildes var skatīt atkarībā no to norādītās dzimtās vietas, kura identificējama ar konkrētā izloksnē vai izlokšņu grupā lietotu intonāciju sistēmu.

Tālāk anketā tika ievietoti eksperimenta abām daļām nepieciešamie jautājumi un atbilžu varianti.

Pirms eksperimenta pirmās daļas atskaņošanas respondentiem lapas augšdaļā tika doti norādījumi: *Lūdzu norādiet atskaņoto vārdu nozīmi. (Atbildei tiek piedāvāti vairāki varianti – jums jāizvēlas tas, kurš tieši jums šķiet atbilstošais. Ar apli jāapvelk tikai viena atbilde.)* Tālāk anketā seko 72 vienības, kur piedāvātas divas vai trīs heterotonu nozīmes. Piemēram: 1. 'mainīt': 'griezt (pedāļus)': 'dzīvo'. Kad tika atskaņota pirmā vienība *mīt*, respondentam bija jāapvelk ar apli vai jāpasvīturo tikko atskaņotā vārda nozīme.

Pirms eksperimenta otrās daļas atskaņošanas respondentiem lapas augšdaļā tika doti šādi norādījumi: *Vai vārdu tonālais modelējums teikumā jums šķiet atbilstošs teikuma saturam? (Ja kāda vārda intonējums jums šķiet neatbilstošs, tad pasvītrojiet attiecīgo vārdu.)* Tālāk anketā seko 120 vienības – teikumi ar teikuma saturam (kontekstam) atbilstošu un neatbilstošu heterotonu tonālo modelējumu (intonējumu). Zem teikuma ir piedāvāti atbilžu varianti – *Jā* un *Nē* –, kuri respondentiem bija jāatzīmē. Piemēram: *1. Vista tik kārpa zemi.* Pēc šīs vienības atskaņošanas respondentam bija jāatzīmē *Jā* vai *Nē* un, ja kāda vārda intonējums bija šķitis neatbilstošs (tiek atzīmēts *Nē*), teikumā attiecīgais vārds bija jāpasvītro.

Eksperimenta norise

Lai eksperiments būtu ērtāk un ātrāk paveicams, par respondentiem tika izvēlēti Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu filoloģijas bakalaura studiju programmas pirmā kursa studenti – kopumā 40 respondenti. Par respondentu pieteicās arī viens Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātes 3. kursa students, kuru ieinteresēja šis eksperiments. Visi šie studenti (kopumā – 41 students) 2004. gada pavasara semestrī apguva latviešu literārās valodas fonētikas kursu, tāpēc bija informēti par zilbes intonācijām un zilbes intonāciju sistēmām latviešu valodā. Eksperimenta materiāls tika atskaņots ar kompaktdisku magnetolu *Panasonic RX-ED 80*. Atskaņošanas skaļuma līmenis tika noregulēts tā, lai ieraksts būtu labi dzirdams visā auditorijā.

Pirms eksperimenta respondentus informēja, ka tiks veikts pētījums par zilbes intonācijām. Respondentiem tika uzsvērts, ka anketā ir svarīgi norādīt viņu dzimto vietu, turklāt vēlams pēc iespējas precīzāk norādīt arī **vecāku** dzimto vietu un dzīvesvietu. Respondentiem tika ieteikts pirms eksperimenta iepazīties ar anketas saturu un eksperimenta laikā atzīmes veikt individuāli. Pirms eksperimenta treniņa nolūkos respondentiem tika atskaņoti gan izolēti izrunātie heterotoni, gan teikumi ar tajos iekļautajiem heterotoniem.

Pēc eksperimenta pirmās daļas veikšanas respondentiem tika dota neliela atpūta un pirms eksperimenta otrās daļas tika tuvāk paskaidrots, kā jāatzīmē atbildes.

Respondentu iedalījums

Eksperimentā tika iegūta 41 anketa. Pēc anketu pārbaudes secināts, ka visas anketas ir derīgas – respondenti ir gan norādījuši savu dzimšanas vietu un dzīvesvietu, gan snieguši atbildes uz abu eksperimenta daļu jautājumiem.

Tā kā respondenti bija norādījuši savu dzimto vietu un dzīvesvietu, tad bija iespējams to teorētiski saistīt ar noteiktu izlokšni vai izlokšņu grupu, kuru, balstoties uz “Latviešu valodas dialektu atlanta” (LVDA 1999) izlokšņu intonāciju karti, varēja identificēt ar noteiktu intonāciju sistēmu. Tomēr respondentu intonāciju sistēmas noteikšanu apgrūtināja vairāki faktori: 1) respondents kādā apdzīvotā vietā ir dzīvojis neilgu laiku, turklāt vairākkārt mainījis dzīvesvietu; 2) respondenta vecākiem latviešu valoda nav dzimtā valoda vai arī tie dzimuši un auguši citā valstī; 3) respondenta dzimtā vieta identificējama ar izlokšni vai izlokšņu grupu, par kuras intonāciju sistēmu valodnieciskajā literatūrā ir izteikti dažādi viedokļi.

Tādu respondentu, kas visu laiku būtu dzīvojuši vienā vietā, bija vairāk nekā puse no visiem respondentiem. Šo respondentu dzimtās vietas identificēšana ar kādu izlokšni (respondenta intonāciju sistēmas noteikšana) nesagādāja grūtības. Noteikt intonāciju sistēmu bija viegli arī tiem respondentiem, kas dzīvojuši vairākās vietās, ja tās saistāmas ar vienu un to pašu intonāciju sistēmu.

Sarežģītāk noteikt intonāciju sistēmu bija tiem respondentiem, kas dzimuši un kādu laiku dzīvojuši vienas intonāciju sistēmas apgabalā, bet vēlāk pārcēlušies uz citas intonāciju sistēmas vietu. Šādā gadījumā par izšķirošu faktoru intonāciju sistēmas noteikšanā uzskatīta vieta, kurā respondents jau kopš dzimšanas ir dzīvojis ilgāku laiku.

Visai grūti nosakāms, cik liela nozīme ir respondentu vecāku intonāciju sistēmai. Jautājums par respondentu vecāku intonāciju sistēmas nozīmi radās tikai tad, ja tā atšķīrās no respondentu dzimtajā vietā lietotās intonāciju sistēmas. Šādos gadījumos respondenti tika grupēti pēc to dzimtajā vietā lietotās intonāciju sistēmas, jo daudzu respondentu vecāki ir dzīvojuši vairākās vietās, turklāt daži respondenti nebija norādījuši vecāku dzimtās vietas.

Starp eksperimentā iesaistītajiem respondentiem tikai viens bija nācis no tāda apvidus, par kura intonāciju sistēmu valodnieciskajā

literatūrā ir izteikti dažādi viedokļi. Šis respondents pirmos 15 mūža gadus ir dzīvojis Stelpes pagastā, kas teritoriāli uzskatāms par vidus dialekta zemgalisko izloksni, taču šeit stieptās intonācijas vietā nereti runā krītošo, kas tiek skaidrots ar netālā augšzemnieku dialekta ietekmi (Rudzīte 1964: 68). Tā kā šajā apvidū (līdzīgi kā citās ležemnieku divu intonāciju sistēmas izloksnēs) ir sakritusi triju intonāciju sistēmas lauztā un krītošā intonācija un Stelpes pagasts uzskatāms par ležemnieku izlokšņu apvidu, šī respondenta atbildes tika analizētas kopā ar citu ležemnieku divu intonāciju apgabala pārstāvju atbildēm.

Ņemot vērā iepriekš minētos faktorus, respondenti tika sagrupēti četrās intonāciju sistēmu grupās:

1. grupa – triju intonāciju apgabala pārstāvji (2 respondenti);
2. grupa – ležemnieku divu intonāciju apgabala pārstāvji (31 respondents);
3. grupa – augšzemnieku dialekta nesēlisko izlokšņu pārstāvji (5 respondenti);
4. grupa – augšzemnieku dialekta sēlisko izlokšņu pārstāvji (3 respondenti).

Tā kā tikai 2. grupa skaitliski bija pietiekami liela, lai to uzskatītu par reprezentatīvu, vienīgi šīs grupas anketas tika izmantotas rezultātu apkopojumam un interpretācijai.

Eksperimenta rezultāti (pirmā daļa)

Pēc izolēti izrunātu lauzti, krītoši vai stiepti intonētu heterotonu atskaņošanas respondentiem bija jāizvēlas attiecīgi intonētajam heterotonam (saskaņā ar literārās valodas triju intonāciju sistēmu) atbilstošā vārda nozīme. Katrs attiecīgi intonētais heterotons tika atskaņots četras reizes. Ja respondents noteiktam heterotonam atbilstošo nozīmi bija pareizi noteicis četras vai trīs reizes, tika uzskatīts, ka atbilde ir **pozitīva**, t.i., respondentam attiecīgi intonēts heterotons saistās ar tam atbilstošo nozīmi. Ja noteiktam heterotonam atbilstošā nozīme bija pareizi atzīmēta tikai divas reizes vai mazāk, tika uzskatīts, ka atbilde ir **negatīva**, t.i., respondentam attiecīgi intonēts heterotons nesaistās ar tam atbilstošo nozīmi. Lai uzskatītu, ka respondents noteiktos heterotonu pāros vai trijotnēs šķīr attiecīgo intonāciju

fonoloģisko opozīciju, respondenta atbildēm bija jābūt pozitīvām par abiem (vai visiem trim) heterotonu pāra (vai trijotnes) vārdiem.

1) Lai pārbaudītu, kā respondenti šķir **lauzti, krītoši un stiepti** intonētu heterotonu nozīmes, tika atskaņotas divas **izolēti** izrunātu heterotonu trijotnes – 1) **logs** [luòks] ‘*istabas...*’ : **loks** [luòks] ‘*šaujamaiss...*’ : **loks** [luòks] ‘*sīpola...*’ un 2) **mīt** [mīt] ‘*mainīt*’ : **mīt** [mīt] ‘*dzīvo*’ : **mīt** [mīt] ‘*griezt (pedāļus)*’.

Nebija neviena respondenta, kas šķirtu **abu** heterotonu trijotņu nozīmes. Viens respondents šķīra vārda **logs/loks** heterotonu trijotnes nozīmes. 84% respondentu (26 no 31) šķīra stiepti intonētā heterotona (**loks** ‘*sīpola...*’) nozīmi no lauzti un krītoši intonēto heterotonu nozīmēm, bet 16% respondentu (5 no 31) nešķīra stiepti intonētā heterotona nozīmi no pārējo divu heterotonu nozīmēm vai arī atzīmēja stiepti intonētā heterotona nozīmi pēc lauzti intonētā heterotona atskaņošanas. Savukārt, atzīmējot lauzti un krītoši intonēto heterotonu nozīmes, 35% respondentu (11 no 31) biežāk bija izvēlējušies lauzti intonētā heterotona (**logs** ‘*istabas...*’) nozīmi, bet 42% respondentu (13 no 31) lauzti un krītoši intonēto heterotonu nozīmes jauca vietām, t.i., lauzti intonētā heterotona (**logs** ‘*istabas...*’) nozīmi atzīmēja pēc krītoši intonēta heterotona (**loks** ‘*šaujamaiss...*’) atskaņošanas, bet krītoši intonētā nozīmi – pēc lauzti intonētā heterotona atskaņošanas.

Nebija neviena respondenta, kas šķirtu visas trīs vārda **mīt** heterotonu nozīmes, 52% respondentu (16 no 31) nepareizi atzīmēja visu trīs heterotonu nozīmes. 29% respondentu (9 no 31) pareizi atzīmēja vienu (vai divas) heterotonu nozīmi (nozīmes), bet šī nozīme tika atzīmēta arī pēc pārējo heterotonu atskaņošanas. 19% respondentu (6 no 31) pareizi atzīmēja viena heterotona nozīmi un šo nozīmi neatzīmēja pēc pārējo heterotonu atskaņošanas – 10% respondentu (3 no 31) pareizi atzīmēja stiepti intonētā heterotona **mīt** ‘*griezt (pedāļus)*’, 6% respondentu (2 no 31) – krītoši intonētā heterotona **mīt** ‘*dzīvo*’ nozīmi, 3% respondentu (1 no 31) – lauzti intonētā heterotona **mīt** ‘*mainīt*’.

2) **Lauzti un stiepti** intonētu heterotonu nozīmju atzīmēšanai respondentiem tika atskaņoti divi **izolēti** izrunātu heterotonu pāri – **zāle** [zāle] ‘*augi*’ : **zāle** [zāle] ‘*telpa*’ un **plāns** [plāns] ‘*smalks, tievs*’ : **plāns** [plāns] ‘*karte*’.

Kopumā abu heterotonu pāru nozīmes pareizi atzīmēja 87% respondentu (27 no 31), savukārt nepareizi atzīmēja 13% respondentu (4 no 31) – 6,5% respondentu (2 no 31) vārdu pāri *zāle* un 6,5% (2 no 31) vārdu pāri *plāns*.

3) Lauzti un krītoši intonētu heterotonu nozīmju atzīmēšanai respondentiem tika atskaņoti trīs **izolēti** izrunātu heterotonu pāri – *aust* [aúst] ‘*darināt audumu*’ : *aust* [àust] ‘*kļūst gaišs*’, *dīgt* [dīkt] ‘*laist asnus*’ : *dīkt* [dīkt] ‘*dūkt, gausties*’ un *rūgt* [rūkt] ‘*uzbriest*’ : *rūkt* [rūkt] ‘*izdot skaņas*’.

Nebija neviena respondenta, kas pareizi atzīmētu heterotonu nozīmes visos trīs heterotonu pāros. 13% respondentu (4 no 31) pareizi atzīmēja divu heterotonu pāru heterotonu nozīmes un 13% respondentu (4 no 31) – viena heterotona pāra heterotonu nozīmes. Vispareizāk tika atzīmētas heterotonu nozīmes vārdu pāri *dīgt/dīkt* – abu heterotonu nozīmes pareizi atzīmēja 19% respondentu (6 no 31). Heterotonu nozīmes mazāk pareizi tika atzīmētas vārdu pāri *rūgt/rūkt* – 13% respondentu (4 no 31) – un vārdu pāri *aust* – 6,5% respondentu (2 no 31). 74% respondentu (23 no 31) nepareizi atzīmēja heterotonu nozīmes visos trīs heterotonu pāros.

4) Stiepti un krītoši intonētu heterotonu nozīmju atzīmēšanai respondentiem tika atskaņots viens izolēti izrunātu heterotonu pāris – *kārpa* [kārpa] ‘*kašņā*’ : *kārpa* [kārpa] ‘*ādas izaugums*’.

52% respondentu (16 no 31) atzīmēja pareizi šo heterotonu nozīmes, pārējo respondentu (15) atbildes bija negatīvas. No tiem, kas atbildēja negatīvi, 10 respondenti biežāk atzīmēja stiepti intonētā heterotona *kārpa* ‘*ādas izaugums*’ nozīmi, 2 respondenti – krītoši intonētā heterotona *kārpa* ‘*kašņā*’ nozīmi. 10% respondentu (3 no 31) jauca vietām abu heterotonu nozīmes.

Eksperimenta rezultāti (otrā daļa)

Katrs teikums ar kontekstam atbilstošu heterotonu intonējumu tika atskaņots četras reizes, ar kontekstam neatbilstošu heterotonu intonējumu – četras vai astoņas reizes (divreiz pa četrām reizēm) atkarībā no tā, vai heterotoni bija no vārdu pāra vai trijotnes. Respondentam anketā bija jāatzīmē, vai teikumā kāda vārda intonējums šķiet neatbilstošs teikuma saturam (kontekstam). Respondentu atbildes par

pozitīvām tika uzskatītas tad, ja vismaz trīs no četrām reizēm heterotonu atbilstība vai neatbilstība kontekstam tika atzīmēta pareizi. Lai varētu secināt, ka respondenti pareizi nosaka heterotonu intonējuma atbilstību vai neatbilstību kontekstam, respondentiem bija jāsniedz pozitīvas atbildes par abiem **diviem** vai visiem **trim** teikumiem atkarībā no tā, vai heterotoni bija no vārdu pāra vai trijotnes.

1) Respondentu spēja noteikt **trejādi** intonētu heterotonu intonējuma atbilstību vai neatbilstību attiecīgajam kontekstam tika pārbaudīta ar sešiem teikumiem: *Tas nebūt nav tīrs logs. Pie sienas stāv šaujamaiss loks. Rokā tam sīpola loks.* || *Tie domāja mīt te zirgus. Viņa mīt šai namā. Viegli mīt pedāļus.* Kontekstam atbilstošas vai neatbilstošas varēja būt divas trejādi intonētu heterotonu trijotnes – **logs** [luòks] ‘istabas...’ : **loks** [lùoks] ‘šaujamaiss...’ : **loks** [luòks] ‘sīpola...’ un **mīt** [mît] ‘mainīt’ : **mīt** [mît] ‘dzīvo’ : **mīt** [mît] ‘griezt (pedāļus)’.

Nebija neviena respondenta, kas pareizi noteiktu heterotonu atbilstību vai neatbilstību kontekstam visos sešos teikumos.

Viena respondenta atbildes bija **pozitīvas** par heterotonu trijotnes **logs/loks** visiem trim teikumiem. 19% respondentu (6 no 31) atbildes bija **pozitīvas** par heterotonu trijotnes **logs/loks** diviem teikumiem (no kuriem viens – *Rokā tam sīpola loks*), bet 68% respondentu (21 no 31) atbildes bija **pozitīvas tikai** par vienu teikumu – *Rokā tam sīpola loks*. 10% respondentu (3 no 31) atbildes bija **negatīvas** par visiem trim teikumiem.

Par teikumu *Rokā tam sīpola loks* pozitīvas atbildes bija kopumā 90% respondentu (28 no 31). Pēc pārējo divu teikumu (*Tas nebūt nav tīrs logs. Pie sienas stāv šaujamaiss loks*) atskaņošanas gandrīz visi respondenti (31 no 31 un 30 no 31) kā neatbilstošu kontekstam norādīja stiepti intonēto heterotonu **loks**, kas bija ievietots šajos divos teikumos. Lauzti intonēto heterotonu **logs**, kas bija iekļauts teikumā *Tas nebūt nav tīrs logs*, gandrīz visi respondenti (30 no 31) uztvēra kā atbilstošu kontekstam. Krītoši intonēto heterotonu **loks**, kas bija iekļauts teikumā *Pie sienas stāv šaujamaiss loks*, tikai 45% respondentu (14 no 31) uztvēra kā atbilstošu kontekstam.

Nebija neviena respondenta, kura atbildes būtu pozitīvas par trim vai diviem vārda **mīt** heterotonu trijotnes teikumiem. 55% respondentu (17 no 31) atbildes bija pozitīvas tikai par vienu teikumu,

turklāt 16 respondentiem – par teikumu *Viegli mīt pedāļus*, bet vienam – par teikumu *Tie domāja mīt te zirgus*. 45% respondentu (14 no 31) par visiem teikumiem atbildēja nepareizi.

2) Respondentu spēja noteikt lauzti un stiepti intonētu heterotonu intonējuma atbilstību vai neatbilstību attiecīgajam kontekstam tika pārbaudīta ar diviem teikumiem: *Tev deguns pavisam plāns. Rokās tam pilsētas plāns*. Kontekstam atbilstošs vai neatbilstošs varēja būt lauzti un stiepti intonētu heterotonu pāris – **plāns** [plāns] ‘*smalks, tievs*’ : **plāns** [plāns] ‘*karte*’.

87% respondentu (27 no 31) atbildes bija pozitīvas, 13% respondentu (4 no 31) atbildes bija negatīvas – 6,5% respondentu (2 no 31) par teikumu *Tev deguns pavisam plāns* un 6,5% respondentu (2 no 31) par teikumu *Rokās tam pilsētas plāns*.

3) Lauzti un krītoši intonētu heterotonu intonējuma atbilstība vai neatbilstība attiecīgajam kontekstam tika pārbaudīta ar diviem teikumiem: *Jāsēžas pie stellēm aust. Rīts jau aust*. Kontekstam atbilstošs vai neatbilstošs varēja būt lauzti un krītoši intonētu heterotonu pāris – **aust** [aust] ‘*darināt audumu*’ : **aust** [aust] ‘*kļūst gaišs*’.

6,5% respondentu (2 no 31) atbildes bija pozitīvas par abiem teikumiem. 32% respondentu (10 no 31) atbildes bija pozitīvas par vienu no diviem teikumiem, turklāt 9 respondentiem – par teikumu *Rīts jau aust*. 61% respondentu (19 no 31) atbildes bija negatīvas par abiem teikumiem

4) Stiepti un krītoši intonētu heterotonu intonējuma atbilstība vai neatbilstība kontekstam tika pārbaudīta ar diviem teikumiem: *Uz rokas tam neglīta kārpa. Vista tik kārpa zemi*. Kontekstam atbilstošs vai neatbilstošs varēja būt stiepti un krītoši intonētu heterotonu pāris – **kārpa** [kārpa] ‘*ādas izaugums*’ : **kārpa** [kārpa] ‘*kašņā*’.

77% respondentu (24 no 31) atbildes bija **pozitīvas** par abiem teikumiem, 23% respondentu (7 no 31) atbildes bija negatīvas par vienu teikumu, turklāt 6 respondentiem – par teikumu *Vista tik kārpa zemi*.

Rezultātu interpretācija

Eksperimenta **pirmās daļas** rezultāti rāda to, vai respondentu uztverē intonācijām joprojām piemīt spēja diferencēt vārdu nozīmi. **Trīs intonācijas** (lauzto, krītošo un stiepto) šķir tikai triju intonāciju

apgabalā, tāpēc arī pirms eksperimenta nevarēja gaidīt, ka ležzemnieku divu intonāciju apgabala respondenti pareizi atzīmēs **visu** trejādi intonēto heterotonu nozīmes. Tomēr šiem respondentiem vajadzēja šķirt stiepti intonēto heterotonu nozīmi no nestiepti (lauzti un krītoši) intonēto heterotonu nozīmēm.

Respondentu atbildes daļēji apstiprināja šo pieņēmumu – respondenti nepareizi atzīmēja vismaz viena heterotonu trijotnes vārda nozīmi. Stiepti intonēto heterotonu nozīmes no nestiepti intonēto heterotonu nozīmēm respondenti nešķīra tik labi, kā būtu gaidāms – pozitīvas respondentu atbildes tika sagaidītas tikai par heterotonu trijotni **logs/loks** – 81% respondentu (25 no 31), pareizi atzīmējot vārdu nozīmes, šķīra stiepti intonētā heterotona **loks** ‘*sīpola...*’ nozīmi no nestiepti intonēto heterotonu nozīmēm. Rezultāti bija atšķirīgi par heterotonu trijotni **mīt** – tikai 10% respondentu (3 no 31) šķīra stiepti intonētā heterotona **mīt** ‘*griezt (pedāļus)*’ nozīmi no nestiepti intonēto heterotonu nozīmēm. Respondentu visai dažādās atbildes liek domāt, ka daļa respondentu atbildes atzīmējuši uz labu laimi, jo šie vārdi tiem nesaistās ar konkrētu intonējumu. Tā kā vārdi **mīt** [mīt] ‘*mainīt*’ un **mīt** [mit] ‘*dzīvo*’ ikdienas sarunvalodā ir reti lietoti vārdi, tad respondentiem varētu būt visai niecīga (vai pat nekāda) šo vārdu intonējuma pieredze. Un, ja šie vārdi respondentiem ir pasveši, tad viņiem varētu būt grūtības šo vārdu nestiepto (lauzto un krītošo) intonējumu saistīt ar tiem atbilstošajām nozīmēm. Uz to norāda ležzemnieku izlokšņu pārstāvju ieradums svešākus īpašvārdus, kas iepazīti pēc rakstiem, ne pēc oriģinālas izrunas, intonēt stiepti (Rudzīte 1993: 108).

Literārās triju intonācijas sistēmas **lauztās un stieptās** intonācijas fonoloģisko opozīciju teorētiski būtu jāšķir visiem ležzemnieku izlokšņu pārstāvjiem, kuru intonāciju sistēmā pastāv stieptās un nestieptās intonācijas fonoloģiskā opozīcija. 87% respondentu stiepti un lauzti intonētu heterotonu **plāns** un **zāle** nozīmes atzīmēja pareizi, t.i., šķīra stieptās un lauztās intonācijas fonoloģisko opozīciju. Tik pārliecinošus rezultātus, iespējams, var saistīt arī ar izvēlētajiem heterotonu piemēriem, jo vārdu pāris **zāle** [zāle] ‘*augi*’ : **zāle** [zāle] ‘*telpa*’ nereti tiek minēts kā piemērs zilbes intonāciju spējai šķirt vārdu nozīmes.

Literārās triju intonāciju sistēmas **lauzti un krītoši** intonētu heterotonu nozīmes šiem respondentiem nebūtu jāatzīmē pareizi, jo to

intonāciju sistēmā nepastāv lauztās un krītošās intonācijas fonoloģiskā opozīcija (triju intonāciju sistēmas lauztā un krītošā intonācija ir sakritusi vienā intonācijā). Rezultāti liecina, ka lauzti un krītoši intonētu heterotonu nozīmes netika atzīmētas pareizi – 74% respondentu nešķīra heterotonu nozīmes nevienā no trim heterotonu pāriem.

Literārās triju intonāciju sistēmas **stiepti un krītoši** intonētu heterotonu nozīmes teorētiski būtu jāšķir visiem respondentiem, jo to intonāciju sistēmā pastāv šo intonāciju fonoloģiskā opozīcija kā **stieptās un nestieptās** intonācijas fonoloģiskā opozīcija. Tomēr tikai 52% respondentu (16 no 31) šķīra šo heterotonu nozīmes. Tik nepārliecinošam rezultātam pamatā varētu būt tas, ka vairākās ležzemnieku izloksnēs abi literārās valodas heterotoni *kārpa* tiek intonēti stiepti (sk. “Pētījamā materiāla izvēle”).

Latviešu literārās valodas triju intonāciju (lauztās, stieptās un krītošās) sistēmā ir iespējamās šādas intonāciju fonoloģiskās opozīcijas: 1) lauztās un krītošās intonācijas fonoloģiskā opozīcija; 2) lauztās un stieptās intonācijas fonoloģiskā opozīcija; 3) stieptās un krītošās intonācijas fonoloģiskā opozīcija.

Eksperimenta **otrajā daļā** šo intonāciju fonoloģisko opozīciju funkcionēšana tika pārbaudīta pēc tā, vai respondenti sadzird gan atbilstoši kontekstam intonētus heterotonus, gan arī neatbilstoši kontekstam intonētus heterotonus, kur to intonējums maina vārda nozīmi. Tika pārbaudīts, vai ir konstatējama atbilsme starp izolēti izrunātu heterotonu nozīmju šķiršanu un to, vai tiek uztverta šo pašu heterotonu intonējuma atbilstība vai neatbilstība kontekstam.

Respondentu spēja noteikt **lauzti, krītoši un stiepti** intonētu heterotonu intonējuma atbilstību vai neatbilstību attiecīgajam kontekstam tika pārbaudīta ar divu heterotonu trijotņu (trejādi intonēto vārdu *mīt* un *logs/loks*) intonējumam atbilstošu un neatbilstošu kontekstu – kopumā sešiem teikumiem. Tā kā respondenti nešķīra trejādi intonēto heterotonu nozīmes, tad varēja prognozēt, ka respondenti nespēs noteikt abu heterotonu trijotņu intonējuma atbilstību vai neatbilstību kontekstam. Rezultāti apstiprināja šo pieņēmumu. Turklāt respondentu atbildēs uz eksperimenta otrās daļas jautājumiem ir novērojama dažu tendenču pastiprināšanās. Tā, piemēram, eksperimenta pirmajā daļā **viena** respondenta atbildes bija pozitīvas

par abām heterotonu trijotnēm, savukārt otrajā daļā nebija **neviens** respondenta, kas pareizi noteiktu visu sešu heterotonu intonējuma atbilstību vai neatbilstību kontekstam. Pirmajā daļā stiepti intonētā heterotona **loks** ‘*sīpola...*’ nozīmi no nestiepti intonēto heterotonu **loks** ‘*šaujamaiss...*’ un **logs** ‘*istabas...*’ nozīmēm šķīra 26 respondenti, otrajā daļā šādi intonētus heterotonus, kas tika ievietoti kontekstā *Rokā tam sīpola loks*, šķīra (t.i., noteica to atbilstību vai neatbilstību attiecīgajam kontekstam) 28 respondenti. Heterotonu intonāciju atbilstība kontekstam tika noteikta labāk nekā heterotonu intonāciju atbilstība noteiktai nozīmei.

Netika pareizi noteikta heterotonu **mīt trejādā** intonējuma atbilstība kontekstam, turklāt puse respondentu sniedza negatīvas atbildes par visiem trim teikumiem. Tā kā respondenti nešķīra **stiepti un nestiepti** intonēto (izolēti izrunāto) heterotonu **mīt** nozīmes, tad līdzīgām atbildēm būtu bijis jābūt arī, nosakot attiecīgo heterotonu intonējuma atbilstību kontekstam. Respondentu atbildēs gan vērojams, ka no trim teikumiem visvairāk pareizu atbilžu (52% respondentu) ir sniegts par teikumu *Viegli mīt pedāļus*, kur kontekstam atbilstošs ir tikai **stiepti** intonētais heterotons **mīt** ‘*griezts (pedāļus)*’. Tātad šādā **kontekstā** pusei respondentu atbilstošs ir licies **tikai** stiepts heterotona intonējums. Tomēr pārējos divos teikumos (*Tie domāja mīt te zirgus. Viņa mīt šai namā.*) heterotonu stieptais intonējums netika šķirts no nestieptā intonējuma – heterotonu **trejādais** intonējums atzīmēts gan kā atbilstošs, gan kā neatbilstošs, tā īsti nedodot priekšroku nevienam heterotonu intonējumam. Šajos divos teikumos kontekstam atbilstoši ir lauzti un krītoši intonētie heterotoni. Konteksts, kādā tika lietoti šie heterotoni, nav palīdzējis respondentiem noteikt pareizo heterotonu intonējumu. Arī šie rezultāti balsta pieņēmumu, ka respondentiem vārdi **mīt** ‘*mainīt*’ un **mīt** ‘*dzīvo*’ varētu būt pasveši (skat. iepriekš) un šo heterotonu nestieptais intonējums tiem nesaistās ar kādu noteiktu, tikai attiecīgajam vārdam (heterotonam) raksturīgu kontekstu.

Lauzti un stiepti intonētu heterotonu **plāns** un **zāle** nozīmes tika šķirtas ļoti labi (87% respondentu pareizi atzīmēja šo heterotonu nozīmes), tāpēc varēja gaidīt, ka arī šādi intonētu heterotonu **plāns** intonējuma atbilstība vai neatbilstība kontekstam (*Tev deguns*

pavisam plāns. Rokās tam pilsētas plāns.) tiks noteikta tikpat labi. Šāds pieņēmums izrādījās pareizs – 87% respondentu (27 no 31) atbildes bija pozitīvas.

Lauzti un krītoši intonētu heterotonu (*rūkt/rūgt, dīkt/dīgt* un *aust*) nozīmes respondenti nenoteica pareizi, tāpēc par visai gaidītu uzskatāms tas, ka lielākā daļa respondentu (93,5%) nespēja pareizi noteikt heterotonu *aust* intonējuma atbilstību vai neatbilstību kontekstam (*Rīts jau aust. Jāsēžas pie stellēm aust.*). Abās eksperimenta daļās respondentu atbildes ir visai līdzīgas arī tai ziņā, ka apmēram puse respondentu (19 un 14) nespēja pareizi saistīt **abu** heterotonu intonējumu ar tiem atbilstošo nozīmi vai kontekstu, bet jauca abus heterotonus vietām.

Stiepti un krītoši intonētu heterotonu nozīmes tika šķirtas visai nepārliciecināši (52% respondentu), ko daļēji var skaidrot ar to, ka attiecīgie vārdi (*kārpa* ‘ādas izaugums’ un *kārpa* ‘kašņā’) daļā leļzemnieku izlokšņu nav heterotoni. Rezultāti ir atšķirīgi eksperimenta otrajā daļā, kur 74% respondentu pareizi noteica attiecīgo heterotonu intonējuma atbilstību kontekstam. Tātad daļa respondentu heterotonu intonējuma atbilstību noteiktam **kontekstam** noteica labāk nekā heterotonu intonējuma atbilstību atbilstošajai vārda nozīmei. Jāpiebilst, ka eksperimenta otrajā daļā negatīvas atbildes lielākoties (6 no 7 respondentiem) sniegtas par teikumu *Vista tik kārpa zemi*. Iespējams, ka šādus rezultātus noteica tas, ka šajā teikumā iekļautie krītoši un stiepti intonētie heterotoni *kārpa* visai maz atšķīrās pēc pamattoņa virzības un fonēmas /ā/ izrunas ilguma. Teikumā *Vista tik kārpa zemi* iekļautajam stiepti intonētajam heterotonam *kārpa* pamattoņa virzība bija līdzena, krītoši intonētajam – pamattoņa virzība nebija nedz krītoša, nedz īsti līdzena. Visai maz atšķīrās stiepti un krītoši intonēto heterotonu *kārpa* fonēmas /ā/ izrunas procentuālais ilgums pret vārda kopējo ilgumu, resp., 49% un 37%. Tātad informanta izrunā stieptā un krītošā heterotonu *kārpa* galvenā intonējuma atšķirības pazīme bija ilgums, nevis tonālā vai intensitātes modulācija. Iespējams, ka šāda ilguma starpība bija par mazu, lai daļa respondentu spētu šķirt stiepto intonāciju no krītošās. Un rezultāti varētu būt arī citādi, ja attiecīgajā teikumā ievietotajiem heterotoniem būtu vairāk izteiktas atšķirības starp ilgumu, pamattoņa virzību un intensitāti.

No trim literārajā triju intonāciju sistēmā sastopamiem intonāciju fonoloģisko opozīciju veidiem vislabāk tika šķirta **lauztās un stieptās** intonācijas fonoloģiskā opozīcija. Tika šķirta arī stieptās un krītošās intonācijas fonoloģiskā opozīcija, kaut arī ne tik pārlicinoši. Praktiski netika šķirta lauztās un krītošās intonācijas fonoloģiskā opozīcija. Eksperimenta rezultāti apliecina, ka ležemnieku divu intonāciju apgabala pārstāvji (konkrēti – attiecīgā apgabala jaunākā valodas lietotāju paaudze) šķir **stieptās un nestieptās** intonācijas fonoloģisko opozīciju.

Kaut arī konteksts parasti nodrošina arī nepareizi intonēta vārda nozīmes uztveri, rezultāti liecina, ka respondenti tomēr pamana kontekstam neatbilstoši intonētus heterotonus. Turklāt intonējuma atbilstība vārda nozīmei **kontekstā** tika noteikta labāk nekā izolēti izrunātā vārdā. Tika konstatēta tieša atbilstme starp izolēti izrunātu heterotonu nozīmju šķiršanu un to, vai tiek uztverta **to pašu heterotonu** intonējuma atbilstība vai neatbilstība kontekstam.

Šī pētījuma rezultāti norāda, ka ir jāveic pētījums, rūpīgāk izvēloties un veidojot audiomateriālu, lai varētu precīzi spriest par intonāciju funkcionalitāti mūsdienās.

Literatūra

- Endzelīns, Jānis;
Hauzenberga, Edīte. 1934. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcai"*. 1. sēj. Rīga.
- Grīšle, Rasma. 1970. Latviešu heterotoni. *Donum Balticum*. – Stockholm: Almqvist & Wicksel, 155-161.
- Grīšle, Rasma. 1972. Latviešu zilbes intonāciju sēmantiskais svars. *Baltistica*. Vilnius, I priedas, 73-81.
- Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. 4., pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
- LVDA. 1999. *Latviešu valodas dialektu atlants*. Rīga: Zinātne.
- LVPPV. 1995. Ceplītis Laimdots, Miķelsone Aina, Porīte Tamāra, Raģe Silvija. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūmas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Mīlenbahs, Kārlis. 1925. *Latviešu valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: LVI.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.

SUMMARY

Functionality of Syllable Tones in the Latvian Literary Language Nowadays

Juris GRIGORJEVS
Andris REMERTS

It is widely known that the syllable tone (in the Latvian linguistic tradition called *intonation*) can be the only determinant of a word's meaning if a homophone is pronounced in isolation, i.e., without contextual information. This article briefly covers a pilot study of syllable tone functionality at present. Two topics are reviewed – 1) correspondence of word meaning with tonal modulation in the word root, 2) correspondence of tonal modulation in the word root (i.e., the word meaning) with the contextual information in the sentence. The conclusions are drawn from results obtained for the group of respondents representing speakers of the two-tone system (protracted vs. nonprotracted) of literary Latvian. It was observed that the results of relating the tonal modulation of a word root to its meaning, distinguishing protracted (traditionally called *level*) tone from falling and broken (i.e., nonprotracted), depended strongly upon the word used in experiment, with the best results being obtained for familiar words widely used in everyday speech:

87% correct answers distinguishing [zāle] 'a hall' from [zāle] 'grass', as well as [plāns] 'a plan, a map' from [plāns] 'thin';

81% correct answers distinguishing [luōks] 'a spring onion' from [lūoks] 'a bow' and [luōks] 'a window';

52% correct answers distinguishing [kārpa] 'a wart' from [kārpa] 'paws (pres. ind. 3rd pers.)';

10% correct answers distinguishing [mīt] 'to treadle' from [mit] 'lives, dwells (pres. ind. 3rd pers.)' and [mīt] 'to exchange';

As expected, distinguishing falling tonal modulation from broken was the most difficult task for this group of respondents and resulted in many wrong answers.

The second part of the experiment revealed that the perception of tonal modulation appropriate for the given context in some cases was far better than associating the tonal modulation with the meaning of the word (*kārpa* – 74% vs. 52% correct answers). It suggests that the tonal modulation for at least half of words used in experiment is perceived and respondents are familiar with it, but they have difficulty associating a particular tone with the word's meaning. Further experiments are necessary to clarify this topic.

BENDRINĖS LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBOS KIRČIUOTŲ ILGŪJŲ MONOFTONGŲ KIEKYBINIAI IR KOKYBINIAI SKIRTUMAI IR BENDRYBĖS

Robertas KUDIRKA

(Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas)

Lietuvių ir latvių kalbos indoeuropiečių kalbų šeimoje genetiškai labiausiai susiję. Jos iš kitų indoeuropiečių kalbų išsiskiria tam tikrais fonologiniais-fonetiniais, gramatiniais ir leksiniais bruožais, kurių visuma sudaro baltų kalbų specifiką (Karaliūnas 1987: 4). Genetinis artumas sąlygoja ir tų kalbų fonologinių sistemų artumą, bet lietuvių ir latvių vokalizmo sistemos turi ir esmingų skirtumų. Iš trijų didžiųjų baltų kalbų pati moderniausia yra latvių, o šios kalbos savitumą labiausiai nulėmė santykiai su kaimyninėmis tautomis: slavais, germanais, finais (ypač ryški asimiliuotų finų – lyvių, pietų estų – ita-ka) (Butkus 1995: 164; Dini 2000: 128). Lietuvių kalba, geografiškai būdama tarp latvių ir prūsų, kalbos požiūriu yra lyg tarpininkė, bet apskritai paėmus yra artimesnė latvių kalbai.

Darbo tikslas – instrumentiniu metodu ištirti lietuvių ir latvių kalbų kirčiuotų ilgųjų balsių akustines savybes, nustatyti bendrybes ir skirtynes. Gretinamuoju metodu paremti tyrinėjimai turi tiek teorinę, tiek praktinę reikšmę. Teoriniu atžvilgiu jie reikšmingi tuo, kad leidžia geriau pažinti gretinamųjų kalbų struktūros ypatybes, atskleisti subtilius tų kalbų skirtumus, nes jau pats sugretinimas suponuoja sistemų ir jų vienetų skirtumų bei kontrastų nustatymą (Palionis 1999: 269). Ypač svarbu plėtoti akustinės fonetikos lyginamuosius latvių ir lietuvių kalbų tyrimus, nes tokio pobūdžio tyrinėjimų dar nėra (Markus 2001: 25-29). Praktikai tokie akustinių parametrų tyrimai reikšmingi tuo, kad jais analizuojami ir nustatomi lyginamųjų kalbų saviti ir specifiniai požymiai, sukaupti duomenys apie balsių akustinius požymius gali būti naudojami kalbų mokymui, kalbos sintezės technologijoms bei kitiems tikslams.

Lietuvių kalbos balsių tyrinėjimai

Lietuvių bendrinės kalbos balsynas jau nemažai yra tyrinėtas ir aprašytas (Пакерис 1966: 68–74; Pakerys 1971: 17–34; 1974: 37–48;

1982; 1995: 26–87; Дамбраускайте-Урбелене 1966: 23–39; 1967a: 19–30; 1967b: 17–25; LKG I 1965: 45–59; Pukelis 1974: 199–217; Пакерис, Плакунова, Урбелене 1970: 30–53; Pakerys, Plakunova, Urbelienė 1978: 38–43). Iš visų akustinių požymių instrumentiškai daugiausiai tyrinėta lietuvių kalbos balsių trukmė. Jau pirmieji tyrėjai nustatė ilgųjų ir trumpųjų balsių skirtumus (Schmidt-Wartenberg 1897; Ekblom 1917; 1925). Išsamesni yra V. Vaitkevičiūtės balsių kiekybės tyrimai (1960: 207–217). Jos atlikti eksperimentai parodė, kad lietuvių bendrinės kalbos ilgieji balsiai 1,5–2 kartus ilgesni už trumpuosius. Taip pat nustatyta, kad balsių ilgumas priklauso nuo kirčio ir priegaidės: kirčiuoti balsiai ilgesni už nekirčiuotus, o tvirtapradžiai trumpesni už tvirtagalius. B. Svecevičius nustatė (1964: 17), kad ilgieji kirčiuoti balsiai 2,1–2,5 karto ilgesni už trumpuosius. Statistiškai patikimais tyrimais A. Pakerys (1982: 44–46, 92–94) nustatė, kad tvirtapradžiai balsiai vidutiniškai 1,7 karto ilgesni už trumpuosius, o tvirtagaliai ilgesni daugiau nei du kartus. Pačiame naujausiame bendrinės kalbos trukmės tyrime nustatyta, kad kirčiuoti trumpieji balsiai už atitinkamus ilguosius maždaug 2,3 karto trumpesni, tačiau eksperimente į priegaidės neatsižvelgiama (Kaukėnienė 2003: 40–47).

Lietuvių bendrinės kalbos balsių kokybė tyrinėta mažiau. Lingvistinėje literatūroje pateikiamos pagrindinių formančių reikšmės (Svecevičius 1964: 68; Урбелене 1967: 45; Girdenis 2003: 222). Ilgųjų ir trumpųjų balsių skirtumai atsispindi spektre taip: ilgųjų balsių spektras yra labiau nutolęs nuo „neutraliojo balsio“ spektro negu trumpųjų balsių. Įvardijant šiuos akustinius skirtumus ilgieji balsiai kartais vadinami įtemptaisiais ir decentralizuotais, o trumpieji balsiai – neįtemptaisiais, centralizuotais (Pakerys 2003: 24–25). Balsiai gali būti analizuojami pagal tokius kokybinius požymius: tembro aukštį, spektro sklaidą, bemoliškumą, įtempimą. Žemiausio tembro balsis yra $[u]$, o aukščiausio $[i]$. Pagal tembro aukštį tarp šių dviejų balsių išsidėsto visi kiti ilgieji-įtemptieji: $[u]$, $[o]$, $[a]$, $[e]$, $[ɛ]$, $[i]$. Trumpieji-neįtemptieji išsidėsto tokia eile: $[u]$, $[o]$, $[a]$, $[e]$, $[i]$. Spektro sklaida vertinama pagal formančių nutolimą nuo spektro centro (spektro centras 1000 Hz): aukšutinio pakilimo balsių F_1 ir F_2 yra pačiuose spektro pakraščiuose, todėl $[u]$, $[u]$, $[i]$, $[i]$ vadinami difuziniais balsiais. Žemutinio pakilimo balsių abi formantės priartėjusios prie spektro vidurio, todėl

balsiai [aː], [a], [eː], [e] yra kompaktiniai, nes formančių priartėjimas prie spektro centro yra kompaktiškumo požymis. Vidutinio pakilimo balsiai [oː], [o], [eː] dėl vidutinės spektro sklaidos laikomi tarpiniais. Lūpinių [uː], [u], [oː], [o] balsių dėl aktyvios lūpų veiklos tembras yra pažemėjęs, F₂ yra žemų dažnių srityje, todėl jie yra bemoliniai. Labai bemoliški yra [uː], [u], nes jie lūpiškiausi balsiai, ne tokie bemoliški yra balsiai [oː] ir [o], nes juos tariant lūpos mažiau atkišamos į priekį, burnos anga platesnė, prasižiojimo kampas didesnis (Pakerys 2003: 25–27). A. Girdenis teigia, kad bemoliškumo (resp. labializacijos) kaip požymio išskirti nebūtina, nes šis požymis aiškus iš diferencinių požymių žemas ir nekompaktinis (Girdenis 2000: 1–157). Nelūpiniai [aː], [a], [eː], [e], [eː], [iː], [i] yra nebemoliniai, nes tembras nepažemėja (juos artikuliuojant lūpos į priekį neatkišamos, balso traktas nepailgėja). Įtempimas kartu su kiekybės požymiais diferencijuoja ilguosius ir trumpuosius balsius. Įtempimas yra artikuliacinė ypatybė, tačiau spektre įtempimas atsispindi formančių išsidėstymu. Tariant neutralų balsį „šva“ [ə] kalbos padargai neištempe, neutralūs, tada formantės būna vyro balsui: F₁ 500 Hz, F₂ 1500 Hz, F₃ 2500 Hz (Jakobson, Fant, Halle 1972: 18). Tariant įtemptąjį keičiasi formančių vieta spektre, jos nutolsta nuo neutralios padėties: įtemptieji aukštutiniai balsiai būna aukštesnio pakilimo negu neištemptieji, o žemutiniai – žemesnio pakilimo. Trumpojo-neištemptojo balsio formantės mažiau nutolsta nuo neutralios padėties: pvz., balsis [uː] yra žemesnio tembro, difuziškesnis, bemoliškesnis negu balsis [u]. Pagal dichotominės fonologijos teoriją (Jakobson 1972: 54; LG 1997: 28–34; Пиотровский 1960: 24; Тоцкая 1984: 5) balsiai gali būti aprašomi binariniais diferenciniais požymiais: įtemptasis – neištemptasis, aukštatonis – žematonis, kompaktinis – nekompaktinis, difuzinis – nedifuzinis ir pan. Fonemų diferencinių požymių hierarchiją nustatyti yra problemiška, nes kiekvienas tyrėjas juos išdėsto savaip (Dambrauskaitė 1968: 119; Svecevičius 1964: 28; Girdenis 2003: 232).

Latvių kalbos balsių tyrinėjimai

Iš visų akustinių požymių labiausiai tyrinėta yra balsių trukmė. Pirmieji kalbininkai eksperimentiškai tyrė įvairių latvių kalbos tarmių medžiagą yra nustatę tokius kirčiuotų trumpųjų ir ilgųjų balsių

trukmės santykius: A. Abelės duomenimis 2 : 5; J. Plakio – 1 : 2,5; V. Bogorodickio – 1 : 3 su tęstine, 1 : 4 su laužtine (žr. Endzelīns 1951: 24–25; Абеле 1915: 84). Vėliau ištyrus šiuolaikiškesniais prietaisais bendrinės latvių kalbos kirčiuotus balsius nustatytas mažesnis santykis: 1 : 1,9 (Liepa 1979: 16) ir 1 : 2 (Stelle 1971: 13).

Pats išsamiausias latvių bendrinės kalbos balsių trukmės tyrimas yra kalbininko E. Liepos: balsių trukmė tirta atsižvelgiant į balsių poziciją, žodžio skiemens skaičių ir priegaides (Liepa 1979). Kalbotyrininkas E. Liepa taip pat konstatuoja, kad tęstine priegaide kirčiuoti balsiai yra 1,1-1,9 karto ilgesni už krintančiosios ir laužtinės priegaidės balsius: tęstiniai [iː], [eː], [aː] ilgesni 1,1–1,5; [uː] 1,1–1,7; [æː] 1,1–1,9 karto (Liepa 1979: 67). Kiek kitokius trukmės rezultatus yra gavusi S. Miezė (1972: 61–66), juos palyginus galima įsitikinti, kad ištarti su tęstine priegaide balsiai gali būti ir trumpesni už ištartus su netęstine priegaide. Taip pat nustatyta, kad bendrinės kalbos balsiai su aukštu liežuvio pakilimu yra trumpesni (Stelle 1971: 13; Liepa 1979: 16, 67–68; Mieze 1972: 62, 64). Balsio trukmė taip pat priklauso ir nuo pozicijos: balsių kiekybė padidėja, jei po balsio eina skardusis priebalsis ir sumažėja, jei neskardusis (Strautiņa 1984: 19; Endzelīns 1951: 24–25; Mieze 1972: 61–70; Liepa 1970: 90; 1979: 12, 15). Tyrėja A. Stelė pateikia mažesnio balsių inventoriaus (be ilgojo balsio [oː]) pagrindinių formančių reikšmes (1970a: 125–135; 1971: 6–7). Naujausi yra J. Grigorjevo balsių trukmės tyrimo duomenys, šiame tyrime nustatyta, kad ilgieji balsiai dvigubai ilgesni už trumpuosius (Grigorjevs 1998: 40; 2001: 22). Tas pats tyrėjas yra išmatavęs latvių kalbos balsių formantes, tačiau tyrimuose neatsižvelgta į priegaides (Grigorjevs 1995: 82).

Siekiant ištirti ir palyginti bendrinės lietuvių ir latvių kalbos ilguosius kirčiuotus balsius buvo atliekamas eksperimentas. Šiuo tyrimu, remiantis gausesniais duomenimis ir jų statistiniu vertinimu, siekiama nustatyti lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų balsių fonetines charakteristikas ir jų skiriamuosius požymius.

Eksperimento metodika

Norėdami patys nustatyti, kokiais kokybiniais ir kiekybiniais požymiais skiriasi ilgieji kirčiuoti lietuvių ir latvių kalbų balsiai, atlikome eksperimentą. Eksperimente buvo tiriama monoftongų trukmė ir

pagrindinės formantės. Analizei pasirinkti bendrinės lietuvių ir latvių kalbos dviskiemeniai (išimtiniai atveju triskiemeniai) žodžiai, kurių kirčiuotas monoftongas yra pirmame CV / C'V tipo skiemenyje. Iš žodynų išrinkti visi įmanomi šio skiemens tipo variantai su visais balsiais ir priebalsiais. Žodžiai rinkti iš lietuvių ir latvių kalbų tarties bei aiškinamųjų žodynų (Vaikevičiūtė 2001; Vitkauskas 2001; DLKŽ 2000; TŽŽ 2001; LVPPV 1995; LLVV 1972–1991; LLV 1995; LLKŽ 1977; LKV 1996; LVV 1998). Iš viso lietuvių kalbos eksperimentui išrinkti 614, o latvių kalbos 366 žodžiai su CV / C'V tipo kirčiuotais pirmaisiais skiemenimis, izoliuoti žodžiai perskaityti nominatyvine intonacija. Lietuvių kalbos eksperimentinė medžiaga įrašyta 2003 m. Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje. Diktoriais pasirinkti profesionalūs aktoriai:

1. Evaldas Leskauskas, g. 1976 m., gimė ir gyvena Kaune, dirba Akademiniam Kauno dramos teatre, šneka taisyklinga bendrine kalba;
2. Dainius Svobonas, g. 1968 m. Vilniuje, ten mokėsi, dvidešimt vienerių persikėlė į Kauną ir čia gyvena jau trylika metų. Dirba Akademiniam Kauno dramos teatre, šneka taisyklinga bendrine kalba.

Diktorių intonacijos pobūdis smulkiai nebuvo reglamentuojamas, prašyta skaityti normaliu tempu, vengiant ekspresyvumo ir kuo neutralėse nominatyvine intonacija. Aparatinė įranga: kompiuteris Celeron 333 Mhz / 64 Mb RAM / 4 Mb SVGA / SB Audio PC I 64 V, mikrofonas Senheiser MD 421, stiprintuvas Audiotechnica ART 27F Tube Mic.

Latvių kalbos žodžiai įrašyti 2002 m. gruodį, Latvijos universiteto Filologijos fakulteto Akustinės fonetikos ir kompiuterinės lingvistikos laboratorijoje, mielai padedant jos vadovui Juriui Grigorjevui. Kadangi latvių bendrinė kalba susiformavo vidurio tarmės pagrindu, o Ryga priklauso vidurio tarmės regionui, diktoriais pasirinkti rygiečiai, profesionalūs aktoriai:

1. Vilis Daudzinis (Vilis Daudziņš), g. 1970 m.; gimė ir gyvena Rygoje, dirba Naujajame Rygos teatre;
2. Artis Ruobežniekas (Artis Robežnieks), g. 1970 m.; gimė Jakobpilyje, mokėsi ir gyvena Rygoje, dirba Meno teatre. Abu aktoriai teatre dirba pagal specialybę, šneka taisyklinga bendrine kalba.

Įrašymui naudota aparatinė įranga: kompiuteris Pentium II 400 Mhz / 64 Mb RAM / garso plokštė Delta 44 (Midiman), dinaminis mikrofonas Shure SM 48, stiprintuvas Audio Buddy. Įrašyta programa Multi-Speech 3700, diskretizacija 22000 Hz, amplitudes moduliacija 16 bitų. Įrašo segmentavimas ir spektrinė analizė atlikta VU KHF Eksperimentinės fonetikos laboratorijoje programa Praat 4.1.6. Statistiniai skaičiavimai atlikti programomis Statistica 5.5 ir SPSS 12.0.

Eksperimentinių duomenų analizėje vartojami keli neutraliesni priegaidžių pavadinimai: vietoj tvirtagalė, tęstinė priegaidė vartojama – cirkumfleksinė, vietoj tvirtapradė, krintančioji – akūtinė. Pavadinimai trumpinami: cirkumfleksinė – „c“, akūtinė – „a“, laužtinė – „l“.

Trukmė

Lietuvių ir latvių kalbos žodžiuose matuota kirčiuoto pirmojo CV tipo skiemens monoftongo absoliučioji trukmė ir žodžio absoliučioji trukmė milisekundėmis, pagal tai apskaičiuota santykinė trukmė ($x = X_b : X_z$ (X_b – balsio trukmė, X_z – žodžio trukmė). Lietuvių kalbos ilgojo balsio trukmė apskaičiuota sudėjus kartu akūtinis ir cirkumfleksinius balsius, latvių kalbos – akūtinis, cirkumfleksinius ir laužtinis. Gauti duomenys įvertinti statistiškai.

Lietuvių ir latvių ilgųjų balsių absoliučiosios trukmės santykiai parodyti 1 lentelėje, duomenys suapvalinti 1 ms tikslumu. Kaip matome pagal lentelę, latvių kalbos ilgieji balsiai visose pozicijose statistiškai patikimai ilgesni negu lietuvių, trukmė skiriasi aukštu 0,001 reikšmingumo lygiu, pasikliaujamieji intervalai niekur nesusikerta.

Visiškai kitokie yra lietuvių ir latvių ilgųjų balsių santykinės trukmės lyginimo duomenys (žr. 2 lent.). Pagal statistiškai įvertintus santykinės trukmės rezultatus matome, kad statistiškai patikimai latvių kalbos ilgųjų balsių trukmė didesnė tik trijose pozicijose iš šešių. Palyginę pasikliaujamuosius intervalus matome, kad latvių kalbos ilgųjų balsių trukmės intervalo apatinės ir viršutinės ribos reikšmė beveik visada (išskyrus vieną poziciją, kai lie [eː] 0,36 ÷ 0,40, la [æː] 0,34 ÷ 0,38) didesnė negu lietuvių. Remdamiesi statistiniais trukmės duomenimis galime teigti, kad latvių kalbos balsių santykinės trukmės pasikliaujamųjų intervalų apatinių ir viršutinių ribų didesnės reikšmės yra sistemiško pobūdžio skirtumas.

Lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų balsių absoliuti trukmė ir statistinis jų vertinimas

Balsis	n	$\bar{x}$ (ms)	s (ms)	v (%)	95% pasikl. interv. (ms)	$t_p > t_{0,001}$
lie [iː] (c 32, a 34)	66	228	46,12	20,2	217 ÷ 239	$4,44 > t_{0,001} = 3,36$
la [iː] (c 41, a 24, l 24)	89	280	85,91	30,7	262 ÷ 298	
lie [eː] (c 31, a 35)	66	240	33,05	13,8	232 ÷ 248	$7,59 > t_{0,001} = 3,36$
la [eː] (c 46, a 12, l 20)	78	303	60,07	19,8	290 ÷ 317	
lie [eː] ¹ (c 28)	28	264	33,35	12,6	251 ÷ 277	$4,11 > t_{0,001} = 3,39$
la [æː] (c 30, a 22, l 28)	80	309	53,45	17,3	297 ÷ 320	
lie [aː] (c 42, a 8)	50	244	27,12	11,1	237 ÷ 252	$6,75 > t_{0,001} = 3,36$
la [aː] (c 44, a 28, l 32)	104	304	59,82	19,7	293 ÷ 316	
lie [oː] (c 38, a 36)	74	244	36,09	14,8	235 ÷ 252	$8,75 > t_{0,001} = 3,39$
la [oː] (c 32)	32	318	49,21	15,5	301 ÷ 336	
lie [uː] (c 46, a 46)	92	230	41,16	17,9	221 ÷ 238	$8,04 > t_{0,001} = 3,35$
la [uː] (c 40, a 24, l 24)	88	286	53,01	18,5	275 ÷ 298	

¹ Tiriamosios sandaros skiemenyse nėra vartojamas tvirtapradis [éː], todėl nėra ir jo duomenų.

Apibendrinami lietuvių ir latvių trukmės duomenis galime daryti išvadą, kad latvių kalbos ilgieji balsiai (absol. 300 ms, santyk. 0,37) yra ilgesni už lietuvių ilguosius balsius (absol. 242 ms, santyk. 0,35).

**Lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų balsių santykinė trukmė
ir statistinis jų vertinimas**

Balsis	n	$\bar{x}$	s	v (%)	95% pasikl. interv.	$t_p > < t_\alpha$
lie [iː] (c 32, a 34)	66	0,33	0,07	20,7	0,31 ÷ 0,35	1,16 < $t_{0,05}$ = 1,98
la [iː] (c 41, a 24, 1 24)	89	0,35	0,12	33,4	0,32 ÷ 0,37	
lie [ɛː] (c 31, a 35)	66	0,34	0,06	18,0	0,33 ÷ 0,36	0,52 < $t_{0,05}$ = 1,98
la [ɛː] (c 46, a 12, 1 20)	78	0,35	0,10	28,0	0,33 ÷ 0,37	
lie [eː] (c 28)	28	0,38	0,06	15,3	0,36 ÷ 0,40	0,96 < $t_{0,05}$ = 1,98
la [æː] (c 30, a 22, 1 28)	80	0,36	0,10	27,7	0,34 ÷ 0,38	
lie [aː] (c 42, a 8)	50	0,33	0,05	14,0	0,32 ÷ 0,34	2,59 > $t_{0,05}$ = 1,98
la [aː] (c 44, a 28, 1 32)	104	0,37	0,11	30,5	0,35 ÷ 0,39	
lie [oː] (c 38, a 36)	74	0,35	0,07	19,3	0,33 ÷ 0,36	4,17 > $t_{0,001}$ = 3,39
la [oː] (c 32)	32	0,42	0,12	28,1	0,38 ÷ 0,47	
lie [uː] (c 46, a 46)	92	0,34	0,07	20,2	0,32 ÷ 0,35	2,22 > $t_{0,05}$ = 1,97
la [uː] (c 40, a 24, 1 24)	88	0,37	0,11	29,6	0,34 ÷ 0,39	

Formantinė struktūra

Spektrogramose buvo išmatuotos kirčiuotų balsių pirmosios ir antrosios formantės vidurio dažniai. Lietuvių kalbos ilgojo balsio formančių reikšmės apskaičiuotos sudėjus kartu akūtinius ir cirkumfleksinius balsius, latvių kalbos – akūtinius, cirkumfleksinius ir laužtinius. Formančių duomenys įvertinti statistiškai, vidurkiai ir pasikliaujamieji intervalai suapvalinti 10 Hz tikslumu. Lentelėje pateikiami pirmosios ir antrosios formančių matavimo rezultatai (žr. 3 lent):

**Lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų balsių
pagrindinės formantės (F₁ ir F₂) ir statistinis jų vertinimas**

Formantė	Balsis	n	$\bar{x}$ (Hz)	s (Hz)	v (%)	95% pasikl. interv. (Hz)	$t_p > < t_\alpha$
F ₁	lie [iː] (c 32, a 34)	66	240	14,48	6,2	230 ÷ 240	2,26 > t _{0,05} = 1,98
	la [iː] (c 41, a 24, 124)	89	250	31,70	12,9	240 ÷ 250	
F ₂	lie [iː] (c 32, a 66)	66	2230	89,03	4,0	2200 ÷ 2250	18,42 > t _{0,001} = 3,36
	la [iː] (c 41, a 24, 124)	89	2470	73,77	3,0	2450 ÷ 2480	
F ₁	lie [ɛː] (c 31, a 35)	66	340	18,12	5,3	340 ÷ 350	14,96 > t _{0,001} = 3,36
	la [ɛː] (c 46, a 12, 120)	78	410	31,13	7,6	400 ÷ 420	
F ₂	lie [ɛː] (c 31, a 35)	66	2090	104,17	5,0	2060 ÷ 2110	1,75 < t _{0,3} = 1,98
	la [ɛː] (c 46, a 12, 120)	78	2060	108,24	5,3	2030 ÷ 2080	
F ₁	lie [eː] (c 28)	28	650	30,83	4,8	640 ÷ 660	1,10 < t _{0,3} = 1,98
	la [æː] (c 30, a 22, 128)	80	630	75,09	11,9	620 ÷ 650	
F ₂	lie [eː] (c 28)	28	1680	102,35	6,1	1640 ÷ 1720	7,61 > t _{0,001} = 3,39
	la [æː] (c 30, a 22, 128)	80	1530	80,84	5,3	1510 ÷ 1550	
F ₁	lie [aː] (c 42, a 8)	50	690	43,55	6,3	680 ÷ 700	4,97 > t _{0,001} = 3,36
	la [aː] (c 44, a 28, 132)	104	630	76,56	12,6	610 ÷ 640	
F ₂	lie [aː] (c 42, a 8)	50	1230	118,60	9,7	1190 ÷ 1260	8,40 > t _{0,001} = 3,36
	la [aː] (c 44, a 28, 132)	104	1090	78,61	7,2	1080 ÷ 1110	

F ₂	lie [oː] (c 38, a 36)	74	760	142,14	18,8	730 ÷ 790	1,66 < t _{0,2} = 1,98
	la [oː] (c 32)	32	800	87,52	10,9	770 ÷ 830	
F ₁	lie [uː] (c 46, a 46)	92	300	27,36	9,3	290 ÷ 300	8,01 > t _{0,001} = 3,35
	la [uː] (c 40, a 24, 1 24)	88	330	32,11	9,7	320 ÷ 340	
F ₂	lie [uː] (c 46, a 46)	92	660	100,20	15,1	640 ÷ 690	3,96 > t _{0,001} = 3,35
	la [uː] (c 40, a 24, 1 24)	88	610	90,19	14,8	590 ÷ 630	

Abiejų kalbų aukštutinio pakilimo balsiai skiriasi pirmąja ir antrąja formantėmis, priešakinės eilės latvių kalbos balsio [iː] (F₁ 250 Hz, F₂ 2470 Hz) pirmosios ir antrosios formantės reikšmė didesnė negu lietuvių ilgojo [iː] (F₁ 240 Hz, F₂ 2230 Hz). Priešakinės eilės balsiai [iː] labiau skiriasi antrąja formante (lie [iː] pasikl. interv. F₂ 2200 ÷ 2250 Hz; la [iː] pasikl. interv. F₂ 2450 ÷ 2480 Hz), pirmosios formantės pasikliaujamojo intervalo ribų reikšmės labiau priartėję viena prie kitos (lie [iː] pasikl. interv. F₁ 230 ÷ 240 Hz; la [iː] pasikl. interv. F₁ 240 ÷ 250 Hz). Antroji formantė priklauso nuo burnos rezonatoriaus (priešakinės balso vamzdžio ertmės), o tariant latvių kalbos [iː] liežuvis pasislenka labiau į priekį, rezonatorius susidaro dar siauresnis ir mažesnis negu tariant lietuvių kalbos [iː], ir todėl formantės dažnis aukštesnis (lie [iː] F₂ 2230 Hz; la [iː] F₂ 2470 Hz). Pirmoji formantė yra susijusi su ryklės rezonatoriumi, o tariant lietuvių kalbos [iː] pirmoji formantė (F₁ 240 Hz) šiek tiek mažesnė už latvių kalbos balsio [iː] F₁ 250 Hz, taigi tariant latvių kalbos balsį liežuvio užpakalinė dalis nepakyla taip aukštai minkštojo gomurio link, ryklės ertmė yra ne tokia ilga ir viršuje platesnė. Užpakalinės eilės balsių [uː] pirmosios formantės reikšmė didesnė latvių kalbos balsio (lie [uː] F₁ 300 Hz; la [uː] F₁ 330 Hz), o antrosios formantės reikšmė didesnė jau lietuvių ilgojo [uː] (lie [uː] F₂ 660 Hz; la [uː] F₂ 610 Hz). Pirmosios formantės reikšmių intervalai labiau nutolę vienas nuo kito (lie [uː] pasikl. interv. F₁ 290 ÷ 300 Hz, F₂ 640 ÷ 690 Hz; la [uː] pasikl. interv. F₁ 320 ÷ 340 Hz, F₂ 590 ÷ 630 Hz), apskaičiuota Studento kriterijaus reikšmė žymiai didesnė negu antrosios formantės. Pagal pirmosios formantės

reikšmes galime spręsti, kad tariant latvių kalbos balsį [u·] liežuvio užpakalinė dalis pakyla labiau, ryklės rezonatorius susidaro trumpesnis ir viršuje platesnis. Antrosios formantės didesnė reikšmė nurodo, kad tariant latvių kalbos balsį [u·] liežuvius mažiau atitraukiamas atgal, burnos rezonatorius susidaro mažesnis ir siauresnis, dėl to antroji formantė ir aukštesnė 50 Hz už lietuvių kalbos balsio antrąją formantę.

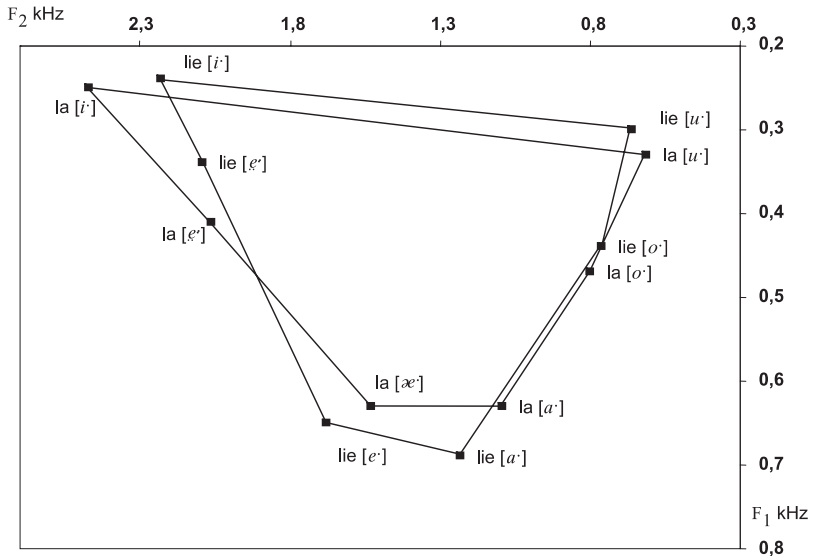
Lietuvių ir latvių kalbų vidutinio pakilimo balsiai lie [o·] ir la [o·], lie [e·] ir la [e·] taip pat skiriasi savo kokybe. Lietuvių kalbos priešakinis balsis [e·] nuo latvių kalbos balsio [e·] skiriasi tik pirmąja formante (lie [e·] F₁ 340 Hz, pasikl. interv. 340 ÷ 350 Hz; la [e·] F₁ 410 Hz, pasikl. interv. 400 ÷ 420 Hz), matome, kad latvių kalbos balsio formantė 70 Hz aukštesnė. Sprendžiant pagal formančių dažnius, latvių kalbos balsis tariamas liežuvio užpakalinę dalį nepakeliant taip aukštai, ryklės rezonatorius yra ne toks ilgas ir viršuje platesnis negu tariant lietuvių kalbos balsį [e·]. Antrąja formante šie balsiai nesiskiria, nes intervalai persidengia (lie [e·] F₂ 2090 Hz, pasikl. interv. 2060 ÷ 2110 Hz; la [e·] F₂ 2060 Hz, pasikl. interv. 2030 ÷ 2080 Hz), Studento kriterijaus reikšmė mažesnė už kritinę reikšmę. Iš visų lyginamų lietuvių ir latvių kalbų balsių panašiausi savo kokybe yra užpakalinės eilės balsiai [o·]: jie skiriasi tik pirmąja formante, nors intervalai susiliečia (lie [o·] F₁ 440 Hz, pasikl. interv. 430 ÷ 450 Hz; la [o·] F₁ 470 Hz, pasikl. interv. 450 ÷ 490 Hz). Latvių kalbos balsio pirmoji formantė didesnė 30 Hz, tai nurodo, kad tariant liežuvius nusileidžia žemiau negu tariant atitinkamą lietuvių kalbos balsį. Antrąja formante šie balsiai nesiskiria, neviršyta kritinė Studento kriterijaus reikšmė, pasikliaujamieji intervalai susikerta (lie [o·] F₂ 760 Hz, pasikl. interv. 730 ÷ 790 Hz; la [o·] F₂ 800 Hz, pasikl. interv. 770 ÷ 830 Hz).

Gana žymiai skiriasi savo kokybe lietuvių ir latvių žemutinio pakilimo ilgieji balsiai lie [a·] ir la [a·], lie [e·] ir la [æ·]. Priešakiniai balsiai lie [e·] ir la [æ·] statistiškai patikimai skiriasi tik antrąja formante (lie [e·] F₂ 1680 Hz, pasikl. interv. 1640 ÷ 1720 Hz; la [æ·] F₂ 1530 Hz, pasikl. interv. 1510 ÷ 1550 Hz), lietuvių kalbos balsio formantė 150 Hz aukštesnė. Galime manyti, kad tariant lietuvių kalbos balsį liežuvius labiau pasislenka į priekį, susidaro mažesnė priešakinio balso vamzdžio rezonatoriaus ertmė ir todėl antroji formantė

yra aukštesnio dažnio. Pirmąją formantę šie balsiai nesiskiria, nes pasikliaujamieji intervalai labai persidengia, neviršyta kritinė Studento kriterijaus reikšmė (lie [eː] F_1 650 Hz, pasikl. interv. 640 ÷ 660 Hz; la [æː] F_1 630 Hz, pasikl. interv. 620 ÷ 650 Hz). Lietuvių kalbos užpakalinės eilės balsis [aː] skiriasi nuo latvių kalbos vidurinės eilės baltio [aː] abiem formantėmis: lietuvių kalbos baltio [aː] pirmosios formantės reikšmė didesnė (lie [aː] F_1 690 Hz, pasikl. interv. 680 ÷ 700 Hz) negu latvių kalbos baltio (la [aː] F_1 630 Hz, pasikl. interv. 610 ÷ 640 Hz). Antrosios formantės reikšmė taip pat didesnė lietuvių kalbos baltio: lie [aː] F_2 1230 Hz, pasikl. interv. 1190 ÷ 1260 Hz; la [aː] F_2 1090 Hz, pasikl. interv. 1080 ÷ 1110 Hz. Duomenys statistiškai patikimi, Studento kriterijus visur viršijamas 0,001 reikšmingumo lygiu, pasikliaujamieji intervalai niekur nesusikerta. Latvių kalbos balsis [aː] artikuliuojamas kiek kitaip, aktyvi vidurinė liežuvio dalis, todėl susidaro kitoks rezonatorių santykis ir dėl šių priežasčių šis latvių kalbos balsis skiriasi abiem formantėmis, bet vis tiek labiau skiriasi antrąją formantę, nes šios formantės lyginamieji intervalai labiau nutolę, apskaičiuota Studento kriterijaus reikšmė didesnė. Pagal antrosios formantės duomenis, latvių kalbos balsis [aː] yra žemesnio tembro, lietuvių kalbos baltio formantė didesnė 140 Hz, toks tarties skirtumas priklauso nuo liežuvio atsitraukimo: tartiant latvių kalbos baltį [aː] liežuvis atsitraukia atgal labiau, susiformuoja platesnis, didesnis burnos rezonatorius, kuris rezonuoja žemesniu tembru. Pirmąją formantę abiejų kalbų balsiai taip pat akivaizdžiai skiriasi, lietuvių kalbos baltio formantė aukštesnė 60 Hz: tartiant lietuvių kalbos baltį liežuvis nusileidžia žemiau, todėl susidaro rezonuojanti aukštesniu dažniu ryklės ertmė.

Apibendrinami lyginamųjų baltių formančių aprašą, matome, kad lyginamų kalbų baltių kokybiniai skirtumai yra susiję su liežuvio pakilimu ir eile, kiekvienos kalbos baltiams savitą akustinę kokybę suteikia kalbos padargų sudaryta kitokia rezonatorių sistema. Gana patikimai aukštesnio pakilimo balsiai skiriasi pirmąją ir antrąją formantėmis, priešakinės eilės latvių kalbos baltio [iː] pirmosios ir antrosios formantės reikšmė didesnė negu lietuvių ilgojo [iː]. Lietuvių ir latvių kalbų eilės balsiai [uː] patikimai skiriasi tik pirmąją formantę. Lietuvių ir latvių kalbų vidutinio pakilimo balsiai lie [oː] ir la [oː],

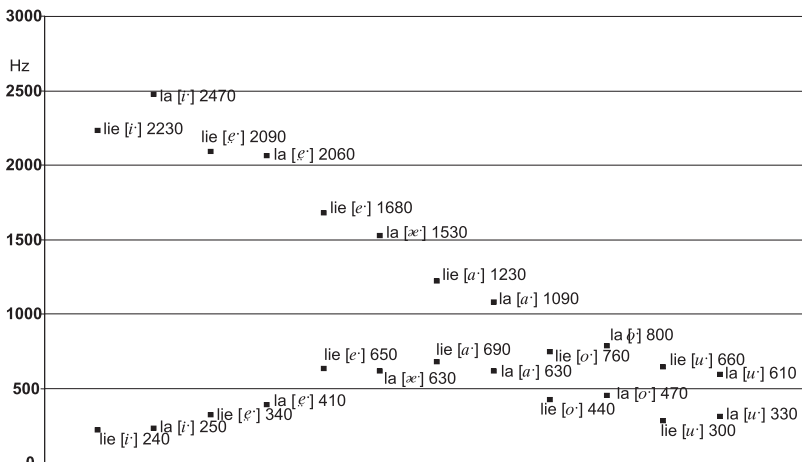
lie [eː] ir la [eː] savo kokybe labai žymiai nesiskiria: lietuvių kalbos priešakinis balsis [eː] patikimai skiriasi tik pirmąja formante, lietuvių kalbos balsis [oː] nuo atitinkamo latvių kalbos baltio beveik nesiskiria. Žymiai skiriasi savo kokybe lietuvių ir latvių žemutinio pakilimo ilgieji balsiai lie [aː] ir la [aː], lie [eː] ir la [æː]. Priešakiniai balsiai lie [eː] ir la [æː] statistiškai patikimai skiriasi tik antrąja formante, o lietuvių kalbos užpakalinės eilės balsis [aː] nuo latvių kalbos vidurinės eilės baltio [aː] patikimai skiriasi abiem formantėmis: lietuvių kalbos baltio [aː] pagrindinių formančių reikšmės didesnės. Akustinių balsių skirtumai aiškiau matomi pavaizduojant balsių formančių dažnius schemose (žr. 1, 2 schemas).

1 schema. Lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų balsių spektro charakteristikos

Lietuvių ir latvių kalbų balsių formančių santykiai pavaizduoti daugiakampiais (žr. 1 schema), nustatius neigiamas formančių reikšmes trečiajame koordinatinių sistemos ketvirtyje (ordinačių ašis F₁; absčių – F₂). Pirmoji formantė yra atvirkščiai proporcinga liežuvio pakilimui, t. y. kuo ši formantė žemesnė, tuo liežuovis aukščiau pakilęs ir garsas uždaresnis. Antroji formantė susijusi su

liežuvio horizontaliu judėjimu, t. y. kuo ši formantė aukštesnė, tuo garsas yra priešakesnis (ФАНТ 1964: 39). Kaip matome pagal lenteles ir schemų duomenis, lietuvių ir latvių kalbos balsiai skiriasi tiek liežuvio pakilimu, tiek eile. Lietuvių kalbos aukštutinio ir vidutinio pakilimo balsiai [iː], [uː], [eː], [oː] yra aukštesnio liežuvio pakilimo negu latvių kalbos aukštutinio ir vidutinio pakilimo balsiai [iː], [uː], [eː], [oː]. Tačiau lietuvių kalbos žemutinio pakilimo balsiai [eː], [aː] jau žymiai žemesnio pakilimo negu latvių kalbos žemutinio pakilimo balsiai [æː], [aː]. Antrosios formantės duomenys nurodo, kad latvių kalbos balsis [iː] daug priešakesnis negu lietuvių balsis [iː]. Ne taip žymiai priešakumu skiriasi balsiai [uː], o latvių kalbos balsiai [eː] ir [oː] nuo lietuvių kalbos balsei [eː] ir [oː] skiriasi visai nežymiai. Pagal liežuvio eilę gana žymiai skiriasi lietuvių kalbos balsiai [eː], [aː] ir latvių kalbos [æː], [aː] – lietuvių kalbos balsiai yra priešakesni.

2 schema. Lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų balsei pirmosios ir antrosios formančių (F₁ ir F₂) dažniai

Nagrinėdami schemose pateiktas formančių reikšmes galime nustatyti, koks kiekvieno balsei liežuvio pakilimas ir eilė (arba artikuliacijos atvirumas), taip pat galime nustatyti tembro aukštį, spektro sklaidą ir bemoliškumą. Lietuvių ir latvių kalbų balsei [iː], [uː] žemiausios pirmosios formantės reikšmės, nes šie balsiai uždariausi ir aukščiausio pakilimo. Ilgojo [iː] antroji formantė aukščiausia, nes jis

pats priešakiausias, aukščiausio tembro, o balsio [uː] antroji formantė žemiausia, nes jis pats užpakaliausias, žemiausio tembro. Kaip matome, šių balsių formantės yra labiausiai nutolusios nuo spektro centro, todėl pagal spektro sklaidą jie yra difuziniai. Latvių kalbos balsiai [iː] ir [uː] yra difuziškesni: balsio [iː] antroji formantė yra žymiai aukštesnė, o balsio [uː] – žemesnė negu lietuvių kalbos balsių. Tarpiniai pagal spektro sklaidą yra vidutinio pakilimo balsiai la [eː], [oː] ir lie [eː], [oː], bet lietuvių kalbos balsiai yra ne tokie tarpiniai kaip latvių, jie difuziškesni, formantės labiau nutolę nuo spektro centro. Abiejų kalbų balsiai [oː] yra žemo tembro, nes abi formantės yra žemųjų dažnių srityje (500-1500 Hz), o balsiai la [eː] ir lie [eː] yra aukšto tembro. Žemutinio pakilimo ir atviriausių balsių [aː], la [æː], lie [eː] formantės yra arčiausiai spektro centro, todėl jie yra kompaktiniai. Balsiai lie [eː], la [æː] yra aukšto tembro, nes antroji formantė yra virš 1500 Hz, o tiek lietuvių, tiek latvių balsiai [aː] yra žemo tembro, nes formantės yra žemiau 1500 Hz, žemųjų dažnių srityje. Dėl aktyvios lūpų veiklos balsiai [uː] ir [oː] yra bemoliniai, abiejų balsių labai žema antroji formantė.

4 lentelė

Akustiniai bendrinės lietuvių ir latvių kalbos ilgųjų balsių požymiai

	Balsis	Tembras	Spektro sklaida	Bemoliškumas	Trukmė	Formantės (Hz)	
						F ₁	F ₂
Lietuvių kalbos balsiai	[uː]	žemas	difuzinis	Bemolinis	ilgasis	300	660
	[oː]		tarpinis			440	760
	[aː]		kompaktinis	690		1230	
	[eː]	aukštas	kompaktinis	Nebemolinis		650	1680
	[eː]		tarpinis			340	2090
	[iː]		difuzinis	240		2230	
Latvių kalbos balsiai	[uː]	žemas	difuzinis	Bemolinis	ilgasis	330	610
	[oː]		tarpinis			470	800
	[aː]		kompaktinis	Nebemolinis		630	1090
	[æː]	kompaktinis	410			2060	
	[eː]	tarpinis	630			1530	
	[iː]	difuzinis	250			2470	

Išvados

Išanalizavus lietuvių ir latvių kalbų ilgųjų kirčiuotų balsių trukmę ir formantinę struktūrą paaiškėjo, kad balsiai skiriasi kiekybinėmis ir kokybinėmis ypatybėmis. Lietuvių ir latvių kalbų balsiai skiriasi trukme: latvių kalbos ilgieji balsiai (absol. 300 ms, santyk. 0,37) yra ilgesni už lietuvių ilguosius balsius (absol. 242 ms, santyk. 0,35). Lietuvių ir latvių kalbos balsiai skiriasi ir kokybe: liežuvio pakilimu ir eile. Lietuvių kalbos aukštutinio ir vidutinio pakilimo balsiai [iː], [uː], [ɛː], [oː] yra aukštesnio liežuvio pakilimo negu latvių kalbos aukštutinio ir vidutinio pakilimo balsiai [iː], [uː], [ɛː], [oː]. Lietuvių kalbos žemutinio pakilimo balsiai [eː], [aː] yra žemesnio pakilimo negu latvių kalbos žemutinio pakilimo balsiai [æː], [aː]. Antrosios formantės duomenys nurodo, kad latvių kalbos balsis [iː] daug priešakesnis negu lietuvių balsis [iː]. Mažiau priešakumu skiriasi balsiai [uː], o latvių kalbos balsiai [ɛː] ir [oː] nuo lietuvių kalbos balsių [ɛː] ir [oː] skiriasi visai nežymiai. Pagal liežuvio eilę gana žymiai skiriasi lietuvių kalbos balsiai [eː], [aː] ir latvių kalbos [æː], [aː] – lietuvių kalbos balsiai yra priešakesni.

Literatūra

- Abele, Ana. 1915. Об акцентуации ударенныхъ простыхъ гласныхъ в латышскомъ языке. *Известия Отделения русского языка и словесности Импер. Академии Наук*, 20, книга 2. Петроград.
- Butkus, Alvydas. 1995. *Latviai*. Kaunas: Aesti.
- Dambrauskaitė-Urbelienė, Janina. 1968. Lietuvių ir prancūzų kalbos balsių sugretinimas. *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kollokviumo medžiaga* 3, 78–94.
- Dambrauskaitė-Urbelienė, Janina. 1967. Рентгенографическое исследование артикуляции литовских гласных. *Kalbotyra* 15, 9-30.
- Dambrauskaitė-Urbelienė, Janina. 1967a. К вопросу о некоторых особенностях долгих литовских гласных [a:] и [ae:]. *Kalbotyra* 17, 17-25.
- Dambrauskaitė-Urbelienė, Janina. 1966. Некоторые данные спектрального исследование литовских долгих гласных заднего ряда [o:] и [u:]. *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kollokviumo medžiaga* 2, 23-39.
- Dini, Umberto Pietro. 2000. *Baltų kalbos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DLKŽ 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

- Eklblom, Richard. 1925. *Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen*. Uppsala.
 Eklblom, Richard. 1917. Zum Wortakzent im Südlitauischen. *Le Monde Oriental* 116, 229-237.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
 Girdenis, Aleksas. 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas.
 Girdenis, Aleksas. 2000. *Kalbotojų darbai*. T. 1–2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Grigorjevs, Juris. 2001. Latviešu valodas patskaņu sistēmas akustisks raksturojums. *Acta Baltica*, 15–40.
 Grigorjevs, Juris. 1998. Latviešu valodas patskaņu akustisko ideālformu noteikšana. *Linguistica Lettica* 3, 163–180.
 Grigorjevs, Juris. 1995. Latviešu literārās valodas patskaņu akustisks raksturojums. *Baltu filoloģija* 5, 81–83.
- Jakobson, Roman,
 Fant, Gunnar,
 Halle, Morris. 1972. *Preliminaries to Speech Analysis: The Distinctive Features and their Correlates*. Cambridge: MIT Press.
- Karaliūnas, Simas. 1987. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*. Vilnius: Mokslas.
 Kaukėnienė, Lidija. 2003. Lietuvių bendrinės kalbos nekirčiuotų balsių kiekybė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 48, 35–47.
- LG 1997. Ambrazas, Vytautas. (ed.) *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Mokslas.
- Liepa, Elmars. 1979. *Vokālizma un zilbju kvantitāte latviešu literārajā valodā*. Rīga: Zinātne.
 Liepa, Elmars. 1970. Īso patskaņu kvantitātes attieksmes divzilbju vārdos. *LVU Zinātniskie raksti* XCVIII, 89–115.
- LKG I 1965. Ulvydas, Kazimieras. (ed.) *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1: Fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis.
 LKV 1996. *Latviešu-krievu vārdnīca*. Rīga: Univers.
 LKTŽ 2001. Vītkauskas, V. *Lietuvių kalbos tarties žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
 LLKŽ 1977. Balkevičius J., Kabelka J. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.
 LLV 1995. Balkevičs J., Balode L., Bojāte A., Subatnieks V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- LLVV 1972-1991. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–7. sēj. Rīga: Zinātne.
 LVPPV 1995. Ceplītis L., Miķelsons A., Poīte T., Raģe T. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Rīga: Avots.
 LVV 1998. Guļevska, D. (ed.) *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Markus, Dace. 2001. Latviešu fonoloģija: iestrādes un perspektīva. Valoda un literatūra kultūras aprītē. *Zinātniskie raksti* 638, 25–29.
 Mieze, Silvija. 1972. Garo patskaņu kvantitāte divzilbju vārdos. *Veltījums akadēmiķim profesoram Jānim Endzelīnam: 1873–1973*. Rīga: Zinātne.
- Pakerys, Antanas. 2003. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
 Pakerys, Antanas. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
 Pakerys, Antanas. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
 Pakerys, Antanas,
 Plakunova, Tatjana,
 Urbelienė, Janina. 1978. Lietuvių kalbos balsių [o], [e] pagrindinis tonas. *Kalbos garsai ir melodika*, 38-43.

- Pakerys, Antanas. 1974. Tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių spektras. *Eksperimentinė ir praktinė fonetika. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 6, 142–155.
- Pakerys, Antanas. 1971. Psichoakustinis balsių panašumas. *Kalbotyra* 23 (1), 17–34.
- Pakerys, Antanas, Plakunova, Tatjana, Urbelene, Janina. 1970. Относительная длительность гласных литовского языка. *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga: kalbos garsai ir intonacija* 4, 30–53.
- Palionis, Jonas. 1999. *Kalbos mokslo pradmenys*. Vilnius: Mokslas.
- Piotrovskij, R. T. 1960. Еще раз о дифференциальных признаках фонемы. *Вопросы языкознания* 6, 24–38.
- Pukelis, Valdas. 1974. Frazės kirčiu pabrėžto žodžio ir jo kirčiuoto skiemens akustiniai požymiai lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose. *Eksperimentinė ir praktinė fonetika*, 199–217.
- Schmidt-Wartenberg, Herbert. 1897. Zur Physiology des litauischen Akzent. *Indogermanische Forschungen* 7, 211–223.
- Stelle, Anita. 1971. *Акустическая характеристика ударного вокализма латышского литературного языка*. Автореф. дис.... канд. филолог. наук. Рига: ЛУ.
- Stelle, Anita. 1970. Uzsverto patskaņu un divskaņu ilgums. *Latviešu valodas un literatūras problemas*. Rīga: Zinātne.
- Stelle, Anita. 1970a. Latviešu literārās valodas uzsverto monoftongu un diftongu spektrs. *Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis* (1) 270, 125–135.
- Strautiņa, Vaira. 1984. *Mūsdienų latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga.
- Svecevičius, Bronius. 1964. Nauji lietuvių literatūrinės kalbos paprastųjų balsių eksperimentiniai duomenys. *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 1, 14–74.
- Tockaja, Natalija. 1984. Дифференциальные признаки гласных и их артикуляционные корреляты. *Экспериментально-фонетический анализ речи*. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.
- TŽŽ 2001. Kinderys, Algimantas. (ed.) *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma Littera.
- Urbelene, Janina. 1967. *Долгие гласные современного литовского литературного языка*. Канд. дис. Вильнюс.
- Vaitkevičiūtė, Valerija. 2001. *Lietuvių kalbos tarties pagrindai ir žodynas*. Vilnius: Pradai.
- Vaitkevičiūtė, Valerija. 1960. Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 207–217.

SUMMARY

Qualitative and Quantitative Difference and Affinity of the Accented Monophthongs in Modern Latvian and Lithuanian

Robertas KUDIRKA

This article describes and compares accented monophthongs of the Lithuanian and Latvian vowels. The analysis of the spectrograms was based on the description and investigation of the following attributes of the monophthongs: duration and fundamental formants. The material was analysed and it was proved that vowels differ in qualitative and quantitative characteristics. Lithuanian and Latvian vowels differ in the duration: Latvian long vowels (absolute 300 ms, relative 0,37) are longer than Lithuanian long vowels (absolute 242 ms, relative 0,35). Lithuanian and Latvian vowels differ also in quality: the tongue's rise and row. Lithuanian high rise and middle rise vowels [iː], [uː], [eː], [oː] of the tongue's rise are higher than Latvian high and middle rise vowels [iː], [uː], [eː], [oː]. Low rise Lithuanian vowels [eː], [aː] are lower rise than low rise Latvian vowels [æː], [aː]. The second formant's facts show that Latvian vowel [iː] is front vowel than Lithuanian vowel [iː]. The Lithuanian vowel [uː] is not as front as Latvian vowel [uː]; the vowels [eː] and [oː] do not differ very widely. Lithuanian vowels [eː], [aː] and Latvian [æː], [aː] differ by the tongue's row quite widely – Lithuanian vowels are front.

KOPSAVILKUMS

Uzvērto patskaņu kvalitatīvā un kvantitatīvā atšķirība un līdzība mūsdienu latviešu un lietuviešu valodā

Robertas KUDIRKA

Šai rakstā analizēti un salīdzināti uzsvērtie patskaņi lietuviešu un latviešu valodā. Spektrogrammu analīze veikta, aprakstot un izpētot patskaņu ilgumu un galvenos formantus. Materiāla analīze parāda, ka abu valodu patskaņi atšķiras gan kvalitatīvi, gan kvantitatīvi. Lietuviešu un latviešu valodas patskaņiem ir atšķirīgs izrunas ilgums: latviešu valodas garie patskaņi (absolūtais ilgums 300 ms, relatīvais – 0,37) ir garāki nekā lietuviešu valodas garie patskaņi (absolūtais ilgums 242 ms, relatīvais – 0,35). Lietuviešu un latviešu valodas patskaņi atšķiras arī kvalitatīvi: atšķirīgs ir mēles pacēlums un rinda. Lietuviešu valodas augsta un vidēja pacēluma patskaņiem [iː], [uː], [eː], [oː] mēles pacēlums ir augstāks nekā atbilstošajiem latviešu valodas patskaņiem [iː], [uː], [eː], [oː]. Savukārt zema pacēluma lietuviešu valodas patskaņi [eː], [aː] ir zemāki nekā atbilstošie latviešu valodas patskaņi [æː], [aː]. Otrā formanta raksturojums rāda, ka latviešu valodas patskaņi [iː] un [uː] ir vairāk priekšēji nekā atbilstošie lietuviešu valodas patskaņi [iː] un [uː]. Patskaņu [eː] and [oː] otrie formanti būtiski neatšķiras. Savukārt lietuviešu valodas patskaņi [eː] un [oː] atšķiras no latviešu valodas patskaņiem [æː] un [aː] – lietuviešu valodas patskaņi ir vairāk priekšēji nekā atbilstošās latviešu valodas skaņas.

DER SEE SZTABINKI, *LIT. Stabingis* – SEIN NAME UND MIKROTOPONYME

Józef MARCINKIEWICZ
(Adam Mickiewicz-Universität, Poznań)

1.0. Einleitung. Die Geschichte des Artikels über Namen und Züge des Sees Sztabinki ist über dreißig Jahre alt und es gibt wenigstens zwei gescheiterte Verfasser, die das onomastische Material sammelten und sich mit der Absicht trugen, einen solchen Artikel zu veröffentlichen. Ich meine hier Professor Knut Olof Falk, den Hauptexplorator von Gewässernamen auf dem Suwałki-Gebiet,¹ und seinen langjährigen Informator, meinen Vater, Stanisław Marcinkiewicz.² Das in diesem Artikel genutzte Material, d.h. die Karte des Sees Sztabinki incl. der beschriebenen Züge (s. Abb. 1) hat letzterer höchstwahrscheinlich gegen Ende 1978 vorbereitet und nach Lund übersandt.³ Heute kann ich, dank dem Wohlwollen von Frau Dagmar Falk, der Ehefrau des verstorbenen Professors, die mit großem Opfer in seinen Sammlungen das wertvolle onomastische Material ausgesucht und mir zugeschickt hat, dieses Material nutzen.⁴ Aus diesen Gründen fühle ich mich nicht als Alleinverfasser dieses Artikels, sondern mehr als Vollstrecker des vermutlichen Willens meiner Vorgänger und hoffe, daß sie diesen Artikel in einer solchen Form gutheißen würden.

2.0. Geographisch-historische Lage. Den westlichen Teil der Makroregion Litauische Seenplatte, gelegen auf dem so gen. Memel-Glazialstreifen des letzten Glazials Würm, nimmt die Suwałki-Seenplatte ein, genannt auch Suwałki-Augustów-Seenplatte. In ihrem östlichen Teil, im Nord-Ost-Winkel Polens, liegt die malerische Region der Sejny-Seenplatte und in deren Mitte der See Sztabinki. Wie Kondracki (1977, 154f; 1988, 330) betont, äußert sich die Eigentümlichkeit dieses Gebietes nicht nur im eigenartigen Moränenwallsystem, sondern auch in hydrographischen Eigenschaften, weil fast das gesamte Gelände der Suwałki-Seenplatte auf dem Memelgebiet liegt, sowie in den vorherrschenden kontinentalen Klimaeigenschaften. Von

Abb. 1. Kopie der Skizze mit Bezeichnungen und Beschreibungen der Züge aus 1978, erarbeitet von S. Marcinkiewicz

den benachbarten Masuren und Masovien unterscheidet es sich auch durch eigene historische Entwicklung, weil es 500 Jahre lang eng mit Litauen verbunden war, zuerst als Territorium des Großfürstentum Litauen und später, in der Zeit der Teilungs-Gebiete, bis 1918 als Zone litauischer Einflüsse. Diese Gebiete, noch im Frühmittelalter vom Stamm der Jatwinger (Sudauer) bewohnt, kolonisierten mehrere Völker und ethnische Gruppen, und bis heute wohnt dort nebeneinander Bevölkerung bestehend aus mehreren ethnischen Gruppen, die wenigstens vier Sprachen und Dialekte sprechen.⁵

2.1. Seegröße und Lage. Der See Sztabinki (Länge 2 km, max. Breite 0,6 km, 60.5 ha Fläche, max. Tiefe 40 m)⁶ ist ein Mittelglied einer langen Kette von schmalen, meridional angeordneten Rinnenseen (Falk 1966, 69) und liegt zwischen bis zu 30 m hohen Stirnmoränewällen, 5 km südwestlich der polnisch-litauischen Grenze, auf der Hälfte des Weges nach Sejny, bei einem mittelalterlichen Trakt, der über Lazdijai zu den ehemaligen Burgen an der Memel führte, auf dem Boden von zwei Dörfern der Gemeinde Sejny: Sztabinki, lit. *Stabingis* // *Stabingiai*⁷ und Żegary, lit. *Žagārai*.⁸ Die Geländebeschaffenheit rund um den See entspricht der eines jungglazialen Gebildes, die Ufer sind meistens steil, sandig-lehmig und ausgesucht steinig, mit Tausenden von kleinen Steinen, Geröllen und großen erratischen Blöcken.⁹

3.0. Der Name des Sees in schriftlichen Quellen. Der Name See Sztabinki, poln. mundart. *Stabinek* // *Stabiŋki*, lit. mundart. *Stabingis*, rus. mundart. *Stabiŋki*, ist aus schriftlichen Quellen bisher relativ spät bekannt, er erscheint am frühesten wie folgt: 1839 *Jez. Sztabinki* TKKP Kol.VI/ Sek.III,¹⁰ 1892 *Jezioro Sztabinki* SG 48, ca. um. 1910 *Стабинки* LTSS,¹¹ 1923 *Stabingis* Būga III 790. Sehr früh tritt dagegen der Name des Dorfs selbst auf, sicherlich abgeleitet von dem ursprünglichen Seennamen.¹² Wiśniewski (1963, 58) schreibt auf Grund von Quellen, daß bis 1516 „in der Nähe des Sees der Hof *Stobiński* (poln. *dworzec Stobiński*)“ erbaut wurde, der vor 1520 auf Empfehlung Königs Zygmunt I. mit dem umgebenden Urwald an Kopeć Wasilewicz, den Schreiber und Marschall des Königs, übergeben wurde. Der Name stammt aus einem Dokument von 1522. Aus einem Dokument von 1538 (op. cit. 59) zitiert er eine Erwähnung über den „Herrenhof *Sztabinki*“.¹³ In einer anderen, auf ca.1560 datierten Quelle (op. cit. 64, 72f) erwähnt er, mit der Apophonie *a : e* in den Namensaufzeichnungen den Namen einer Straße in einer nahegelegenen kleinen Stadt in Form von: *ulica Stabińska* // *Stebińska*.¹⁴ *Słownik Geograficzny* (Geographisches Wörterbuch) (1892, 48) gibt neben dem Dorfnamen *Sztabinki* auch eine Nebenform *Sztabińskie* incl. Angaben betreffs des Dorfstandes aus dem Jahre 1827 an. Totoraitis (1929, 4f) bleibt in seiner historischen Untersuchung von

1929 bei der Erwähnung des Hofnamens *Stabinkai* deutlich bei der slawischen, in den Quellen auftretenden, Schriftform und paßt sie nur sprachlich durch Hinzufügen der litauischen Flexionsendung an.

3.1. Die Herkunft des Namens. Die Etymologie des Namens Sztabinki, lit. *Stabingis* wurde in der Fachliteratur mehrmals berührt¹⁵ und im wesentlichen von Gerullis (1922, 171f) und Būga (1958, 266, 485; 1961, 790) schon am Anfang des 20. Jh. geklärt. Es ist ein topographischer Name, abgeleitet von dem jatw.=preuß. App. *stabis* ‘Stein’ E 32 (Trautmann 1910, 82; Mažiulis 1981, 15)¹⁶ mit hydronymischen Suff. *-ing-*,¹⁷ ursprünglich und strukturell ein adj. Attr. in der Zusammensetzung mit dem preuß. App. *assarān* ‘See’ E 60, was sich als jatw.=preuß. **Stabing(i)s* ‘steinig, voll von Steinen’ rekonstruieren läßt. In identischer Form ist die litauische mundartliche Form erhalten.

3.2. Namenanalogien aus dem ehemaligen Preußengebiet. Es gibt treue Analogien in Form von einigen gegenwärtigen und einigen historischen Namen, die aus schriftlichen Quellen aus den so gen. westbaltischen Gebieten bekannt sind. Die Namen treten oft mit der Apophonie *stob-* // *steb-* im Stamm sowie mit deutschen oder polnischen phonetischen oder Flexionssubstitutionen für das Suff. *-ing(i)s* auf, meistens mit den Varianten *g* // *k* // *d*. Słownik Geograficzny (1890, 345) gibt die folgenden Namen an: 1890 *Stobingen* für 3 Dörfer in den Kreisen Welawa (Wehlau), Wystruć (Wischrodt) und Niziny, 1890 *Stebenki* // *Stebienek* // *Stebehnke* // *Stebenke* (Flurname) Kreis Wyrzysk. Die Namen des schon genannten Dorfes in den Varianten 1343 *Stabingen* // *Stabynden* // *Stabindenn*, Kreis Wehlau (Welawa) finden wir bei Gerullis (1922, 172), der außerdem noch die Seen angibt: 1382 *Stabynk See*, Kammeramt Seeburg. Bei Leyding (1959, 141, 221) finden wir 2 Namenbeispiele in verschiedenen Varianten für 2 kleine Masuren-Seen: 1595 *Stebin* // 1926 *Stäbing See* // *Stebnik* // 1939 *Jaskendorfer See* // *Jaškowskie Jezioro*, Kreis Morąg, und *Stobbienk See* // *Stobbinek See* // *Stobinek* // *Stobzinek* // 1938 *Stubbenteich*, Kreis Olsztyn (Allenstein), vgl. Biolik (1989, 118). Weitere Analogien bilden einige zehn Orts- und Gewässerna-

men des betreffenden Gebiets, die aus dem Stamm *stab // stob // steb* und dem zweiten App. Glied bestehen sowie zahlreiche Namen mit anderen Suffixen.¹⁸

3.3. Entstehung des Namens und seine Verbindung mit den Jatwingern (Sudauern). Im Lichte der sprachlichen (Büga 1961, 102f; Mažiulis 1987, 83ff) und archäologischen (Antoniewicz 1979, 21-40, Okulicz 1973, 338f; Tautavičius 1987, 86ff) Angaben konnte der uns interessierende Name in einem ziemlich langen Zeitraum, nach der Absonderung der so gen. Westbalten aus der Sprachgemeinschaft ab ca. 5. Jh. vor Chr. Geb. bis zur Wende des Frühmittelalters (Ende des 13. Jh.) entstehen, als alle preußischen Stämme und die Jatwinger (Sudauer) besiegt waren und, vor allem durch die Kreuzritter, für immer zersprengt wurden.¹⁹ Dafür sprechen der ausschließlich preußisch-jatwingische Charakter des Nomen App. *stabis*²⁰ und des hydronymischen Suff. *-ing-* sowie der archäologische Kontext, der von der Entstehung westbaltischer Stämme zeugt.²¹ Schon die vorläufigen archäologischen Untersuchungen, durchgeführt im Jahre 1994 von Archäologen des PMA (Państwowe Muzeum Archeologiczne) in Warschau, zeigen offenkundige Spuren einer Jatwinger-Besiedlung in der Nähe des Sees Sztabinki, was ein stichhaltiger Beweis dafür ist, daß das uns interessierende Gebiet in der Vergangenheit von protobaltischen Stämmen penetriert war,²² über die bereits Ptolemäus kurz nach der Zeitenwende schrieb (Falk 1941, 1; Kamiński 1953, 27).

3.4. Slawisierung des Namens **Stabing(i)s*. Die bekannten Formen des See- und Dorfnamens (s. 3.0.) benutzend, kann man versuchen, den Verlauf von Änderungen (Slawisierung-Polonisierung) des ursprünglichen jatwingischen Namens zu rekonstruieren, der im Laufe der Jahrhunderte verschiedenen Substitutionen und dem Prozeß der Volksetymologie unterlag:

* *Stabing(i)s* (See) > 1522 *Stobiński* (Hof) > 1538 *Stabinki* (Hof) > 1560 *Stabińska // Stebińska* (Str.) > 1567 *Sztabinki* (Dorf) > 1827 *Sztabińskie* (Dorf) > 1892 *Sztabinki* (See, Dorf) > 1923 lit. *Stabingis* (See) > lit. mundart. *Stabiŋgis* (See, Dorf) > poln., rus. mundart. *Stabinek* (See) // *Stabiŋki* (Dorf, See).

Gestützt auf die bekannten Namensformen und bisher gesammelten Kenntnisse im Bereich von Wortschatz und Morphologie der preußischen und jatwingischen Sprache sowie auf die dargestellten zahlreichen toponomastischen Analogien, kann man mit großer Wahrscheinlichkeit die ursprüngliche Form des jatwingischen Seenamens als **Stabing(i)s*, festlegen, deren getreue Kopie die heutige lit. mundart. Form (gleich der standardsprachlichen) *Stabingis* ist. Als am Anfang des 16. Jh. auf einem mit Urwald zugewachsenen Gebiet in der Nähe des Sees ein Herrenhof erbaut wurde, war es notwendig, ihn zu benennen, am besten auf eine Weise, die ihn präzise lokalisieren würde. Die erste polnische Namensaufzeichnung *dworzec Stobiński* beweist die Ableitung des Ortsnamens von dem jatwingischen Seenamens.²³ Der vom See abgeleitete Name des Hofes, ursprünglich in Form einer Zusammensetzung aus dem App. *dworzec* (*dwór*) und dem adj. Att. *Stobiński*, unterliegt dann, nach der Ellipse des bestimmten Gliedes, einer Substantivierung (*Stabinki // Sztabinki*), wobei er sich auf den Heerenhof und das sich um ihn sich entwickelnde Dorf bezieht. Der aus 1560 bekannte Straßename *Stabińska // Stebińska* in der kleinen Stadt Berzniki (Apophonie *a : o : e* im Stamm) verstärkt zusätzlich unsere Überzeugung, daß der Hof in dieser Zeit schon eine wirtschaftliche Bedeutung und mit dem dienstbaren Dorf das substantivierte Nomen Prioprium *Stabinki // Stebinki* haben mußte, von dem der Name einer Straße gebildet wurde, die in Richtung des Hofes führte. Der Name **Stabing(i)s* verliert im neuen Sprachsystem die semantische Motivation und wird phonetisch angepaßt. Nach der Abweisung der fremden Flexionsendung *-(i)s* (für die polnische Sprache ist Nullendung im Nom. spezifisch) erfolgt das Stimmlosmachen des Auslauts und der Wechsel *g : k*, und im Ergebnis die Substitution des fremden Suff. *-ing-* > poln. *-inek*, Pl. *-inki*: **Stabing(i)s* > **Stabing* > **Stabink* > *Stabinek* > Pl. *Stabinki*.²⁴ Der Name wurde wahrscheinlich zwecks der Unterscheidung der Namen für den See und den Hof pluralisiert, was auch vermutlich die zwei bestehenden polnischen mundartlichen Formen bestätigen und auch zwecks der Betonung eines Sammelcharakters des Herrenhofs, des Landbesitzes und des dienstbaren Dorfes. Infolge von Hyperkorrektion, geknüpft an das Masurieren, wird das an-

lautende *s* im Namen zu *š* (*Stabinki* : *Sztabinki*). Möglich, daß dabei auch die Erscheinung der Adideation, also der Assoziation des Stammes *stab-* mit poln. *sztab* ‚Stab‘ oder *sztaba* ‚Barren‘, Anteil hatte.²⁵

Der Dorfname aus 1827 *Sztabińskie* in Form eines substantivierten adj. Att. im Neutrum weist auf Einfluss des russischen Sprachsystems. Morphologische Substitution mit Genuswechsel läßt die Vermutung zu, daß es hier zu einer Ellipse des identifizierenden Gliedes in Form eines rus. App. село, poln. *sioło* ‚Dorf‘ gekommen ist. Die Chronologie der Namensnachweise stimmt übrigens mit der historisch bekannten Änderung der ethnischen Dorfbzusammensetzung und mit dem Zeitpunkt der Besiedlung durch Großrussen genau überein (s. Fußnote 7.).

In der heutigen Standardsprache sind die Formen des See- und Dorfnamens gleich: *Sztabinki*. Mundartliche polnische Formen weichen davon ab. Der See wird meistens *Stabinek* und das Dorf *Stabińki* genannt, manchmal mit der Nebenform *s* : *š*. Die Singularisierung des Seenamens ist entweder ein sekundärer Prozeß oder sie wurde, was wahrscheinlicher ist, in der mündlichen Tradition als Ergebnis der ursprünglichen Transformation des jatwingischen Namens **Stabing(i)s* > *Sztabinek* infolge der erwähnten Substitution *-ingis* > *-inek* erhalten. Die lit. Form *Stabingis*, so nah dem jatwingischen Vorbild, ist bis heute sehr tief im Bewußtsein eingeprägt und wird vor allem von den Bewohnern des Dorfes Żegary und der anderen naheliegenden litauischen Dörfer gebraucht. Die Litauer, ähnlich wie Polen oder Großrussen, können heute jedoch diesen Namen nicht begründen.

4.0. Mikrotoponyme. Die Flurnamen sind ein wichtiges System von Sprachzeichen, die die Sprachgemeinschaften zwecks eines wirksamen Verhaltens ihrer Mitglieder in einer bestimmten Umwelt gebildet haben (vgl. Kornaszewski 1986, 6). Das Spektrum von Mikrotoponymen aus einem bestimmten Gebiet bleibt oft der einzige Zeuge für das Bestehen von ethnischen Gemeinschaften, für ihre Änderungen, Zusammenleben und Geschichte. In dieser Hinsicht bilden die Mikrotoponyme des Sees *Sztabinki* ein gewisses Ganzes, das den Umfang der Penetration des Geländes um den See durch die Sprachgemeinschaften der Fischer,²⁶ darin auch der Bewohner

aus der nächsten Umgebung des Wasserreservoirs, bestimmt. Neben der statischen Dispersion der Namen und deren wortbildendem Wert kann man in ihnen den dynamischen Aspekt der Bildung, Änderungen und strengen Abhängigkeit von bestimmten Sprachgemeinschaften bemerken. Die mit dem See verbundenen Mikrotoponyme teile ich auf in: a) Gewässernamen der Fischerzüge, b) Gewässernamen der Seeteile, c) Ufernamen (Landnamen) (vgl. Kornaszewski 1965, 5; Górniewicz 1983, 8).

4.1. Fischerzüge.²⁷ Bei der Beschreibung der Zugnamen behalte ich die Reihenfolge und Priorität nach Namen aus der Karte von 1978 (s. Abb. 1) bei. Dann gebe ich die litauischen, polnischen und (falls erhalten) russischen mundartlichen Formen und Varianten an,²⁸ die im Jahre 1994 im Gelände gesammelt wurden.²⁹ Ich nummeriere die Züge und im Rahmen der Nummern verwende ich mit Buchstaben **a b c** bezeichnete Untergruppen für die Bezeichnung der Quelle, aus der die Zugnamen entnommen wurden und zur Erleichterung der Beschreibung.³⁰

1. a- Rozgonna // *Mekšrinė*,³¹ der harte Plötzenzug, 8-10 m tief; **b- In Rafieju šitañ šóni kalnuko** [pask'au. ti. ĵ. in. ĵ. raf'ieju. ěm'e – šitañ. šóni kalnuko]; **c-** negativ.

Zu **a**) Beide Namen charakterisieren (charakterisier.) den Zug und sind mit seiner Ausnutzung verbunden.³² der erste, sekundäre (sekund.), Name, ein von dem Verb poln. *rozgonić* ‚auseinanderjagen‘ abgeleitetes Adj., weist auf die Weise (Reihenfolge) des Fangbeginns mittels Auseinanderjagen der Fische in bestimmte Richtungen und in bestimmte Stellen hin;³³ der zweite, sekund. Nebenname, abgeleitetes Adj. vom Subst. lit. *mėkšras*=*mekšrys*=*mekšerys*=*mėkšrà*, -*ōs* ‚*Leuciscus rutilus*‘ ‚Blöke f, Rotaugen, Turm m, Schwall m‘ (Nied-Senn-Sal 80), weist auf die Art der gefangenen Fische hin. Zu **b**) Ein topographischer (topograph.), lokalisierender (lokalisier.) Richtungsname, zusammengesetzt in Form einer Doppelzusammensetzung: adj. Ausdruck mit Subst. (Vorname *Jerofiej*, rus. *Ерофей*, lit. mundart. *Rafiejus*) und Illativus des Dem.-pron. *šitas* ‚dieser‘ mit dem Subst. *šonas* ‚Seite‘ und dem Gen. Att. *kalnukas* ‚Hügel‘ in der Bedeutung ‚Auf Jerofiej an dieser Hügelseite‘.

2. a- *Ašarìnė an ragùcio*, harter Barschzug, 10-19m tief; **b-** *Ašarìnė* [ašarùni: aŋ. ɟkaĩ̯.po: da. ɟtrá.uk'e]; **c-** *Okoniowa* [okũ'owa – na. ɟten.r'ok (róg)].

In allen Fällen ist der Zugname identisch (**c-** poln. und rus. Variante) – charakterisier. die Zugausnutzung, sekund., abgeleitetes Adj. vom Subst. lit. mundart. *ašarys* = lit. *ešerys* 'Perca fluviatilis' DLKŽ 151 = poln. *okoń* 'Barsch', weist auf die Art der gefangenen Fische hin.³⁴ In drei Quellen tritt auch der identische ergänzende präp. Ausdruck auf – topograph. lokalisier. Richtungsname *Añ ragùcio* // *Añ kam̃po* // *Na Róg* 'auf Kap', der auf ein Kap, Landzunge ausweist. In der lit. Namenkunde tritt das App. *rāgas* sehr oft in topograph. Namen für Kaps (Landzungen) in Form eines Nomen Proprium, das dem App. gleich ist, und als ein Bestandteil subst. und nichtsubst. syntaktischer Gruppen auf, z.B. *Dum̃bliaragis* (See *Obelija*, L.(itauen)), *Bijóto rāgas* (See *Dusia*, L.) (Falk-Archiw), *Adōmaragis*, *Krivōnio rāgas* (See *Galadus*) (Buch 1967, 120f). Von den Namen dieses Typs werden sehr oft Zugnamen, vor allem in der Konstruktion mit der Präp., abgeleitet.³⁵

3. a- *Põ kvajýnu*,³⁶ der harte Brassenzug, 10-16 m tief; **b-** *Põ miškučiu* [po. ɟm'iškučiu]; **c-** *Pod borek* [pad. ɟb'õrek] // rus. *Pad. ɟbar'ok*.³⁷

Ein in allen Varianten in struktureller und semantischer Hinsicht gleicher Name, topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdrucks mit dem Appell.: 1) lit. mundart. *kvajýnas* 'kleiner Kieferwald', von *kvajà*, von weißrus. *хвоя* = lit. *pušis*, 'Kiefer' LKŽ VI 1034; 2) lit. mundart. *miškùcis* 'kleiner Wald', Deminutivum (Dem.), abgeleitet von lit. *miškas* 'Wald'; 3) poln. *borek* 'kleiner Wald', Dem. abgeleitet von poln. *bór* 'großer Wald'; 4) rus. mundart. *bar'ok* 'kleiner Wald', Dem. abgeleitet von *bor* 'großer Wald' SGS 32.

4. a- *Peklà*, der tiefe und sumpfige Zug mit Kleinen Maränen 20-40 m tief; **b-** *Po Šilingáucko* [kampũkan trã.çu: põ. šul'ingá.ucko]; **c-** *Sielawna* [šel'avna].

Zu **a)** Topograph. charakterisier., primärer (prim.) Name, lit. mundart. App. *peklà* = lit. *prāgaras* DTŽ 256 = poln. *piekło* 'Hölle',

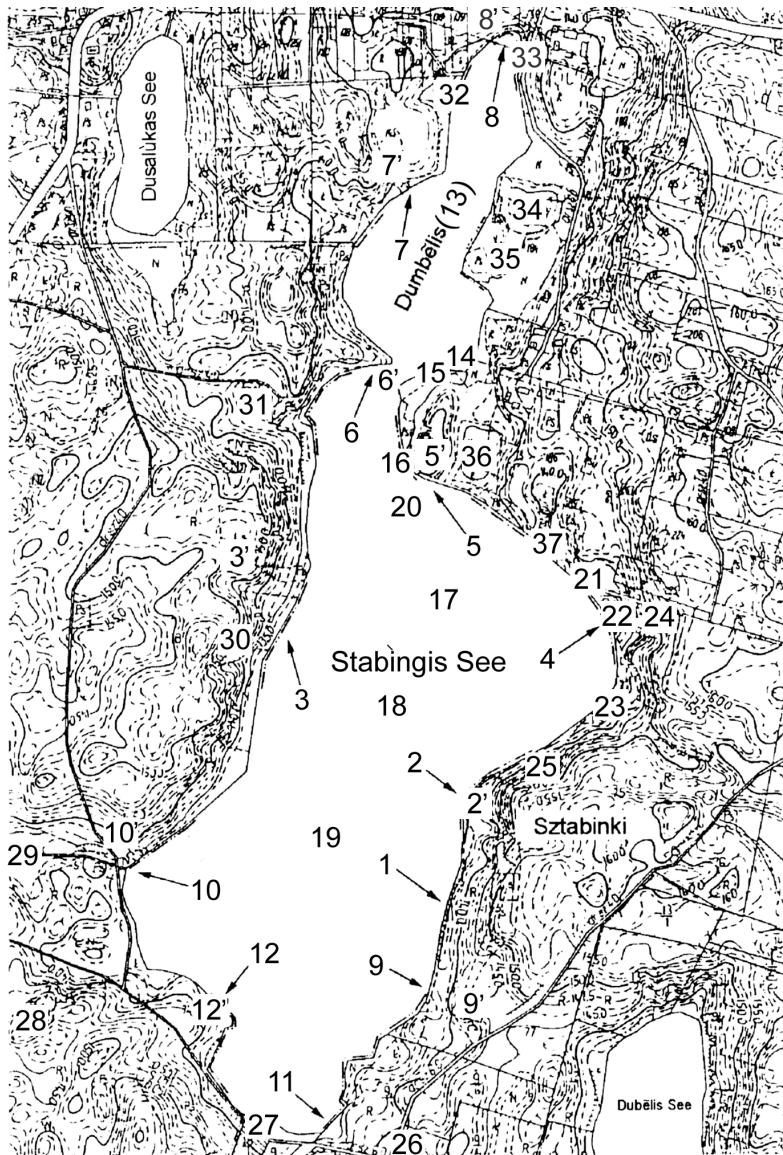

Abb. 2. Lage der Züge(1-12), seeteilen (13-20) und physiographischer objekte (21-37) um den see *Stabi'ngis*. Es wurde die Numerierung aus tekst erhalten und Objekte, die als Orientierungspunkte von Richtungszügen auftreten wurden mit Nummern 2', 3', 5'-10', 12' kennzeichnet (bearb. von W. Kudra)

hier im übertragenen Sinne, als sehr tiefer, sumpfiger Ort.³⁸ Zu **b**) Ein topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdruckes und eines Pers.-Possesiv-Namens, der den alten Feldbesitzer – *Šilingáuckas* bestimmt. Zu **c**) Char. sekund. Name, abgeleitet von der Art der gefangenen Fische, von poln. *sielawa* ‘Coregonus albula’ ‘Kleine Märene’.

5. a- *Pakraščinė*³⁹// *Añ Salōs*, Der harte Hechtzug, 12-8 m tief; **b-** *Añ rāgo* [vienu trá.uk e t'æp_nók' l'iepto an. pã'čo: rā:go]; **c-** brak.

Zu **a**) Der erste Name charakterisier., sekund., bestimmt die Weise und den Ort des Zuggarnziehens, nicht weit und am Ufer entlang, in Form eines abgeleiteten Adj. vom Subst. lit. mundart. *pakraščys* = lit. *pakraštys* ‘Ort beim Ufer, Uferland’ DTŽ 239. Der zweite Name – topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdrucks und App. lit. *salà* ‘Insel’, der das Objekt anzeigt – die mit Seewasser und Sumpf umgebene Halbinsel, wobei das Nomen App. ins Nomen Proprium *Salà* übergegangen ist. Zu **b**) Topograph. lokalisier. Richtungsname, ein präp. Ausdruck mit dem App. *rāgas* ‘Spitze, Landzunge, der auf eine Landzunge, ein Kap dieser Halbinsel hinweist (vgl. Zug 2).

6. a- *Pereīmenos*, der harte Plötzen-Hechtzug, 6-12 m tief; **b-** *Pō Pereīmenom* [po_p'ærēi.m'æno:m]// *Do Przejmej* [do_pš'eimej]; **c-** *Pod Przejma* [pôt_s'amo pš'eimo] // rus. mundart. *Pr'eima* (vgl. einige zehn Namen in SNT 417).

Topograph. lokalisier. prim. Name in Form eines Eigennamens, lit. mundart. App. *pereīmenos* // *pereīminos* = poln. mundart. *przejma* = rus. mundart. *pr'eima* ‘Meerenge, Sund’, der die Ziehrichtung des Zuges angibt (Varianten in Form von präp. Ausdrücken). Das topograph. App., das einen Sund bezeichnet, ist auf dem Suwałki-Gebiet und auch auf den ehemaligen preußischen Gebieten (insbesondere bei den Rinnenseen) sehr populär. In Litauen tritt es nur auf den so gen. ehemaligen jatwingischen Böden auf. LKŽ IX 819 gibt zwei Bedeutungen des Stichwortes *pereīminos* an: 1.vieta, per kurią daug einama, vaikščiojama ‘ein Ort, den man oft durchquert, durchwandert’ (Beispiel aus der Umgebung von Rudamina, L. – ca. 20 km

nörd. vom See Sztabinki); 2. siaura žemes juosta, sąsmauka, skirianti vieną nuo kito du ežerus ‘ein schmaler Bodengürtel, eine Nehrung, die zwei Seen trennt’ (Beispiel von Sejny). Die slawisierte Form *pereīmenos*, nach der phonetischen Adaptation und nach dem Adideationsprozeß zu poln. *przejać*, *przejmować*, erhielt die poln. Form *przejma*, rus. mundart. *p’er’eima*.⁴⁰

7. a- *Põ miēlu*, der sumpfige Plötzen-Schleienzug, 4-3 m tief; **b-** *Põ Ramánaucko // Po čáiku // Dālios* SNT 73 [po_ɹamaná.ucko po_ɹá.iku, dā:l’os, po_ɹda’óm]; **c-** negativ.

Zu **a)** Topograph. charakterisier. Name in Form eines präp. Ausdrucks und lit. App. *miēlas* ‘Gips, Kreide, Kalk, Lehm’ LKŽ VIII 143, der eine nicht tiefe Stelle im See mit hellem Kalkgrund⁴¹ bezeichnet. Zu **b)** Topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdruckes und besitzanzeigenden Namens abgeleitet von dem ehemaligen Besitzer der Felder *Ramanáuckas* (Possessivname – *Ramanauckišké*), Hinweis auf die Richtung, in welche der Zug gezogen wurde; Variante *Põ čáiku* – Topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdruckes und lit. mundart. App. *čáika* = lit. *laivėlis*, *váltis* ‘das kleine Boot, Boot’ LKŽ II 54, weist auf den Ort, wo gewohnheitsmäßig das Boot abgestellt wurde. Nebenform *Dālios* – Topograph. lokalisier. Richtungsname, der auf Gefilde hinweist, Pl. lit. App. *dalià* ‘Gefilde, ein Feldteil nach der Teilung’ LKŽ II 242.

8. a- *Zgānas*, der sumpfige Plötzen-Schleienzug, 4-2 m tief; **b-** *Põ Antanāvičo // Põ daržaīs* [po_ɹantanāv’ičo gal’t_ɹpačaiñ. po_ɹdaržei.s]; **c-** negativ.

Zu **a)** Charakterisier. prim. Name, App. lit. mundart. *zgānas*, abgeleitet von poln. *zgon* ‘Ort des Zusammentreibens’⁴². Zu **b)** Topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdruckes und besitzanzeigenden Namens abgeleitet vom Namen des Wirtes – *Antanāvičius*, der ehemals am See wohnte. Die Nebenform *Põ daržaīs* ist ein topograph. lokalisier. Richtungsname, ein präp. Ausdruck mit dem App. lit. *dažas* ‘Grundstück’, das auf die Grundstücke – Gefilde nach dem dort bis 1912 existierendem Dorf Žegary weist.

9. a- *Põ kapinyñù*, der harte Plötzenzug. 12-7m tief; **b-** *Po kapinyñù* [po: ɥkap'iniñù ěm'e]; **c-** *Pod Mogilki* [pad ɥmag'ilk'i] = rus. mundart.

Der Name ist in allen Sprachvarianten identisch: topograph. lokalisier. Richtungsname in Form eines präp. Ausdruckes mit dem App. (Kulturname) lit. mundart. *kapinyñas* = lit. *kāpinės* LKŽ V 233 = rus. mundart. *mag'ilk'i* 'Friedhof' SGS 144, weist auf einen Friedhof hin, der sich in der Landschaft durch hohe Kiefern auf einem Hügel auszeichnet.

10. a- *Močidlos*, der sumpfige Brassenzug, 9-16 m tief; **b-** *Močidlos* [po: ɥk'æf'ù in. ɥpɛgɛri ěm'e – močidlos]; **c-** *Moczydly* // *Żwirownia* // *Na Żwirownia* [moč'ɨdɫy nazɨv'al'i; žvir'òvña, na žvir'òvña].

Topograph. lokalalisier. prim. Name, App. rus. mundart. *mač'adl'ь* 'Sumpfwiesen' SGS 144, aber auch poln. mundart. *moczydła* 'Ort, wo man Flachs und Hanf röstet'.⁴³ EM erinnert sich nicht daran, ob dieser Ort irgendwann für diesen Zweck genutzt wurde, eine wahrscheinlichere Version würde also das Sumpfufer sein (an dieser Stelle befindet sich ein Graben aus dem nahen Sumpf). *Moczydła* = ein Ort, wo es immer naß ist, vgl. poln. *mokradła* 'Moor'. *Żwirownia* – topograph. lokalisier. Richtungsname, App. poln. *żwirownia* 'Ort, wo Kies, Sand ausgehoben wird'. Der Name weist auf die Richtung des Zugziehens in der Variante eines präp. Ausdruckes *Na Żwirownia* hin.

11. a- *Kociòlkas*, sumpfiger Zug, Plötzen-Hechtzug 5-3 m tief; **b-** *Buchtà* [palei. ɥrafi.ɛju bũxtu ěme]; **c-** *W Buchta* // *Kociołok* [v ɥbũxta č'òŋno; koč'òłok].

Zu **a)** Der topograph. charakterisier. prim. Name, App. poln. *kociołek* = rus. mundart. *кѳ'а'лок* SGS 116 'Kessel', hier im übertragenen Sinne die Bezeichnung eines Wasserreservoirs mit idealer kreisförmiger Form, umgeben mit Schilf, einem kleinen Kessel ähnlich (vgl. Falk 1941,99,102,137,144,154f; „kociołem lub kociołkiem nazywa się część jeziora porośniętą w kształcie koła sitowiem”).⁴⁴ Der Nebename *Buchtà* – topograph. lokalisier. Name (in der Variante des präp. Ausdrucks ein Richtungsname), App. lit. *buktà* = poln.

buchta = zatoka, abgeleitet von dt. ‚Bucht‘, auf dem Suwałki-Gebiet und Masuren sowie in ganz Polen breit bekannt. Um diesen Namen von der identisch genannten Bucht im Dorf Żegary zu unterscheiden, setzen die Bewohner des Dorfes Sztabinki (EM) manchmal das Adj. Att. vor den Dorfnamen: *Sztabińska (Żegarska) Buchta* (vgl. SNT 45f). Die Litauer aus dem Dorf Żegary nennen ihr Dorf dagegen *Buktà* und das o.g. Dorf *Kociòlkas*, und auch *Rafiejo Buktà*.

12. a und **c**- keine Entsprechungen; **b**- *Iñ āpušas* [in. ū āpušas].

Topograph. lokalisier. Richtungsname, präp. Ausdruck mit dem App. lit. mundart. *apušė* = lit. *drebulė* DTŽ 18 ‘*Populus tremula*’ ‘Espe’, bezeichnet einen einzelstehenden Baum am Seeufer.

4.2. Seeteile. Dazu zähle ich die Namen von abgetrennten Seeteilen, Buchten, Schliften, Binsen, kleinen Unterwasserbergen (Lokalisierung, s. Abb. 2). Die unter den Zugnamen genannten Namen wiederhole ich nicht, obwohl manche von ihnen (*Ašarìnė, Peklà, Pereĩmenos, Miėlas, Močidlos, Kociòlkas, Buchta (Sztabińska)*) in der Tat substantivierte, mit bestimmten Seeteilen verbundene Namen sind. Die übrigen sind folgende:⁴⁵

13. *Dumbėlis* SM, SNT 91 // *Dubėlis* ZV, poln. *Dumbelek* SM // *Dubelek* ZV, Name des nördlichen Seeteiles, das im Dorf Żegary als eine durch einen Sund vom Rest des Sees getrennte Bucht *Pereĩmenos* liegt. Topograph. charakterisier. Name, von lit. 1. *duĩblas*= nusėdusios drumzlės, šlapias suplaktas purvas ‘Schlamm, auf den Grund gefallene Ablagerungen, nasse einheitliche Sümpfe‘; 2. *dumblė* = dumblo žemė, purvas, dumblynas ‘schlammige Erde, Sumpf, Moor’ LKŽ II 835, 836. Der Name charakterisiert sehr zutreffend die hydrologische Umwelt dieses Seeteils, sowohl den stark schlammigen Grund (s. sumpfige Züge) wie auch das sumpfige, unzugängliche, mit Sumpf umgebene sowie mit Schilfrohren und Binsen bewachsene Ufer. Der ursprüngliche Stamm im Namen **dumbl-* (**Dumbelelis*) in Verbindung mit dem Suff. Dem. *-elis* infolge von Assimilation verkürzt.⁴⁶ In der langen Tradition des Bilingualismus auf diesem Gebiet waren für die Namentranspositionen Sprachin-

terferenzen von Bedeutung, vgl. die parallelen polnischen Varianten dieses Namens, die die Umgestaltung seines Vorbildes mittels eines parallelen Assimilations- und Entnasalisierungsprozesses unmittelbar beeinflusst haben: *Dumblelis (*Dumblelek) > *Dumbēlis* (*Dumbelek*) > *Dubēlis* (*Dubelek*). Heute ist es ein fast vergessener, nicht gebrauchter, nicht motivierter Name, der durch den Namen Bukta (s. Zugnamen 11) ersetzt wird.

14. *Buktùkè* [buktùk'e] GM,⁴⁷ Bucht, topograph. charakterisier. Name, Dem. von lit. mundart. *buktà* 'Bucht' (s. Zugnamen 11), bezeichnet heute eine sehr kleine, mit Schilfrohren völlig bewachsene Bucht.

15. *Jandrýnas* [iændrýnas] GM, 'Schilf', topograph. charakterisier., prim. Name, App. lit. mundart. *jandrýnas* = lit. *nendrýnas*, von mundart. *jándrè* = lit. *néndrè* DTŽ 125 'Phragmites communis' 'Schilfrohr', bezeichnet ein großes, mit Schilfrohr bewachsenes Gebiet.

16. *Meldžýnas* [m'æł'ðinas] GM, 'Binse', topograph. charakterisier., prim. Name, App. lit. mundart. *meldžýnas* = lit. *meldýnas*, von mundart. *mèldè* [m'æ.lde:] = lit. *mèldas* 'Scripus' LKŽ VII 1027, bezeichnet die dichten Binsen auf einem bestimmten Abschnitt am Ufer entlang.

17. *Plótas* [plótas] GM, poln. *Plos* // *Ploso* [p'òs, pl'òso] EM, der Name eines Seeteils, topograph. charakterisier., prim. Name, App. lit. *plótas* = *gelmè*, *giliausioji vieta*; *žemès paviršiaus dalis*; *galabas*, *lopas*, *dèmè* LKŽ X 309 'Tiefe, tiefste Stelle; ein Teil der Erdoberfläche; Stück, Grundstück, Fleck', bezeichnet hier einen freien, tiefen Raum des nörd. Seeteils. *Plos* // *Ploso*, topograph. charakterisier. Name, bezeichnet eine tiefe Stelle im Wasser, wo es einen plötzlichen Abfall gibt (Geröll).⁴⁸

18. *Kálnas* // *Pirmas kálnas* [ká.lnas; pírmás ká.lnas] ZV, GM, poln. *Druga Góra* [druga gura] EM, ein kleiner Unterwasserberg,

topograph. charakterisier. prim. Name, App. lit. *kálnas* ‘Berg’, Variante bestehend aus der att. Ordinalzahl (Vergleichsname) lit. *pirmas* ‘der erste’ und demselben App.; der poln. übersetzte Name unterscheidet sich im Zahlwort: *druga* ‘die zweite’.⁴⁹

19. *Añtras kálnas* [añ.tras ká.lnas] ZV, GM, poln. *Pierwsza góra* [p’erša g’ura] EM, ein kleiner Unterwasserberg, Name wie oben, nur mit den benachbarten Zahlwörtern: lit. *añtras* ‘der zweite’; poln. *pierwsza* ‘der erste’.

20. *Bliekas* [bl’iekas] SM, ein kleiner Unterwasserberg mit länglicher Form, vgl. SNT 26: *blak, bliekas* ‚Untiefe‘. Die Etymologie des Namens nicht klar, obwohl LKŽ I 913 unter dem Stichwort lit. mundart. *bliekis* folgendes angibt: 1. Ausbleichen (Gewebe), Ausbleichzeit; 2. ausgebleichene Gewebe oder Garn; 3. Deich. Das Ausbleichen verbindet das Wörterbuch mit dt. *Bleiche*. Vgl. außerdem lit. (*nu*)*bliekti* 1. erblassen; 2. verschießen.

4.3. Ufernamen (Landnamen). In diese Kategorie trage ich alle bekannten und im Terrain untersuchten Namen von topographischen so gen. trockenen Objekten ein, die jedoch in gewisser Art und Weise mit dem See verbunden sind und seine Uferlinie bilden, direkt bei ihm auftreten und als Orientierungspunkte für die Sprachgemeinschaft der Fischer beim Fang mittels Zuggarn oder anderen Mitteln (z.B. bei der Benennung der Richtungszüge) dienen. In der Kommunikation dieser Gemeinschaft bildeten sie ehemals (zum Teil existieren sie bis heute) ein gewisses Ganzes im System von Zeichen, die mit Fischerei auf dem See Sztabinki verbunden waren. Ich lasse die bereits bei den Zugnamen genannten und beschriebenen Ufernamen (*Rāgas, Kvajjnas, Borek, Bar^lok, Salà, Ramanauckiškė, Dālios, Daržaĩ, Kapinýnas, Mogilki, Źwirownia, Āpušės*) unbeachtet. Nachstehend gebe ich die übrigen Ufernamen an:

21. *Riešutojÿs(3a)* [riešuto:ĵĩs] GM, einzelner Haselstrauch, topograph. charakterisier. Name, App. lit. mundart. *riešutojÿs* = lit. *laz-dýnas* ‘Corylus’ DLKŽ 361 ‘Haselstrauch’.

22. *Pīrmās klonēlis* [pīrmās kloŋæ'lis] GM, ein kleines Tal, Strand, topograph. charakterisier. Vergleichsname, bestehend aus einer Ordinalzahl (s. Name 18) und lit. *klonēlis* 'kleines Tal', Dem. von *klōnis* 'Tal'.

23. *Añtras klonēlis* [añ.tras kloŋæ'lis] GM, ein kleines Tal, Kompositum wie oben (s. auch: Name 19).

24. *Krūmai* // *Riešutojynas* GM, [krū-mai; riešutoj'inas], eine mit Haselsträuchern und anderen Sträuchern bewachsene Schlucht, Engpaß, beide Namen sind topograph. charakterisier.: der erste Name gleich dem App. lit. *krūmai* 'Sträucher, Gebüsch'; der zweite Name gleich dem App. lit. mundart. *riešutojynas* = lit. *lazdýnas* LKŽ XI 580 'kleiner Haselwald'.

25. *Barsūkinė* [barsūk'inė] GM, nordwestlicher Steilhang einer großen Erhöhung, wo einmal ein Dachsbau war, topograph. charakterisier. sekund. Name in Form eines subst. adj. Att. von lit. *barsūkas* 'Dachs'. Einer Ellipse unterlag das zweite Glied der Zusammensetzung: *pakalnė* 'Hang'. Vgl. *Barsukinia* SNT 16.

26. *Malēna* [mal'enna] EM, Kirche der Philipponen (zerstört während des II. Weltkrieges, kult. Name, App. rus. mundart. *mal'ennъ* SGS 145 'orthodoxe Kirche'.

27. *Bania* [bań] EM, *Pircīs* // *Rafiejo pircīs* [pircīs; rafiejo'pircīs] GM, Sauna, kult. Name, App. rus. mundart. *b'ańъ* 'russisches Bad' SGS 24, lit. Übersetzungsname, App. lit. mundart. *pircīs* = lit. *pirtis* DTŽ 267. Vgl. *Bania* SNT 15.

28. *Vieres'ovaja gar'a* [v'er'ɔs'ovaja gar'a] EM, Hügel, Berg, topograph. charakterisier. Name, zusammengesetzt in Form eines adj. Att. von rus. mundart. *v'er'ɔs* SGS 103 'Juniperus communis' 'Wacholder' und App. *gar'a* 'Berg', bezeichnet einen ehemals mit Wacholder bewachsenen Berg, vgl. lit. *Ėgliakalnis* (Buch / Jonikas 1971, 96).

29. *Dublinga* [dubl'ĩŋga] EM, SNT 90, ein Sumpf, jetzt Wiesen, topograph. charakterisier. Name jatwingischer Herkunft, in Form eines subst. und topon. Adj. Fem. *dublinga oder *dubringa,⁵⁰ gebildet aus dem Stamm **dub(l)-* oder **dub(r)*, preuß. *pa-daubis* = lit. *daubà* 'Schlucht' Ger.26 (Padaubis 'Tal' E 30; Dambo (Daubo) 'Grunt' (= Tal) E 29), vgl. lit. *dublūs,-ì* : *dubūs,-ì* = įdubęs, įduobtas, gilus LKŽ II 784,789 'eingebogen, ausgehöhlt, tief' und dem Suff. *-ing*. Die Physiographie des Sumpfes, der von ziemlich großen Hügeln umgeben ist, in Form von einigen getrennten kleinen Tälern, Vertiefungen, in der Vergangenheit, vor der Melioration mit Wasser gefüllt, mit dem in den See Sztabinki sickern den Wasserlauf (s. Zug 10), paßt sehr gut zur oben dargestellten Etymologie. Vgl. *Dubālingė, Dublūngė* (Toporov 1975, 385f).

Auf jatwingische und nicht litauische Herkunft des Namens weisen auch hin: das in litauischen topographischen Namen nicht auftretende Suff. *-ing*, wie auch das Fehlen im Wörterbuch der örtlichen Mundart des eventuell in Betracht kommenden (obwohl semantisch nicht adäquaten) und im LKŽ II 783 enthaltenen App. *dūbliņgė* = 1. Dickdarm; 2. Magen; 3. ungewandter, dickleibiger Mensch.

30. *Krantaĩ* (*Stabingio, Pagero Krantaĩ*) [krantaĩ. (stab'ĩŋg'o, pagə:ro krantaĩ.)] GM, steile Moränensteilhügel, topograph. charakterisier. prim. Name, App. lit. mundart. *Krantaĩ* 'Steilhügel' Pl. von mundart. *krañtas* = lit. *kalvà* 'Hügel'; oder zusammengesetzt aus dem Gen.Att. von dem Seennamen *Stabingis* oder von der Abkürzung PGR ‚Staatsgut‘, zu dem diese Hügel gehörten (Possessivname).

31. *Vodėckio balùkė* [vodėck'o balùk'e] GM, ein Sumpf, Possessivname, zusammengesetzt aus dem Gen. Att. von dem Namen des ehemaligen Eigentümers – *Vodėckis* und dem App. Dem. lit. *balùke* 'kleiner Sumpf'.

32. *Kinìs*, [kiñìs] GM, ZV, ‚Moor‘, topograph. charakterisier. prim. Name, gleich dem App. lit. mundart. *kinìs,-iēs* = lit. *liūnas* DTŽ 152 'Moor'. Das Seeufer – auf Torf- und Schlammuntergrund, bei starker Ausbreitung der Pflanzen, entsteht eine Schicht

schwimmender Pflanzen (Bäume, Sträucher und Wasserpflanzen) mit Humus, die den sumpfigen, so gen. Doppelgrund des Sees bildet.

33. *Liēptas* // *Antanāvičo liēptas* [liēptas, antanāv'ičo liēptas] GM, ein Steg am Seeufer, kult. Name, App. lit. *liēptas* 'Steg' DLKŽ 367, Nebenform: besitzanzeigende Form, bestehend aus dem Gen. Att. von dem Familiennamen *Antanāvičius* (s.: Zug 8) und o.g. App.

34. *Antanāvičo salà* [antanāv'ičo salà] GM, eine Erhöhung, Halbinsel umgeben von Wasser und Sumpf (heute Wiesen), Possesivname (vgl. Name 33 und Zug 5 (App. *salà*)).

35. *Antanāvičo salùkè* [antanāv'ičo salùk'e] GM, der Name bezeichnet eine benachbarte Halbinsel (s. oben; *salùkè* = Dem. von *salà*).

36. *Balà* [balà] GM, ein Sumpf, topograph. charakterisier. Name, gleich dem App. lit. *balà* 'Sumpf'.

37. *Rāvas* [rāvas] GM, ein Graben, topograph. charakterisier. Name, gleich dem App. lit. *rāvas* = poln. *rów* LKŽ XI 333 'Graben'.

4.4. Klassifizierung der Mikrotoponyme. Mit Hilfe von 3 Informanten wurden 12 Züge bestimmt und ihre 37 Namen mit allen Nebenformen und polnischen oder russischen Substitutionen (22 litauische, 11 polnische und 4 russische) untersucht. Für die semantisch-etymologische Klassifizierung bleiben nach Ausschluß der Übersetzungssubstitutionen 29 Namen, wovon 22 topographische Namen sind: 16 Namen, die richtungsweisend lokalisieren, 3 lokalisierende, 3 charakterisierende und 7, die den Zug in Hinsicht auf Fangergebnis, Art der gefangenen Fische, usw. charakterisieren⁵¹. Gemäß der grammatischen Struktur sind darunter 8 primäre Namen in Form von Substantiven, 6 sekundäre Namen in Form von Adjektiven (substantivierte adjektivische Attribute) und 15 Namen, die in Form von präpositionellen Ausdrücken von litauischen mundartlichen Präpositionen zusammengesetzt werden: *põ*, *añ* = lit. *añt*, *iñ* = lit. *i*, und deren treue polnische Entsprechungen *pod*, *na*, *do*, *w*, ,unter, auf, zu, in' mit

appellativem Substantiv sowie 4 Ausdrücke mit Personennamen. Die präpositionellen Ausdrücke traten ausschließlich unter den topographischen Namen auf und dort nahmen sie eindeutig die erste Stelle ein. Unter den 22 Namen waren nur 7 primär: 5 Namen für die gleichen Namen der Seeteile und appellative physiographische Termini. Unter den 7 Namen, die den Zug charakterisieren, waren fast alle (6) sekundäre Namen in Form von substantivierten adjektivischen Attributen, wobei die meisten von Substantiven abgeleitet waren. Die Substantivierungskennziffer für alle Namen beträgt 48,3%.

Nach der Gruppierung der Namen gemäß dem Inhalt ihrer Stammsilbe verkleinert sich die Namenverschiedenheit auf 25 Designatklassen. Unter ihnen wurden 7 Typen semantischer Basen unterschieden: 7 Namen haben semantische Landbasis, 6 Wasserbasis, 4 sind Personennamen, 3 Tiernamen, 2 Pflanzennamen, 2 haben metaphorische Basen und 1 Verbbasis. Die mit dem Land verbundenen Stammsilben bilden grundsätzlich appellative physiographische Termini: *rāgas*, *salà* und Kulturtermini: *dālios*, *daržai*, *čáika*, *mogilki*, *žwirownia*. Mit dem Wasser verbindet man dagegen vor allem die stark toponymisierten Eigennamen, die den Wasserappellativen gleich sind, wie z.B. *buktà* und unterschiedliche, auf den Ebenen verschiedener Sprachsysteme geformte substantivierte Derivate, die in Form von mundartlichen Appellativen funktionieren: *pereīmenos*, *zgānas*, *miēlas*, *moczydla*, *pakraščỹs*. Unter ihnen werden die gegenwärtigen Namen nicht selten unmotiviert: *pereīmenos*, *moczydla*, *miēlas*. In unserem Falle ist die semantische Basis der auf Tierbasis (von Fischnamen: *ašarỹs*, *mekšrỹs*, *sielawa*), metaphorischen Basis (*peklà*, *kociolek*) und Verbbasis (*rozgoniç*) entstandenen Namen nicht weit vom Bereich Wasser entfernt und meist sogar mit ihm eng verbunden (Hydrofauna und metaphorische Appellativa, welche die Wassereigenschaften oder eine mit der Fischerei verbundene Tätigkeit bezeichnen). Die Pflanzenbasis bilden die Namen von Baumarten, die Personennamen – Familiennamen.

Unter den 13 semantischen Basen von Gewässernamen für 15 Seeteile (28 Namen mit Nebenformen und Übersetzungsnamen) (7 waren in Zugnamen verwendet) ist die überwiegende Mehrheit – 8 Stammsilben – direkt mit dem Wasser verbunden – *dumblas*, *plótas*,

kálnas, bližkas, und die o.g. (s. oben), oder indirekt: Pflanzennamen: *jándrè, méldè* plus die schon genannten Tier- und metaphorischen Namen).

Fast alle Objekte werden mittels Substantive oder substantivierter adjektivischer Attribute (außer 2 kleinen Wasserbergen) von physiographischen Wasserappellativen (13 Objekte, d.h. 86,6% Substantivierung) benannt. Neben den nicht motivierten, schon genannten Namen kommen dazu: *Dumbēlis, Plótas, Bližkas*. Alle Namen haben einen topographischen, charakterisierenden Charakter.

Die 37 Ufernamen (incl. Übersetzungsnamen) bezeichnen 26 Landobjekte, Manche poln. oder rus. und manchmal auch lit. Namen sind treue Übersetzungssubstitutionen ihrer Vorbilder. Nach Ausschluß der Substitutionen verbleiben 28 Namen, darunter Nebenformen. 16 von ihnen sind topograph. charakterisier. Namen, 7 Kulturnamen und 5 Possessivnamen. 18 sind primäre Namen, 3 sind sekundär: 2 in Form von subst. adj. Att. und 1 ist von einem Personennamen mit dem Suff. *-išké* abgeleitet, 7 Komposita: 4 mit Gen. Attribut (Possessivname), 1 mit adj. Attribut und 2 Vergleichsnamen mit Ordinalzahl. Es ist ein großer Substantivierungsgrad zu bemerken – 21 Namen (75%). Als Stammsilben unter den 27 Derivatklassen lassen sich 16 mit Landbasis, 3 mit Wasserbasis, 5 mit Pflanzenbasis, 5 mit Personennamen, 3 mit Kulturgebilde, 1 mit Tierbasis identifizieren. Das substantivische und bestimmte Glied der Komposita sind hier meistens appellativische physiographische Termini (*rāgas, kvajýnas, salà, dālios, daržai, kapinýnas, žwirownia, āpušès, riešutojýs, klonželis, krúmai, gar¹a, krantaĩ, balà, kinis, rāvas*). Den Rest bilden Possessivnamen (5), Kulturnamen (4) und adjektivische Derivate (2).

5.0. Zusammenfassung. Bei der Analyse der alten Namen des Sees *Stabìngis* sowie des Spektrums seiner dargestellten Mikroprotonyme: Fischerzüge, Namen der Seeteile und Landnamen – der so gen. Ufernamen, war ich selbst von den Ergebnissen der Untersuchung und der ungeheueren Menge der Namen überrascht, die auf einem so begrenzten, kleinen Gebiet von der örtlichen Bevölkerung, in Bedingungen des Bilingualismus (manchmal auch Trilingualismus oder Polilingualismus) gebraucht werden, nicht selten in einigen

Sprachsubstitutionen. Dieses reiche Sprachzeichensystem, das ehemals den Sprachgemeinschaften von Fischern und den Bewohnern der rundum liegenden Dörfer zum wirksamen Verhalten im Wassermilieu diente, ist in seiner Beweiskraft in informativer und lokalisierender Hinsicht sehr präzise. In dem sehr abwechslungsreichen physiographischen Milieu gründet sich die Tradition der Namengebung in ihren Grundlagen auf den appellativen physiographischen Termini, die, obwohl – nach Górniewicz (1983, 13) – stereotyp und wenig toponymisiert, vom Gesichtspunkt der Informationstheorie sehr klar sind und über den physiographischen Charakter des betreffenden Objekts genau informieren. Von 73 Namen (ohne Substitutionen) sind 54 topographische Namen (74%). Würden wir die toponymisierten oder toponymisierenden Namen hinzufügen, die den Zug charakterisieren (7), würde das erhaltene Profil der Frequenz von topographischen, Kultur- und Possessiv-Namen 83,6% : 9,6% : 6,8% fast identisch dem des Gebiets Powiśle Gdańskie (op. cit. 10) sein. Obwohl sich diese Untersuchungen nicht vergleichen lassen, kann man einen ungewöhnlichen repräsentativen Charakter der Mikrotoponyme des Sees Sztabinki beobachten.

Obwohl der Seename jatwingerischer Herkunft ist, hatte ich nicht erwartet, Mikrotoponyme zu finden, deren Herkunft der des Namens parallel ist. Die Etymologie von wenigstens 2 Namen: *Dublinga* (Wiese, Tal) und *Pereïmenos* (Sund), und vielleicht auch der Name des nörd. Seeteils, *Dumbēlis*, steckt jedoch in dieser Sprache und beweist dieses Volk. Alle sind heute nicht motiviert, in ihrer Semantik für die Bewohner unverständlich und, was interessant ist, sie haben in allen 3 Sprachen, so wie der Seename, ihre Substitutionen (außer dem Wiesennamen). Gewisse Namen (*Plótas* // *Plos*, *Buchta*, vielleicht *Bliekas*) weisen auf eine lange onomastische Tradition hin; z.B. *Buchta*, der auf ehemaligen preußischen Gebieten populär und aus der deutschen Sprache entlehnt ist, konnte auf unser Gebiet noch durch Vermittlung der Jatwinger gelangen. Es scheint, daß die Namen, die ihre polnischen oder russischen phonetischen Substitutionen haben, in der Regel in der ältesten onomastischen Schicht dieser Gegend stecken. Eine gewisse Anzahl von jüngeren, meist primären oder substantivierten sekundären Namen, obwohl hier auch

Komposita zu finden sind, haben sehr treue polnische oder russische Übersetzungsentsprechungen (*Rāgas* : *Róg* : *R^lok*, *Ašarine* : *Okonio-wa*, *Kvajnynas* : *Borek* : *Bar^lok*, *Salà* : *Wyspa*, *Kapinynas* : *Mogilki*, *Pircis* : *Bania*, *Rāvas* : *Row*, *Kálnas* : *Góra*, und andere). Sie sind sehr stark toponymisiert (trotz der appellativen physiographischen Bedeutungen) und kein Bewohner der nächsten Seeumgebung, unabhängig von seiner ethnischen Zugehörigkeit, verwechselt die mit ihnen bestimmten Objekte.

Unter allen mehr als 100 gesammelten Mikrotoponymen (mit Substitutionen) wurden 2 (3) jatwingische, 67 litauische, 22 polnische, 12 russische Mikrotoponyme festgestellt. Dieses Mißverhältnis spiegelt treu die Kraft der ethnischen Elemente in der Kolonisation nach den Jatwingern wider, was übrigens mit Ergebnissen historischer Untersuchungen und mit dem heutigen ethnolinguistischen Profil übereinstimmt. Von den polnischen und russischen Substitutionen für jatwingische und litauische Namen abgesehen, sind die 5 evident russischen Namen (*Mogilki*, *Malenna*, *Bania*, *Moczydły*, *Veresovajagara*) stark toponymisiert und bestätigen die zweihundertjährige Siedlungstradition der Großrussen – Philipponen im Dorf Sztabinki. Die polnischen Namen sind in den Landnamen weniger ersichtlich, treten dagegen bei den Zugnamen auf. Man kann hier 7 Namen mit polnischer Etymologie nennen: *Żwirownia*, *Rozgonna*, *Zgon*, *Kociolek*, *Borek*, *Sielawna*, *Plos*. Außer den alten Gewässernamen vom Typ *Zgon*, *Kociolek*, *Plos* scheinen die übrigen sehr jung zu sein.

Schließlich möchte ich auch das auf diesem Gebiet historisch bestätigte und in unseren Mikrotoponymen kaum erkennbare weißrussische Element erwähnen. Greifbar ist nur die Spur in der in abgeleiteten Namen anwesenden Anthroponymie.

Fußnoten

- 1) Knut Olof Falk (1906 – 1990) – schwedischer Sprachwissenschaftler, Slawist und Baltist, ehemaliger Direktor des Slavischen Instituts an der Universität Lund – untersuchte seit 1934 die Hydronymie des Suwalki-Gebiets, leitete in den Jahren 1959-1970 die Schwedische Jatwinger-Expedition, welche interdisziplinäre Untersuchungen des ehemaligen Jatwinger-Gebiets durchführte. Seine meisten Arbeiten hat er den Gewässernamen des Suwalki-Gebiets gewidmet, s. Literatur.

- 2) Stanisław Marcinkiewicz, lit. Stasys Marcinkėvičius (1930 – 1981) – Landwirt aus dem Dorf Żegary, in den fünfziger Jahren Lehrer der litauischen Sprache in der örtlichen Schule und Vize-Obmann des ehemaligen Kreises Sejny. Fischerei- und Naturliebhaber, mit der Fischereiproblematik und den damit verbundenen Gewässernamen eingehend vertraut. Über 20 Jahre hindurch erteilte er Informationen bei den Arbeiten von Professor Falk (1966, 69; 1966b, 41; 1976a, 193f).
- 3) Sendung mit Schreiben an K.O. Falk mit dem Datum 5.02.1979.
- 4) An dieser Stelle möchte ich mich bei Frau Dagmar Falk für ihre aufrichtige Uneigennützigkeit und ihr großes, für Menschen und Wissenschaft immer offenes Herz bedanken.
- 5) Weiter über die Besiedlung, s. Wiśniewski (1963, 205 ff); über die Geschichte der Sprachverhältnisse und Mundarten, s.: Zdancewicz (1963, 231-236; 1980, 3-23), Hasiuk (1978, 3-6; 1980, 99-103), Marcinkiewicz (1994, 233-249; 1997, 1614-1622; 2003).
- 6) Die Angaben in der Fachliteratur sind widersprüchlich und unvollständig, vgl. Choiński (1991, 31, 88) und Katalog 1954.
- 7) Nach Wiśniewski (1963, 58f) ist die ständige Besiedlung nach den Jatwingern bei Sztabinki (Anfang des Dorfs) in den Quellen als eine der frühesten auf dem Sejny-Gebiet bestätigt, wo vor 1520 der Herrenhof von Kopeć Wasilewicz existierte, um den Menschen aus dem Grenzgebiet Litauen-Rußland, zum größeren Teil Litauer (op. cit. 66) siedelten. Am Anfang des 19. Jh. siedeln Großrussen rundum den südlichen Seeteil, sie werden häufig Philipponen, poln. Starowierzy, Staroobrzędowcy genannt (Wiśniewski 1963, 150; Iwaniec 1975, 420; 1977, 94). Vor dem 2. Weltkrieg wohnten dort 44 Familien, im Jahre 1941 sind fast alle nach Litauen ausgewandert und nie wieder zurückgekommen. Es sind nur 3 Familien (heute nur einige Personen) geblieben. Das richtige Dorf der Philipponen um den See ging nach dem Kriege für immer verloren, „rekultiviert“ für Felder des Staatsgutes (PGR).
- 8) Der Dorfname Żegary erscheint sehr früh in Akten der Kanzlei großer litauischer Fürsten, im Jahre 1538 in der so gen. *Metryka Litewska*. Nach den Jatwingern wurde dieses Dorf von litauischer Bevölkerung besiedelt (Wiśniewski 1963, 59, 66), die dort bis heute lebt. In 90% Familien erfüllt die litauische Sprache die Mitteilungsfunktion (Marcinkiewicz 2003, 52f). Es ist an dieser Stelle die falsche, von Wiśniewski (1963, 66) angegebene Etymologie des Dorfnamens zu dementieren: tatsächlich ist der Name nicht von dem – übrigen nirgends anzutreffenden – Vornamen *Zakhory*, sondern von dem lit. Appellativum *žagaraī*, ‚Reisig, Reisholz‘ abgeleitet. Der Name hat treue Analogien in Litauen.
- 9) Das gegenwärtige Bild der Felder rundum den See wurde nach dem 2. Weltkrieg infolge der Rekultivierung der Böden, durchgeführt insbesondere von dem dort entstandenen Staatsgut (PGR), aber auch durch die Landwirte des Dorfes Żegary im Zusammenhang mit der Einführung moderner Ackerbautechniken etwas verändert.
- 10) 1997 hat mgr Rafał Michałowski aus den Kartographischen Werkstätten in den kartographischen Sammlungen der Adam Mickiewicz-Universität einen Atlas aus dem Jahre 1838 gefunden. Auch unter dem oben genannten Datum erwähnt Wiśniewski (1963, 58) die Karte des Landgutes Krasnohroda (Aktenzeichen AGAD3197/146-12), in die der Name des Sees Sztabinki eingetragen ist; ich hatte jedoch keine Möglichkeit, sie zu prüfen.
- 11) LTSS = Ликвидационная Табэль Селеня Стабинки состоявшего в Августовской Губернии Сеенского Уезда Сеенского Округа в гмине Берзники – Abschrift einer Urkunde im Schatzarchiv in Warschau (Archiwum Skarbowe), vom 14.09.1926, Aktenzeichen 8064/19 folio 13. Diese Urkunde besaß Jerofiej Moskalov aus Sztabinki. Da das Schatzarchiv während des letzten Krieges vernichtet wurde, kann das Entstehungsdatum des Originals nicht verifiziert werden, man kann nur indirekt vermuten, daß es in den Jahren 1910-1912 entstand, als es auf diesen Gebieten zur Aufteilung der Grundstücke kam.
- 12) In der Fachliteratur fehlt es an Einmütigkeit betreffs der Ursprünglichkeit der Gewässernamen für die Ortsnamen (vgl. Rzetelska – Feleszko 1979, 91-100). Richtig scheint die

- Meinung von Przybytek (1986, 71), daß über die Ableitungsrichtung die Kriterien der Namenursprünglichkeit entscheiden; a) Chronologie der Bestätigungen für konkrete Objekte; b) Real-Bedeutungskriterien bei der Namenetymologisierung; c) strukturelle Kriterien, die das Typische mancher Basen und Formans in den Gewässer- und Orts-Namen bestimmen und die Korrelation zwischen ihnen festlegen (vgl. Przybytek 1986a, 41). Im Falle der Namen *Stabingis* : *Sztabinki* wird die Ursprünglichkeit des jatwingschen Seenamens durch die beiden letztgenannten Kriterien stark begründet. Daß das erste Kriterium nicht erfüllt wird, folgt aus der Spezifik der ethnolinguistischen Prozesse im Großfürstentum Litauen und aus der Rolle der slawischen Kanzleisprachen (russische und polnische Sprache) im Schrifttum, also auch bei der Slawisierung und Erhalten graphischer Formen der Namen.
- 13) Der Dorfname wird hier vom Verfasser durch die Form des gegenwärtigen Namens substituiert, denn wie man auf Grund von viel späteren Aufzeichnungen des Namens der Straße *Stabińska* // *Stebińska*, die in Richtung des Hofes in der ersten kleinen Stadt dieser Region – *Berzniki*, lit. *Berznykas* führte, vermuten kann, müßte er in den Quellen in seiner älteren Form auftreten, z.B. **Stobinki* oder *Stabinki*.
  - 14) In der zitierten Studie nennt Wiśniewski (1963, 59) noch viele Quellen aus dem 16. und 17. Jh., welche die Geschichte des Landgutes *Sztabinki* beschreiben, betrachtet jedoch den Namen schon immer gleich als *Sztabinki*, Gen. *Sztabinek*, in der gegenwärtig auftretenden Form, wahrscheinlich deshalb, weil für das historische Besiedlungsstudium die Namensform selbst keine erstrangige Bedeutung hatte. Um jetzt alle in den Quellen auftretenden Aufzeichnungen des Dorf- und Seenamens zu untersuchen, müßte man mühsame Sonderarchivstudien durchführen.
  - 15) Falk (1941, 94; 1966b, 36; 1973, 42; 1976, 124f; 1976a, 198, 214f; 1981, 39,42), Nalepa (1968, 92), Savukynas (1966, 172), Smoczyński (2001, 13, 34, 425), Vanagas (1970, 168; 1981, 313) u.a.
  - 16) E = Elbinger Vokabular, E32: *Stabis* 'Steyn', E319: *Malunastab* 'Moelsteyn'. Außerdem betont Būga (1958, 266) 1913 die Bedeutung von zwei Namen, die das Appellativum *stabis* beinhalten, d.h. *Stabyno-tilte* 'lapideus pons' und *Stabo-brast* 'vadum', bekannt aus den alten Stiftungsurkunden, wo aus praktischen Gründen die Bedeutung der altpreußischen Namen übersetzt wurde.
  - 17) Das Suffix *-ing-* ist für die altpreußischen und jatwingschen Gewässernamen charakteristisch. Seine wortbildende Funktion bei der Bildung der Adjektive und die Frequenz in den Namen beschreibt Endzelin (1944, 73). Über die preuß. Suffixe *-ings* (*nipoklusmings*, *grēnsings* u.s.w.) oder *-ingis* (*niseilewingis* III und *wissemusīngis*), lit. *-ingas*, let. *-īgs* sagt er: „Abgeleitet sind diese Adjektiva erstens von Substantiven, z. B. *nigīdings* „schamlos“ (: lit. *gėdingas*); zweitens – von Adjektiven, z.B. *labbingis* „gut“, *wertingis* „würdig“; drittens – von Verben, z.B. *aulāikings* „enthaltsam“. [...] Diese Adjektiva sind zuweilen substantiviert: (*ains*) *naunings* „ein Neuling“ und *ragingis* E „Hirsch“ (apr. *ragingis* : li. Adj. *ragingas* wahrscheinlich = li. *bēris* : *bēras* u.a.): Ortsnamen wie *Purvinge*, *Stabingen*, *Ising* u.a. bei Gerullis Apr. ON 247 (vgl. lit. *Kretingà*, *Dubingà*, *Medingėnai* u.a. und le. *Kuldīga* [...])”.
  - 18) Zusammengesetzte Namen mit einem Hinterglied zu der Form eines App: 1357 *Stabegode* // *Stabegoide* // 1922 *Stabigotten* GG 171, Kr. Allenstein, 1406,1423 *Stabelauken* // 1922 *Stablack* GG 171 // 1890 *Stablack* SG 170 // 1947 *Stablawka* // *Stablawki* GL-II 105, Kr. Gerdauen *Stababras* // 1331 *Stabobrast* // *Stabobraste* GG 171, im Samland, 1890 *Stobringkehmen* SG 345 und andere. Die Namen mit Suffixen: *-ung-*, *-īt-*, *-īk-*, *-āj-*, *-ēl-*, und anderen: 1928 *Stabbunke Berg* // *Stabunik* // *Stabunka* GL-II 131, Kr. Lidzbark, *Stabunicka Góra* GL II 141, Kr. Morąg, 1347 *Stabuniten* // *Stabonite* // 1400 *Stabenytten* // 1922 *Stabunken* GG 172, Kr. Heilsberg, 1890 *Stobnitt* SG 346 // 1947 *Stobniki* GL I 51, Kr. Morąg, 1362 *Stoboix See* // 1386 *Stoboio* GG 174, Kr. Heilsberg, 1386 *Stobow* //

1928 *Stobägen See* // 1959 *Stobojno* GL II 132, Kr. Lidzbark, 1320 *Stabayen* // *Stobayn* // *Stoboy* GG 171, Kr. Elbing (Elbląg), 1352 *Stabelow* GG 172, 1389 *Stoben See* GG 174, Gebiet Ortelsburg (Kr. Szczytno), und 8 andere Namen vom Typ *Stobben*, *Stobbenforst*, *Stoba Berge*, *Stobben Teich*, *Stobben See*, *Stobbener Bruch*, *Stobbener See*, *Stobber Werder* GL-II 105, 178, 195, 378ff.

- 19) Es wurde bemerkt, daß die Sprache der Preußen in Sambia, nach der Zerstreuung ihrer Stammgemeinschaft, bis zum 16. und sogar 17. Jh. überlebt hat (Kamiński 1953, 153f).
- 20) Die Namen mit dem Stamm **stab-* treten auch auf dem so gen. Nordwestlichen Slawengebiet auf; einige zehn werden auch nörd. von Memel in Litauen und Lettland sowie auf dem Oberdniesr-Gebiet (altbaltisches Sprachgebiet) notiert. Nalepa (1968, 94f) verbindet ihr Auftreten mit der viel früheren so gen. balto-slawischen Gemeinschaft, weil nach deren Zerfall der o.g. Stamm auf den slawischen Böden nicht mehr produktiv ist. Das Nomen Appellativum *stabis* mit der Bedeutung 'Stein' kennen auch die Ostbalten – Litauer und Letten nicht. Das semantische Feld **stob-* in anderen indoeuropäischen Sprachen analysiert sehr umfangreich Buga (1958, 485): scs. СТОБОРЪ : slow. *steber* 'Säule', lit. *stāgaras*, *stābaras* 'Stengel' : scs. СТЕЖЕПЪ, lit. *stābas* 'Säule, Idol, Götze', lett. *stabs* 'Pfosten (in der Umzäunung)', lit. *nu-stėbti*, *-stėmba*, *-stėbo* 'sich wundern, wie angedornert dastehen. Im Sanskrit *stabha* 'dauerhaft, fest, stabil'.
- 21) Die Archäologen verbinden übereinstimmend die Siedlungen und Gräberfelder der so gen. westbaltischen Hügelgrabkultur aus dem Masuren-, Sambia- und Suwałki-Gebiet, schon seit Mitte des ersten Jahrtausends vor Chr. Geb. mit Protobalten, seit der Wende der Zeitrechnung spricht man ständig von der so gen. preußischen Kultur und seit dem 5. Jh. n. Chr. Geb. von deren Suwałki-Gruppe, die mit den Jatwingern verbunden werden (Antoniewicz 1979, 92-106; Okulicz 1973, 301, 467, 474ff; Jaskanis 1981, 51f, 59). Von den Jatwingern auf dem Suwałki-Gebiet zeugen außerdem reiche schriftliche Quellen (vgl. Kamiński 1953, 13-35) und ziemlich reiches onomastisches Substrat, insbesondere bei der Hydronymie (vgl. Falk 1981, 29-48), wie auch die Spuren in polnischen und litauischen Mundarten (vgl. Kudzinowski 1964, 221ff; Otrębski 1964, 207ff; Hasiuk 1990, 151).
- 22) Dank der Freundlichkeit von Jerzy Siemaszko, dem Archäologen aus dem Kreismuseum in Suwałki, konnte ich die Ergebnisse der von Grażyna Iwanowska und Anna Bitner-Wróblewska auf dem Gebiet der AZP 16-89, in dessen Rahmen der See Sztabinki liegt, durchgeführten archäologischen Landesaufnahme (d.h. AZP – Archäologische Aufnahme Polens) nutzen. Auf einem Gebiet von 25 km² (5X5 km) wurden 34 Lagerstätten oder Besiedlungsspuren aus der Bronzezeit freigelegt, welche die Spezialisten auf dem Gebiet des nordöstlichen Polens den Protobalten zuschreiben, einem indoeuropäischen Volk, das sich dort noch im Neolithikum angesiedelt und die so gen. Schnurkeramikultur mitgebracht und fortgesetzt hat (s.: Hensel 1978, 198ff; Gimbutienė 1996, 286f, 293). In der direkten Nähe des Sees wurden von den oben genannten Fundstellen 6, darin eine Lagerstätte der Schnurkeramikultur und eine Feuersteinwerkstatt freigelegt. 1 – 2,5 km weit vom See wurden 4 Fundstellen mit Spuren von Jatwinger-Besiedlung aus dem Frühmittelalter (darin eine aus der Römischen Kaiserzeit/Völkerwanderungszeit) freigelegt.
- 23) Grundsätzliche Determinanten bei der Slawisierung der Namen (die Schlußfolgerung bezieht sich vor allem auf die erhaltenen graphischen Namensvarianten) waren die damals auf dem Gebiet des Großfürstentums Litauen geltenden slawischen Kanzleisprachen (russische, seit Mitte des 16. Jh. polnische Sprache) und auch die große Bedeutung dieser Sprachen beim litauischen und russischen Adel (vgl. Falk 1941, 18; Zinkevičius 1987, 136; Marcinkiewicz 2000, 53-62).
- 24) Przybytek (1986a, 42) unterscheidet unter den polnischen Derivaten von altpreußischen Gewässernamen aus dem Warmia- und Masuren-Gebiet analogische Formanten *-ek* und *-inek* und die Ableitungsmethoden in Form von Pluralisierung, Singularisierung und

- Rückableitung. Über die so gen. Affixalableitung und die Suffixe *-ek*, *-inek* in phonetisch-lexikalischen Substitutionen auf dem ehemaligen Preußengebiet schreibt auch Biolik (1994, 38f, 47). Über die Prozesse der Slawisierung und des Übergangs *-is > -ek* bei den Namen benachbarter Seen im Suwałki-Gebiet schreibt Falk (1966b, 30; 1966a, 7f).
- 25) Bei der Besprechung der deutschen Adaptation von altpreußischen Ortsnamen spricht Spandowski (1992, 15, 22) über die Entwicklung *s > š*, meistens in der Umgebung von Konsonanten, als einen regulären phonetischen Prozeß. Weiter schreibt er über den allgemeinen Adideationsprozeß, den gemeinsame Stämme immer begünstigen.
- 26) Über Sinn und Arten von Sprachgemeinschaften s. Zabrocki (1963, 12-16).
- 27) Über die litauischen Zugnamen des Nachbarsees Gaładuš schrieb Buch (1967), auch über manchen Seennamen und Flurnamen: Buch (1966; 1970); Buch / Jonikas (1971). Über die polnischen Zugnamen auf den Seen auf dem Suwałki-Gebiet Falk (1941). Die Zugnamen auf dem See Śniardwy auf den benachbarten Masuren erarbeitete Zwoliński (1954), und Znamierowska-Prüfferowa (1930, 62-67) bringt in ihrer Arbeit über die Fischerei nur ein Verzeichnis von Zugnamen auf den Seen von Troki, lit. *Trakai*, aus dem benachbarten Litauen. Viele andere Arbeiten über die Zugnamen auf den polnischen Seen dienten mir für Vergleichszwecke und zur Suche nach der richtigen Methode zur Beschreibung und Klassifizierung, die, weil jüngeren Datums, methodisch besser entwickelt sind: Kornaszewski (1965; 1980), Zagórski (1965), Górniewicz (1971), Sobierajski (1980), Pospiszylowa (1990), Chojnacki (1992), Biolik (1994), Belchnerowska / Chludziński (1995).
- 28) Die litauische Bevölkerung spricht dort eine Sejny-Mundart (*seiniškių*), die zur süd-hochlitauischen Mundart (*pietų aukštaičių tarmė*), auch Mundart der westlichen Dzuken genannt (*vakarų džiūkų tarmė*), gehört, deren Eigenschaften ich in der Rechtschreibung der Mikroprotonyme berücksichtige. Ihre Charakteristik gibt Hasiuk (1978, 5f). Die polnische Bevölkerung vertritt hier die nicht masurierenden Mundarten von Suwałki (*suwałskie gwary niemazurzące*), Umfang und Charakteristik, s.: Zdancewicz (1963, 233-257), die wenigen in Sztabinki wohnenden Vertreter der Großrussen, genannt Philipponen (Starowierzy), sprechen die Pskov-Mundart, die zum westlichen Teil der mittelgroßrussischen Mundarten gehören, s.: Grek-Pabisowa / Martyniakowa (1980; 1993, 54ff).
- 29) Informanten für die Züge waren: **b** (ZV) -Zygmunt Waszkiewicz (lit. Zigmantas Vaškys), geb. 1929 im Dorf Żegary und **c** (EM) – Jerofiej Moskalow (Ерофеѣ Москалев), geb. 1921 im Dorf Sztabinki.
- 30) Unter den Buchstaben **a** (SM) nehme ich die in der Karte (Abb. 1) von Stanisław Marcinkiewicz (Stasys Marcinkėvičius) angegebenen Namen, unter **b** und **c** das Material von den in der Fußnote 29) genannten Informanten auf.
- 31) Die litauischen und polnischen Zugnamen haben die Form eines Femininum der ursprünglichen adjektivischen Attribute von zusammengesetzten Namen, die in einem Übereinstimmungsverhältnis mit lit. App. *valkštė* = poln. *toń* 'Zug' auftreten, das bei der Namensubstantivierung und -toponymisierung einer Ellipse unterlag (vgl. Górniewicz 1971, 116); vgl. weitere: *Okoniowa // Ašarinė, Pakraščinė, Sielawna*.
- 32) Nach Kornaszewski (1980, 33) verbinde ich die Zugnamen, die den Zugcharakter bestimmen, in einer Gruppe mit Namen, die mit der Ausnutzung der Züge verbunden sind.
- 33) Den Namen *Rozgonna* – *Okoniowa* – *Okoniowa* geben SM für den See Hołny (Material aus dem Falk-Archiv) und Falk (1941, 158), *Rozgonna do Słupiańskiej Górkii Mniejszej* für den See Wigry, falsch oder nicht völlig nach dem Informanten übersetzend: „*Rozgonna* dlatego, bo długa toń-rozgonna”. Diesen Namen übersetzt richtig Kornaszewski (1980, 32) für den See Chrzypskie. Die semantische Analogie des polnischen Namens für den Namen *Mekšrinė* bei Falk (1941, 160): *Do Kozińcowej Góry Plotkowa*.
- 34) Buch (1967, 122) nennt 2 Züge mit den Namen *Ašarinė* und *Ašarinė Maliūkė*. Falk (1941) nennt auf den Seen Wigry 19 polnische Namen mit dem Attribut *okoniowa*, der

- in den Namen als ein charakterisierendes Element auf einem weiteren Platz auftritt, z.B. *Ślepa Góra Okoniowa*. Aus dem Gebiet Polens sind einzelne polnische Namen *Okoniowa* (Kornaszewski 1980, 31; Pospiszylowa 1990, 185; Biolik 1994, 155), und deutsche: *Barschzug* (Górniewicz 1971, 105), *Barschzüge* (Zwoliński 1954, 304) bekannt.
- 35) Auf den großen Seen in Litauen treten oft auf: *Dusià, Obelijà, Metel'is* (arch. Falk), vgl. Znamierowska-Prüfferowa (1930, 64-67) (unter 8 genannten polnischen Namen – syntaktischen Zusammensetzungen, 2 Komposita sind unter dem Einfluß der litauischen Sprache substantiviert: *Wolgoróg* und *Koziróg*); und in Polen: Buch (1967, 120f); Falk (1941, 87-222) (nennt 32 Namen, in denen das App. *róg* ein Bestandteil der syntaktischen Gruppe ist, z.B. *Długi Róg, Biedula Róg*); Zwoliński (1954,295); Pospiszylowa (1990, 199); Kornaszewski (1965, 8f, 11, 25; 1994, 47); Sobierajski (1980, 166); Zagórski (1965, 197f); Górniewicz (1971, 105) (*Pfeifenspitze*).
  - 36) Identische Namen geben an: Buch (1967, 118) und SM für den See Dusalis (arch. Falk).
  - 37) Polnische Namen mit derselben semantischen Basis: *Na borki* (Zwoliński 1954, 292); *Na zagajnik* (Chojnacki 1992, 31).
  - 38) *Pekla*, Zugname (See Dusią, L, Arch. Falk), *Piekietko // Piekietko*, Nebenformen eines Teils des Sees Tobołowo (Falk 1973, 33), *Piekietko*, Teichname (Biolik 1994, 131), *Po pekle*, Zugname (See Gaładuś, Buch 1967, 117). Alle Forscher verbinden, ziemlich übereinstimmend, die Namensemantik mit einer übertragenen Bedeutung, die ziemlich tiefe oder sehr tiefe Stelle im Wasserreservoir, mit Steilgeröll und sumpfigem Grund sowie mit einem dunklen Zughintergrund – wie die sprichwörtliche Höhle. Nur Buch (1967, 119) verbindet die übertragene Bedeutung mit „dichtem Gebüsch am Ufer, durch das die Sonne nicht schimmert“. Im Lichte des Materials aus dem Falk-Archiv hat SM diesen konkreten, noch 1937 eingetragenen Namen mit folgendem Kommentar versehen „ein sehr tiefes Ufer, Steilgeröll, sumpfiger Grund und Wasser-Zughintergrund dunkel, wie sprichwörtliche Höhle, 15 m weit vom Ufer ist der Zug 20 m tief“.
  - 39) *Pakraščinė* (See Gaładuś, Buch 1967,122), vgl. *Brzeźna* oder *Boczna Sielawna* (Falk 1941, 157).
  - 40) Den Namen *Przejma* (Seen Wigry, Falk (1941, 128, 140, 155) 3 mal angehend und seine Semantik jedesmal mit dem Sund verbindend, bekommt er von den Informanten folgende Erklärungen: „*ńev'el'ga pšestšėn – zařse voda – ņe vyklucone ze teř žem'a*“; *Przejma* „*bo tam vónska pšestšėn od iurkof rogu do lukasof*“. Pospiszylowa (1990, 204) erkennt den Namen *Przejma* aus dem Masuren-Gebiet, vorsichtig, als heutzutage nicht mehr motiviert an, und Biolik (1994, 157) leitet denselben falsch von dem Verb *przejać, przejmować* ab.
  - 41) Die Analogien aus dem Gebiet Litauens: *Miel, Miel Poniandrawa, Pohulańska Miel* (Znamierowska-Prüfferowa 1930, 65ff); aus Polen: *Na Mialy* übersetzt Biolik (1994,152) als „Sandboden“; *Na Mialy* sieht Chojnacki (1992, 34) als „miał, miałki, płytki, drobny (?)“ (Grus, kleinkörnig, flach, klein); *Na Zantox – Zantox* 'Sandzug' (Zagórski 1965, 197).
  - 42) Er erscheint auch im Sinne ‚verengte Stelle, Ende des Sees und wird von manchen Forschern ausschließlich so verstanden, während die oft verwischte ursprüngliche Bedeutung dagegen wie folgt aussieht: *ze šrótka čongnel'i i řiba iPe f ta stróna i f ta stróna, [...] tó zgóno r 'ibe i řiba iPe f ta buxta i f ta buxta* (EM).
  - 43) Bei Falk (1941, 115, 185, 222) sind 3 Zugnamen mit dem Flachs- oder Hanfrösten verbunden, jedoch alle in anderen Formen: 2 *Moczyska, Moczyski*; Bei Pospiszylowa (1990, 65) – *Moczadla*; Auf dem See Gaładuś befindet sich der lit. Ufername: *Merkýklos* (angegeben von Jónas Jakubáuskas – geb. im 1907 im Dorf Žegary). Vgl. *Moczýdla* als 'Sumpf' SNT 288, 385.
  - 44) Biolik (1987, 108ff) gibt 16 Namen für kleine Seen, Sümpfe und Seeteile vom Typ *Kociolek* und bestimmt sie als „Namen im metaphorischen Sinne 'klein, rund, Äuglein – kleiner Glazialsee“. Er gibt auch deutsche Namen in Form von Übersetzungssubstitu-

- tionen vom Typ *Kociolek* – Kessel See, wobei er auch die preußischen Entsprechungen sieht, z.B. *Kodajko*. Vgl. auch Biolik (1988, 84) und SNT 189 (10 Namen).
- 45) Für die Zwecke der Namenslokalisierung auf der Karte erhalte ich die laufende Numerierung aller Mikrotoponyme. Um die Untersuchungsquelle für weitere Namen zu notieren, weil es verschiedene Informanten gibt, gebe ich ihre Initialen bei dem Namen an.
  - 46) In Litauen treten zahlreiche Namen vom Typ *Dumblėlis*, *Dumblėlikas* usw. LEUV 35 auf. Jatwingsische Namenherkunft ist auch nicht ausgeschlossen, vgl. *Dumble* aus den ehemaligen preußischen Gebieten (Biolik 1987, 53)
  - 47) Für die Ufernamen habe ich die Information von Gedymin Antoni Marcinkiewicz (GM) geb. im 1967 im Dorf Żegary (jetzt wohnhaft in Finnland) ausgenutzt, der infolge der häufigen Teilnahme am Fischfang vom Vater die Tradition der Namen übernommen hat. An die meisten Namen erinnere ich mich auch selbst, weil ich dort geboren und aufgewachsen bin.
  - 48) Vgl. Falk (1941, 72): *plos // plosa*; nach Brückner (1993, 421) *plo, pleso, plosa* = nazwa wolnej przestrzemi wodnej jeziora itp. 'Name eines freien Wasserraumes am See usw.'
  - 49) Polnische Namen von zwei allgemein bekannten Wasserbergen, angegeben von EM; sie numerieren sie deswegen in umgekehrter Reihenfolge, weil der Informant, der im Süden wohnt, einen umgekehrten Bezugspunkt hatte. Litauische Namen wurden von den Bewohnern des Dorfes Żegary erhalten, das nördlich vom See liegt.
  - 50) Pospiszylowa (1990, 115) rekonstruiert den Seenamen **Dubrings // *Dubrins* indem sie sich an die von Gerullis (1910, 29) angegebenen Namen anlehnt: 1336 *Dobrin See*, *Dobrinke Fluss*, 1364 *Dobern Fluss*, 1379 *Döbring*, jetzt *Debrong*, usw., deren Etymologie sie mit dem lit. *duburys* 'vom Strudel ausgehöhlte Stelle im Wasser' vergleicht, vgl. auch Biolik (1987, 50); *Dobrag* von **Dobrings* oder **Dubrings*.
  - 51) Basierend hauptsächlich auf den von Górniewicz (1971, 114ff; 1983, 14ff) und Kornaszewski (1986, 12ff) vorgeschlagenen Aufteilungen der Flur- und Zugnamen, vereinfache ich die Zugklassifizierung auf 2 grundsätzliche Namentypen, die dort auftraten: 1) topographische Namen: a-lokalisierende Namen (hier: Richtungsnamen); b- charakterisierende Namen; 2) Namen, die den Zug charakterisieren: a- nach Fangart, b- nach Fangergebnissen (hier: Art der gefangenen Fische, wirtschaftliche Ergebnisse, usw.) .

Literatur

- Antoniewicz, Jerzy. 1979. *Baltowie zachodni*. Olsztyn-Białystok: Pojezierze.
- Belchnerowska, Aleksandra & Chludziński, Andrzej. 1995. *Nazwy jezior w ziemi białogardzkiej oraz nazwy toni jeziornych występujących na nich*. *Slavia Occidentalis* 52. 17-25.
- Biolik, Maria. 1987. *Hydronimia dorzecza Pregoly z terenu Polski*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP.
- Biolik, Maria. 1988. *The names of waters in the Warmia and Mazury Provinces*, *Lingua Posnaniensis* 31. 81-85.
- Biolik, Maria. 1989. *Zuflüsse zur Ostsee zwischen unterer Weichsel und Pregel*. In W. P. Schmid (Hrsg.) *Hydronymia Europaea: Lfg. 5*. Stuttgart: Steiner-Verlag.
- Biolik, Maria. 1994. *Mikrotoponimia byłego powiatu ostródzkiego*, Olsztyn: Wydawnictwo WSP.
- Buch, Tamara. 1966. *Z badań onomastycznych w północnej Sejneńszczyźnie*. *Kalbotyra* 14. 51-55.

- Buch, Tamara. 1967. Nazwy toni rybackich Jeziora Gaładuś. *Onomastica* 12:1-2. 109-123.
- Buch, Tamara. 1970. Z badań litewskiego nazewnictwa na Sejneńszczyźnie. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 13:1 (Novi Sad). 31-33.
- Buch, Tamara & Jonikas, Petras. 1971. Die litauischen Flurnamen der Umgegend von Seinai und Suvalkai. *Commentationes Balticae* 14/15:2 (Baltisches Forschungsinstitut Bonn). 83-103.
- Brückner, Aleksander. 1993 (7. Aufl.). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Būga, Kazimieras. 1958-1962. *Rinktiniai raštai*. 1-3. Bd. & Rodyklės. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Choiński, Adam. 1991. *Katalog jezior Polski*. 2. Bd.: Pojezierze Mazurskie. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Chojnacki, Józef. 1992. Nazwy toni rybackich kilku jezior w północno-zachodniej części województwa konińskiego. *Slavia Occidentalis* 48/49 (1991/1992). 27-46.
- DLKŽ= *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 1972. (2. Aufl.) Vilnius: Mintis.
- DTŽ= Naktinienė, G. & Paulauskienė, A. & Vitkauskas, V. 1988. *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Endzelin, Janis [Endzelins, Janis]. 1944. *Altpreußische Grammatik*. Riga: Verlag Latvju Gramata.
- Falk, Knut Olof. 1941. *Wody wigierskie i huciańskie*. 1. Bd.: Studium toponomastyczne. Uppsala: Almqvist & Wiksell. 2. Bd.: Źródła rękopiśmienne. Lund: Hakan Ohlsson.
- Falk, Knut Olof. 1963. Ze studiów nad sławizacją litewskich nazw miejscowych i osobowych. *Scando-Slavica* 9. 87-103 + mapka.
- Falk, Knut Olof. 1966. Ze studiów nad hydronimią suwalską: Gnilik - Kelig. *Acta Baltico-Slavica* 3. 69-75.
- Falk, Knut Olof. 1966a. O metodach sławizacji litewskich nazw osobowych i miejscowych. O genezie i rozowszechnieniu nazw na -ańce. *Språkliga Bidrag: Miscellanea Polonica* 5:22 (Lund). 1-16.
- Falk, Knut Olof. 1966b. Ze studiów nad nazwami jezior suwalskich: Okmin i Okminek oraz inne dublety hydronimiczne. *Språkliga Bidrag: Miscellanea Polonica* 5:22 (Lund). 26-42.
- Falk, Knut Olof. 1973. *Streszczenie niektórych części pracy „Ze studiów nad nazwami wód suwalskich”*. Lund w lipcu 1973r. [Mimeogr.].
- Falk, Knut Olof. 1976. Regestr spisania jezior...roku 1569. *Acta Baltico-Slavica* 10. 89-179.
- Falk, Knut Olof. 1976a. Ze studiów nad nazwami jezior. *Acta Baltico-Slavica* 10. 181-217.
- Falk, Knut Olof. 1981. Uwagi o jaćwieskim substracie hydronimicznym na Suwalszczyźnie. *Rocznik Białostocki* 14. 29-48.
- GG = Gerullis, Georg. 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Gimbutienė, Marija. 1996. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- GL-I = Leyding-Mielecki, Gustaw. 1947. *Słownik nazw miejscowych Okręgu Mazurskiego*. 1. Bd. Olsztyn: Instytut Mazurski.
- GL-II = Leyding, Gustaw. 1959. *Słownik nazw miejscowych Okręgu*

- Mazurskiego. 2.Bd.: Nazwy fizjograficzne (zlokalizowane). Poznań: PWN.
- Górniewicz, Hubert. 1971. Nazewnictwo jezior borzechowskich na Kociewiu. *Onomastica 16: 1-2*. 87-121.
- Górniewicz, Hubert. 1983. Nazwy terenowe i ich podział wewnętrzny. In K. Rymut (Hrsg.) *Geografia nazewnicza*. Wrocław etc.: Ossolineum. 7-17.
- Grek-Pabisowa, Iryda & Martyniakowa, Irena. 1980. *Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsce*. Wrocław etc.: Ossolineum.
- Hasiuk, Michał. 1978. *Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Hasiuk, Michał. 1980. Depalatalization of consonants in the Lithuanian dialect of Sejny. *Lingua Posnaniensis 23*. 99-103.
- Hasiuk, Michał. 1990. Depalatalizacja spółgłosek w języku jaćwieskim. In M. Kondratiuk (Hrsg.) *Balto-słowiańskie związki językowe*. Prace Slawistyczne PAN 81. Wrocław etc.: Ossolineum-Wydawnictwo PAN, 149-155.
- Hensel, Witold. 1978. Zagadnienia etniczne. In A. Gardawski & J. Kowalczyk (Hrsgg.) *Prahistoria ziem polskich*. 3. Bd.: Wczesna epoka brązu. Wrocław etc.: Ossolineum, 197-204.
- Iwaniec, Eugeniusz. 1975. Staroobrzedowcy i ich tradycje kulturalne w Sejneńskim. In J. Jaskanis (Hrsg.) *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*. 2.Bd. Prace BTN 22. Warszawa: PWN, 393-429.
- Iwaniec, Eugeniusz. 1977. *Z dziejów staroobrzedowców na ziemiach polskich*. Warszawa: PWN.
- Jaskanis, Jan. 1981. Jaćwież w badaniach archeologicznych. Stan i perspektywy badawcze. *Rocznik Białostocki 14*. 49- 62.
- Kamiński, Aleksander. 1953. *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe. [Dokumentacja geograficzna]. Warszawa 1954.
- Kondracki, Jerzy. 1977. *Regiony fizyczno-geograficzne Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kondracki, Jerzy. 1988. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa: PWN.
- Kornaszewski, Marek. 1965. *Nazewnictwo Jeziora Powidzkiego*. Prace Wydziału Filologicznego. Seria: Filologia Polska. Nr 8. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kornaszewski, Marek. 1980. Nazewnictwo Jeziora Chrzypskiego. *Studia Polonistyczne 7*. 29-35.
- Kornaszewski, Marek. 1986. W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje. *Onomastica 30*. 31-50.
- Kornaszewski, Marek. 1994. Z problematyki mikrohydronimii. *Slavia Occidentalis 51*. 43-47.
- Kudzinowski, Czesław. 1964. LEUV = Jaćwingowie w języku. *Acta Baltico-Slavica 1*, 217-226.
- Savukynas, B. & Vanagas, A. & Vitkauskas, V. & Vosilytė, K. & Ermantė, I. 1963. *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Vilnius: Mintis
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*. Bd. 1- (1941-), Vilnius: Mintis, später Mokslas.
- Marcinkiewicz, Józef. 1994. The origins and development of the contemporary Polish/Lithuanian linguistic relationship in the Suwałki region. *Linguistica*

- Marcinkiewicz, Józef. 1997. *Baltica* 3. 233-249. Sprachkontakte in Mitteleuropa: 196. Polnisch-Litauisch. In H. Goebel & P. H. Nelde & Z. Starý & W. Wölck (eds.) *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Halbbd.2 [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Bd. 12]. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1614-1622.
- Marcinkiewicz, Józef. 2000. Processes of linguistic integration in the Grand Duchy of Lithuania in the light of the theory of communicative networks and other sociolinguistic concepts. In M. Hasiuk & G. Błaszczuk (eds.) *Linguistic and Oriental Studies from Poznań. Monograph Supplement 5*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2000, 47-63.
- Marcinkiewicz, Józef. 2003. *Polско-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*. Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii UAM.
- Mažiulis, Vytautas. 1981. *Prūsų kalbos paminklai*. 2. Bd. Vilnius: Mokslas.
- Mažiulis, Vytautas. 1987. Vakarų, rytų ir Dnepro baltai. Baltų prokalbės irimas. In R. Volkaitė-Kulikauskienė (Hrsg.) *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas. 82-85.
- Mažiulis, Vytautas. 1988-. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. [1. Bd. A-H; 2. Bd. I-K (1993); 3. Bd. L-P (1996)]. Vilnius: Mokslas, später Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Nalepa, Jerzy. 1968. *Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad*. Poznań: PWN.
- Nied Senn Sal = Niedermann, Marc & Senn, Alfred & Salys, Anton. 1951. *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch-Deutsch*. 2. Bd. L-Pa. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Okulicz, Jerzy. 1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e*. Wrocław etc.: Ossolineum.
- Otrębski, Jan. 1964. Udział Jaćwingów w ukształtowaniu się języka polskiego. *Acta Baltico-Slavica* 1. 207-216.
- Pospiszylowa, Anna. 1990. *Toponimia południowej Warmii. Nazwy terenowe*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP.
- Przybytek, Rozalia. 1986. Nazwy miejscowe a nazwy wodne na obszarze Warmii i Mazur. T.1. *Onomastica* 30. 69-108.
- Przybytek, Rozalia. 1986a. Nazwy miejscowe a nazwy wodne na obszarze Warmii i Mazur. T.2. *Onomastica* 31. 41-58.
- Rzetelska-Feleszko, Ewa. 1979. Polskie nazwy rzeczne derywowane od nazw miejscowych przez formant *-ica* i pochodne. *Slavia Occidentalis* 26. 91-100.
- Savukynas, Bronys. 1966. К проблеме западнобалтийского субстрата в югозападной Литве. *Baltistica* 1: 2. 165-176.
- SG = *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Wydany Pod Redakcją Filipa Sulimirskiego & Bronisława Chlebowskiego & Władysława Walewskiego (Hrsgg.). (Bd. 7-11: B. Chlebowski & W. Walewski (Hrsgg.) według planu F. Sulimirskiego; Bd.12-13: B. Chlebowski (Hrsg.) według planu F. Sulimirskiego; Bd. 14: B. Chlebowski & Józef Krzywicki (Hrsgg.) według planu F. Sulimirskiego).

- Vol. 1-15. Warszawa: F. Sulimirski & W. Walewski (Bd. 4-6: W. Walewski) 1880-1902.
- SGS = Grek-pabisowa, Iryda & Martyniakowa, Irena. 1980. *Słownik gwary Starowierców mieszkających w Polsce*. Wrocław etc.: Ossolineum.
- Smoczyński, Wojciech. 2001. *Język litewski w perspektywie porównawczej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- SNT = Barszczewska, Nina & Głuszkowska, Jadwiga & Jasińska, Teresa & Smułkowa, Elżbieta. 1992-1995. *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*. 1.Bd.: A-N; 2.Bd.: O-Ż; 3.Bd.: Indeks. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sobierajski, Zenon. 1980. Nazwy toni rybackich Jeziora Gopło. *Studia Polonistyczne* 7 (1979) [Poznań:UAM]. 159-171.
- Spandowski, Roman. 1992. Polska adaptacja pruskich nazw miejscowych. *Językoznawca* 25. [Lublin:UMCS]. 13-23.
- Tautavičius, Adolfas. 1987. Vakarų, rytų ir Dnepro baltai. Archeologinės kultūros. In R. Volkaitė-Kulikauskienė (Hrsg.) *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas. 86-88.
- TKKP = 1839. *Topograficzna karta Królestwa Polskiego* [Топографическая карта Царства Польскаго] 1:126000.
- Toporov, Vladimir Nikolaevič [Топоров, Владимир Николаевич]. 1975. *Прусский язык*. Словарь. [Bd.1] A-D. Москва: Наука.
- Totoraitis, Jonas. 1929. *Zanavykų istorija*. Marijampolė.
- Totoraitis, Jonas. 1938. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teologijos Filosofijos Fakultetas.
- Trautmann, Reinhold. 1910. *Die altpreußischen Sprachdenkmäler*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vanagas, Aleksandras. 1970. *Lietuvos hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis.
- Vanagas, Aleksandras. 1981. *Lietuvių Hidronimų Etimologinis Žodynas*. Vilnius: Mintis.
- Wiśniewski, Jerzy. 1963. Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku. In J. Antoniewicz (Hrsg.) *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*. Prace BTN Nr 1. Warszawa: PWN, 9-222.
- Zabrocki, Ludwik. 1963. *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*. 1. Bd.: Prehistoria języka niemieckiego. Wrocław etc.: Ossolineum.
- Zagórski, Zygmunt. 1965. Nazwy kilku jezior oraz ich części w powiecie złotowskim. *Slavia Occidentalis* 25. 193-201.
- Zdancewicz, Tadeusz. 1963. Gwary powiatu sejneńskiego na tle procesów osadniczych. In J. Antoniewicz (Hrsg.) *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*. Prace BTN Nr 1. Warszawa: PWN, 231-266.
- Zdancewicz, Tadeusz. 1980. Suwalskie gwary mazurzące. Warszawa-Poznań: PWN.
- Zinkevičius, Zigmantas. 1987. *Iki pirmųjų raštų, Lietuvių kalbos istorija*. 2. Bd. Vilnius: Mokslas.
- Znamierowska-Prüfferowa, Marja. 1930. *Rybolówstwo jezior trockich*. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie.
- Zwoliński, Przemysław. 1954. Nazwy toni rybackich jeziora Śniardwy. *Język Polski* 34: 4. 286-304.

KOPSAVILKUMS

Štabinku ezers (po. *Sztabinki*, liet. *Stabingis*) – tā nosaukums un mikrotoponīmi

Józef MARCINKIEWICZ

Štabinku ezers atrodas Ziemeļaustrumu Polijā Seinū ezeru reģiona vidū kādreizējā jātvīngu cilts teritorijā. Jātvingu **Stabing(i)s* ir topogrāfisks nosaukums, kas darināts no jātvīngu valodas apelatīva *stabis, prūšu *stabis* ‘akmens’ E 32, kam pievienots hidronīma piedēklis *-ing-*. Sākotnēji atvasinājums ir lietots adjektīviski atributīvā nozīmē ‘akmeņains’. Etimoloģija ir labi pamatota, ja ņem vērā tās atbilstmi apkārtnes ainavai, līdzīgus atvasinājumus vietvārdos bijušajā senprūšu apdzīvotajā teritorijā, kā arī ezera nosaukuma formu lietuviešu valodā *Stabingis*. Nosaukumi, kas atvasināti no ezera vārda, atrodami rakstu avotos jau kopš 16. gadsimta, piemēram, 1522 *Stobiński (dwór)*, 1560 *Stabińska // Stebińska (ulica)*, u.c. Piemēri rāda fonētiskos un morfoloģiskos procesus, kuru rezultātā ezera nosaukums tika adaptēts slāvu valodu morfofonētiskajai videi un ieguva savu polisko formu.

Nosaukuma etimoloģiskā analīze ir papildināta ar plašu ezera un tā apkārtnes mikrotoponīmu aprakstu. Vietvārdi parāda apdzīvoto vietu vēsturi un etniskās pārmaiņas reģionā. Izpētais materiāls liecina, ka pēdējo piecsimt gadu laikā vismaz piecas dažādas etniskas grupas – jātvīngi, lietuvieši, baltkrievi, poļi un krievi (vecicībnieki) – ir bijušas iesaistītas ezera apkaimes vēsturē.

SUMMARY

Sztabinki Lake, *lit. Stabingis* – the Name and Microtoponyms

Józef MARCINKIEWICZ

Sztabinki Lake is situated in the middle of the Sejny Lake District (Northeastern Poland), in the old territory of the Yatvingian tribes. Yatv. **Stabing(i)s* is a topographic name formed from Yatv. appellativum *stabis, OP *stabis* ‘stone’ E 32, to which a hydronymic suffix *-ing-* was attached. Originally, the formation was used in the adjectival attributive sense of ‘stony, full of stones’. The etymology is well-grounded in the semantics of formation conformable to landscape features, if one takes into consideration the occurrences of the form in place names in the former Old Prussian region, as well as in a form of the Lithuanian name of the lake as *Stabingis*. Written forms derived from the name of the lake are recorded as early as the 16th century, e.g., in 1522 *Stobiński (dwór)*, in 1560 *Stabińska // Stebińska (ulica)*, and others. The examples illustrate past phonetic and morphological processes which resulted in the adaptation of the name to the Slavic morpho-phonetic environment (its transformation into a Polish form).

The etymological analysis of the name has been supplemented with a comprehensive description of the microtoponymy of the Lake and its vicinity. The place names reflect the history of settlement and ethnic changes in the region. Evidence has been found that, in the course of last 500 years, at least five distinct ethnic groups (Yatvingians, Lithuanians, Byelorussians, Poles, and Great Russians – Old Believers) must have been involved in the history of the areas around the Lake.

LATVIEŠU VALODAS KAUZATĪVI AR PIEDĒKLI *-(d)ēt*

Norbert OSTROWSKI

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Katedra Skandynawistyki i Baltologii)

1.1. Pēc tradīcijas latviešu kauzatīvi ar piedēkli *-(d)ēt* kā, *vīst* ‘welken’ → *veitēju* ‘lasse welken’, *grimt* ‘sinken’ → *gremdēju* ‘senke’, *dzimt* ‘geboren werden’ → *dzemdēju* ‘gebäre’, *zudu* ‘verschwinde’ → *zaudēju* ‘lasse verloren gehen’, tiek uzskatīti par mantojumu no ide. pirmvalodas un tiek salīdzināti tieši ar lat. tipu *moneō* (sk. Endzelīns 1922, 623). Izvirzītā hipotēze rada šaubas vispirms saknes patskaņu mijas dēļ. Ide. iteratīviem un kauzatīviem ar piedēkli *-eye-*, pie kuriem pieder arī lat. *moneō*, saknē bija *o*-pakāpe. Taču la. kauzatīvi ar *-(d)ēt* rāda kā saknes *o*-pakāpi, tā arī *e*-pakāpi, bet pakāpju iedalījums ir atkarīgs no pamatverba patskaņa. Ja inchoatīviem ir zudumpakāpe ar patskani *i*, tad atbilstošiem kauzatīviem ir *e*-pakāpe, piem., *vīst* → *veitēju*, ja inchoatīviem ir zudumpakāpe ar patskani *u*, tad atbilstošiem kauzatīviem ir *o*-pakāpe, piem., *zudu* → *zaudēju*. Turklāt pārsteidz piedēkļa forma ar gaŗo patskani *-ēju* gaidītā **-ēju* vietā. Galu galā baltu (un slāvu) valodās ide. iteratīvus un kauzatīvus ar piedēkli *-eye-* turpina verbi ar *-yti*, sal. skr. *vartáyati*, la. *vārtīt* (liet. *vartyti*), ssl. *vratiti*. Situācijā, kad iespējams šaubīties par šo tipu kā ide. mantojumu, jādiskutē, vai tas nav baltu (ev. latviešu) jaundarinājums. Šajā gadījumā var palīdzēt vistuvākā latviešu valodas radnieka, t.i., lietuviešu valodas liecības.

1.2. Liet. verbi ar *-ėti* iedalīti divās grupās. Pirmā ir rezultatīvi¹, jo apzīmē stāvokli, kas ir agrākas darbības rezultāts, sal. *tverti* → *turėti*, līdzīgi la. *tvert* → *turēt*. Šī grupa ir mantota, un tai ir ekvivalenti citās ide. valodās, piem., liet. *švinta* : *švitėti* (senkr. *sṽnuti* : *sṽb̃tėti*); liet. *sėsti* : *sėdėti* (ssl. *sedq* : *sėdėti*); lat. *habēre*, ssl. *imėti*; lat. *tacēre* (sal. liet. *tylėti* ‘t.p.’); vav. *habēn*, *bibēn* (sal. liet. *drebėti* ‘t.p.’), sk. Wagner 1955. Otrā grupa ir verbi ar piedēkli *-(d)ėti*, kuri visbiežāk apzīmē ilgstošu darbību, kas sastāv no virknes

¹ Par senliet. denominatīviem, starp citiem statīviem ar *-ėti* sk. Ostrowski (2003). Par verbu ar *-ē-* < **-eh-* vēsturi Harðarson 1996.

nelielu darbības „porciju”, kas atkārtojas, piem., *áušēti* ‘ilgi un pakāpeniski *aušti*’ (← *áušti* ‘atvēst’), *plēišēti* ‘pa drusciņai *plyšti*’ (← *plyšti* ‘plīst’), *skēldēti* ‘pa drusciņai *skilti*’ (← *skilti* ‘saskaldīties’), sk. Ambrazas et al. 1994, 399n. Darbības atkārtojuma dēļ tālāk saukšu šo tipu par iteratīvo ar „sukcesīvo” (v. „sukzessiv”) niansi, jo darbība notiek, citējot Dressleru, “in Etappen, nach und nach” (Dressler 1968, 67). Šī tipa pamatverbi ir inchoatīvi ar infiksu jeb piedēkli *-sta-*. Bez tam rezultatīviem parasti ir zudumpakāpe saknē, piedēkļa akcentēšana un tā saucamā “pusetematīnē” locīšana (piem. liet. *turēti, tūri*), bet iteratīviem — regulāri pilnā jeb *o*-pakāpe un akūts saknē pat tad, ja pamatverbā ir īss patskanis, piem., *dūžti* ‘plīst’ → *dāužēti* ‘pa drusciņai *dužti*’ un *stīpti* ‘(no)sprāgt (par dzīvnieku)’ → *stēipēti* ‘pa drusciņai *stipti*’, piem., *Mano višta stēipėjo, stēipėjo ir nudvēsė* ‘Mana vista pamazām sprāga, sprāga un nosprāga’ (LKŽ, t. 13, 738). Arī to locīšana ir cita nekā rezultatīvu tipā, sal. prs. *tūri* blakus *stēipēja*.

1.3. Iteratīviem, kā jau bija teikts, ir raksturīga metatonija un anaptikse *e* vai *o* atkarībā no tā, vai pamatverba saknē ir patskanis *i* vai *u*, sal. *dūžti* → *dāužēti* un *stīpti* → *stēipēti*. Abas parādības sastopamas arī starp liet. kauzātīviem, kas turpina vecas formas ar *-yti²*, piem., *trūkti, truņka* ‘ilgt’ → *trāukti, trāukia, trāukė* ‘raut; vilkt’, kur inf. *trāukti* ir jaundarinājums vecākā *trāukyti* vietā un *smīgti, smiņga* ‘durties; sprauties’ → *smeīgti, smeīgia, smeīgė* ‘durt; spraut’ (sk. Ostrowski 2001, 182ct.). Identisku patskaņu mijas sadalījumu rāda arī citi verbi, piem., *vysta* ‘vairojas’ : *veīsia* ‘audzē’, *smuņka* ‘slīdnost’ : *smaūkia* ‘mauc’ un citi, sal. tabulu zemāk:

īter. ar <i>o</i> -pakāpi	kauz. ar <i>o</i> -pakāpi	īter. ar <i>e</i> -pakāpi	kauz. ar <i>e</i> -pakāpi
<i>dūžti</i> → <i>dāuž-ėjo</i>	<i>trūkti</i> → <i>trāuk-ė</i> <i>smūko</i> : <i>smaūk-ė</i> <i>būdo</i> : <i>baūd-ė</i>	<i>stīpti</i> → <i>stēip-ėjo</i>	<i>smīgti</i> → <i>smeīg-ė</i> <i>vīso</i> : <i>veīs-ė</i> <i>biro</i> : <i>bēr-ė</i>

2.1. Liekas apšaubāmi, ka specifiskais, baltu verba sistemā cetur nenovērojama mijas sadalījums *dūžta* → *dāužēja* kā

² Par metatoniju kā liet. *teikti* → *tāikyti* sk. Būga RR², 448nn. un Ostrowski 2001, 178.

truņka → *tráukia* un *stiņpa* → *stéipēja* kā *smiņga* → *smeīgia* būtu nejaušs, jo vairāk tāpēc, ka, kā jau bija teikts agrāk, baltu rezultātīvi ar *-ēti* visbiežāk sastopami ar saknes zudumpakāpi, piem., liet. *turėti* un la. *turēt*. Zudumpakāpes trūkuma, citādas locīšanas un nozīmes dēļ iteratīvi ar *-ēti* un rezultātīvi bija pavisam dažādas izcelsmes.

Tā kā aplūkotie kauzātīvi ar savu morfonoloģiju atgādina iteratīvus ar *-ēti*, *-ēja-*, tad vienus un otru uzskatīsim par vecu baltu iteratīvu / kauzātīvu ar *-yti*, *-ja-*, *-é-* attīstības rezultātu. Iteratīvu un kauzātīvu ar *-yti* locīšanā vienīgā forma ar morfēmu *-é-* ir pagātne. Tādēļ šķiet, ka pagātnes forma, paplašināta ar piedēkli *-jā-*, bija izejas punkts iteratīvu attīstībai. Balstoties uz to, radās visa locīšanas paradigma. Schematiski:

plýš- → **pléiš-ē-jā-(t)* → *pléiš-ėjo-ø* → *pléišēti*, *pléiš-ēja-ø*

Vecleišu valodā rodams vēl viens iteratīvs, veidots citādi, nekā līdz šim aprakstīti, un kas nav darinājums no inchoatīva. Šeit paturu prātā verbu **tyrėti*, *-ėja*, *-ėjo*³ ‘censies izpētīt’, kas visā lietuviešu valodas vēsturē sastopams tikai trīs reizes Daukšas *Postilē*:

prs. Nésą **tirėie** wisso / teipaieg ir gilbių Diėwo DP 261,11 = Abowiem **badą się** wszytkiego/ też y głėbokosci Boskich;

prt. Antra praktika buo Herodo / iog iissay žinodamas iau wieta / pawadines ysz-
mintinguių paslaptemis pilnai nuog ių **tirėio** DP 61,20 = Druga praktyka Hero-
dowa była/iż on wiedząc iuż mieście/wezwawszy Medrcow potaiemnie / pilnie
się od nich **wywiadział**;

kondic. biło Origėnes / idąnt meş wel’ teipaieg wissadós **tirėtumbim’** / ką wel’ apė
mus žmónes túri DP 466,39 = W czym nas też nauczył Orygenes/ **abysme się**
też takież zawsze **dowiadowali** / co też o nas trzymaiaų ludzie.

Kā redzams, uzsvars citādi nekā agrāk regulāri novērojams piedēklī, bet saknē ir zudumpakāpe līdzīgi kā tā pamatā esošais *tirti*, *-ia*, *týrė* ‘pētīt’. Atšķirīgi nekā rezultātīvos tagadnei ir veids *tyréja*, bet ne **tyri*. Šis piemērs ir vērtīgs, jo rāda, ka iteratīvi ar *-ēti* neaprobežojas tikai ar darinājumiem no inchoatīviem, bet tika darināti arī no pārejošiem verbiem. Tas būs svarīgi, runājot par latviešu valodas kauzātīvu cilmi.

³ Garums saknē jākonstruē, balstoties uz pagātnes formu *týrė*, no kurienes šis verbs bija darināts.

2.2. Endzelīns (1922, 624) dod dažus iteratīvu un intensīvu piemērus ar *-ēju*:

ravēju (sal. liet. *ravēti*) ‘jāte’ : *raut* ‘reißen’,
krausēju ‘stampfe ab’, sal. liet. *krūšti* ‘zerschmettern’,
rausēju ‘schüre’ : *raust* ‘schüren’,
drašķēju ‘zerreiße’, sal. liet. *drēksti* ‘reißen’.

Taču vairākums piemēru ir kauzātīvi, sal. *vīst* → *veitēju*, *zudu* → *zaudēju* un citi. Pārsteidz patskaņu mijas līdzība ar liet. iteratīviem, kas liek meklēt kopēju avotu abiem verbu tipiem. Tādēļ piedāvāju kauzātīvos ar *-(d)ēt* saskatīt vecos iteratīvus, kas bija darināti no kauzātīviem ar *-ja-* (ide. *-eje-*), piem., *lūst* : *lauž* (sal. liet. *lūžta* : *laužia*). Leksikalizācijas jeb pamatkauzātīva ar *-ja-* zuduma dēļ tiešā opozīcijā ar inchoatīvu nonāca transitīvs iteratīvs ar piedēkli *-ēt*, kas, zaudējot savu iteratīvo niansi, kļuva par parastu kauzātīvu. Brīnišķīgs tādas attīstības piemērs ir pāris la. *dilt* un *deldēt* (sk. Ruta Veidemane 2002, 473). Cik ilgi latviešu valodā eksistēja kauzātīvs *delt*⁴ (sal. liet. *delti*), tik ilgi *deldēt* saglabāja savu iteratīvo nozīmi. Pamatverbam *delt* pazūdot, *deldēt* nonāca opozīcijā ar inch. *dilt* un no šī brīža funkcionē kā kauzātīvs. Kauzātīvu nozīmes paplašināšanos varēja veicināt arī iteratīvu ar *-āt* konkurence, piem., *mazgāt, -ju; nēsāt, -ju; staigāt, -ju; dzenāt, -ju; vazāt, -ju*. Schematiski pāra *dilt* : *deldēt* attīstību varam parādīt divos posmos:

- 1) inch. *dilt* : kauz. *delt* (liet. *dilti* : *delti*) → (tr. iter.) *deldēt*,
- 2) inch. *dilt* : kauz. *deldēt*.

2.3. Pie veciem iteratīviem ar *-ēti, -ēja-, -ējā-* pieder la. *velēt, -ju, -ju* (liet. *velēti, -ēja, -ėjo* ‘t. p.’), sal. *Pie Ventiņas es velēju Savas baltas villainītes* (Karulis, t. 2, 503); par locīšanu sal. sliet. *weleiu* (sin. *žlungu*) ‘pierzē’ SD 1.122; *weleiu drapanas* ‘pierzē vel pīorē chusty’ SD 3.294. Stiepuma pakāpes trūkums saknē rāda, ka tas ir pirmatnējs darinājums no tagadnes formas verba *velt, veļu, vēlu* (liet. *vēlti, velia, vēlē* ‘t.p.’). Līdzīgi la. *dzenēt, -ju, -ju* (liet. *genēti, -ēja, -ėjo* ‘t.p.’). Abi etimoloģiski saistīti ar primārverbu *dzīt, dzenu, dzinu* (liet. *ginti, gena, ginē* ‘t.p.’). Pilnā pakāpe liek izteikt pieņēmumu par attīstību: vecais atematiskais 3 sg. prs. verbs *gen-ti (sal. het. *kuenzi*,

⁴ Sal. *Redzi, es ... izdelschu no tewim cilwekus un lohpus* (Bīb. 1689, Ec. 29, 8).

ved. *hanti*), no kā jauns iter. ar *-ēti*, *-ēja*⁵. Abi piemēri ir no laika, kurā iteratīvi ar piedēkli *-ēti* bija darināti no tagadnes laika formām. To veidošanās izskaidro arī alomorfa *-dēt* vēsturi. No piemēriem, ko savācis Endzelīns (1922, 623ct.) un kurus atkārtō Stangs (1942, 164), redzams, ka kauzatīviem ar *-ēt* visbiežāk ir sakne ar *o*-pakāpi jeb ar *e*-pakāpi, bet kauzatīviem ar *-dēt* visbiežāk pilnā pakāpe, piem.:

kauzatīvi ar *-ēt*:

jūkstu ‘werde gewohnt’ : *jaucēju* ‘gewöhnne’
kustu ‘schmelzen (intr.)’ : *kausēju* ‘schmelze (tr.)’
rūgt ‘gären’ : *raudzēju* ‘lasse gären’
zudu ‘verschwinde’ : *zaudēju* ‘lasse verloren gehen’
trūkstu ‘reiße entzwei (intr.)’ : *traucēju* ‘reiße (tr.); mache abfallen’
žūstu ‘werde trocken’ : *žāvēju* ‘trockne (tr.)’
pluku ‘verliere die Farbe; werde verbrüht’ : *plaucēju* ‘verbrühe’
kaistu ‘werde heiß’ : *kaitēju* ‘durchwärme’
augt ‘wachsen’ : *audzēju* ‘mache wachsen, ziehe auf’
kalst ‘dürre werden’ : *kaltēju* ‘dörre’
rist ‘rollen’ : *rietēju* ‘mache rollen’
vīst ‘welken’ : *vītēju*, *vietēju*, *veitēju* ‘lasse welken’
tūkt ‘schwellen’ : *tūcēju* ‘mache schwellen’

kauzatīvi ar *-dēt*:

dilt ‘abschleifen’ : *deldēju* ‘nütze ab’
dzimt ‘geboren werden’ : *dzemdēju* ‘gebäre’
dzīt ‘heil werden’ : *dziedēju* ‘mache gesund’
mirt ‘sterben’ : *mērdēju* ‘quäle zu Tode’
rimt ‘ruhig werden’ : *remdēju* ‘lindre’
grimt ‘sinken’ : *gremdēju* ‘lasse sich erkälten’
bīstuos ‘fürchte mich’ : *biedēju* ‘schrecke’.

Korelāciju starp piedēkli *-dēt* un *e*-pakāpi saknē iespējams viegli izskaidrot ar to, ka izejas punkts bija verbi ar piedēkli *-da-*, kuriem bija raksturīga pilnā saknes pakāpe (sal. liet. *verda*) un no kuriem

⁵ Noraidu dažreiz literatūrā sastopamu sakarību starp liet. *geniu* un sengr. θείνω ‘situ’ < *g^{wh}en-yō kā vecas tagadējā laika formas ar piedēkli *-ye/o-*, kas radās kā jaundarinājums vecākas atematisks formas vietā, sk. Rix 1992, 87. Priekšrocību dodu sliet. un la. materiālam, nevis nejaušām līdzībām starp liet. un sengr. valodām, sk. vēl sliet. *apgeneiu* ‘občinam drzewo / puto arborem (...)’ SD 3.228 un *gieneiu* ‘biczuie / (...) flagello’ SD 3.14.

bija darināti trans. iteratīvi ar *-ēja-*, *-ēt*. Lietuviešu valodā iteratīviem ar *-dēti* līdz šim ir tagadnes formas ar *-da-*, sal. *swerdu* (sin. *swerdī-neiu*) ‘potaczam się / titubo, vacillo à vino, morbo, vento’ SD 3.335.

3. Latviešu verbu ar piedēkli *-(d)ēt* vēsture var būt paralēla sanskrita kauzātīvu ar *-āya-* attīstībai, piem., *vardháyati* ‘makes increase’, kas saskaņā ar Kuryłowicza hipotēzi (1964, 86nn.) sākumā bija iter. darinājumi no trans. verbiem, šai gadījumā *várdhati*. Taču intensīvu tipa *bíbharti* ‘nēsā’ paplašinājuma dēļ iteratīvi ar *-āya-* bija pārstāvēti savā primārajā iteratīvā funkcijā un, izstumjot no lietošanas pamatformu, šai gadījumā *várdhati*, nonāca opozīcijā ar intrans. verbiem, šai gadījumā *várdhate* ‘increases’, un sāka funkcionēt kā kauzātīvi.

Literatūra

- Ambrasas, Vytautas et al. 1994. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Būga, Kazimieras. 1959. Die Metatonie im Litauischen und Lettischen, 386-483, *Rinktiniai raštai*, Bd. II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. [KZ 51.109-142 (1923) un 52.91-98, 250-302 (1924)].
- DP = Postilla Catholica. Tái est: Ižguldimas Ewangeliju kiekvienos Nedelos ir szwėtes per wissus metus. Per Kúnigá Mikaloiv Davkszą Kanoniką Médnikų... 1599. Jonas Palionis (ed.). *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*. Vilnius: Baltos lankos (2000).
- Dressler, Wolfgang. 1968. *Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaft.
- Endzelin, Jan. 1922. *Lettische Grammatik*. Riga: Kommissionsverlag A. Gulbis.
- Harðarson, Jón Axel. 1998. Mit dem Suffix **-eh₁-* bzw. **-eh₁-iē/o-* gebildete Verbalstämme im Indogermanischen, 323-339, in: Wolfgang Meid (Hg.) *Sprache und Kultur der Indogermanen. Akten der X. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft*, Innsbruck, 22.-28. September 1996. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.
- Kuryłowicz, Jerzy. 1964. *The inflectional categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1-20 (1968-2002). Vilnius.
- Ostrowski, Norbert. 2001. *Angeblich primäre Jotpräsentien im Litauischen*. HS 114(1).

- Ostrowski, Norbert. 2003. 177-190. Starolitevskie denominatiwa na *-ėti*. Norbert Ostrowski & Ona Romančuk (eds.) *Prace baltystyczne. Język, literatura, folklor*. Warszawa: Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Bałtystyki, 85-91.
- Rix, Helmut. 1992. *Historische Grammatik des Griechischen. Laut- und Formenlehre*. 2., korrigierte Auflage. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- SD 1 = Kazys Pakalka (red.). 1997. *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SD 3 = Dictionarium trium lingvarum, In usum Studiosae Iuventutis, Avctore (...) Constantino Szyrwid... (1642). Kazimieras Pakalka et al. (red.) *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslas (1979).
- Stang, Christian. 1942. *Das slavische und baltische Verbum*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds, 409-509. Aina Blinkena (ed.) *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Wagner, Heinrich. 1955. Zu den indogermanischen *ē*-Verben. *Zeitschrift für Celtische Philologie* 25, Heft ½, 161-173.

SUMMARY

Latvian Causatives with the Suffix *-(d)ēt*

Norbert OSTROWSKI

The article discusses Latvian causatives with *-(d)ēt*, e.g., *zust* 'disappear' : *zaudēt* 'lose', *dzimt* 'be born' : *dzemdēt* 'give birth'. The gradations of vowel change, i.e., the complete change in *dzemdēt* and the gradation in *zaudēt*, depend on the vowel in the basic verb (cf. *u* in *zust*, *i* in *dzimt*). A similar distribution is found in Lithuanian iteratives, e.g., *plýšti* → *plėišėti*, *dužti* → *daužėti*, and so the Latvian material is analysed starting from the Lithuanian. The Lithuanian iteratives, such as *plėišėti*, originate from the preterite of *-ē-* with the morpheme *-jā-* added at the end, thus:

plýš- → *plėiš-ē-jā-t → *plėiš-ėjo-ø* → *plėišėti*, *plėiš-ėja-ø*.

The same is found in Latvian. The change from the iterative to the causative meaning can be seen in the verb *deldēt*, which in Old Latvian was still a simple derivative of the causative *delt* (cf. lit. *dėlti*), thus:

(Inch.) *dilt* : (Caus.) *delt* → (Iter.) *deldēt*

After the disappearance of *delt* there arose the new opposition between *dilt* und *deldēt*, which gradually lost its iterative meaning and became causative.

LOKANUMA APZĪMĒJUMU SEMANTISKĀ ATTĪSTĪBA LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU VALODĀ

Anta TRUMPA

(Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts)

0. Ievads.

Pētot vārdu semantiskās pārmaiņas vienas valodas ietvaros vai salīdzinot dažādas valodas, nereti var novērot paralēles vārdu nozīmes attīstībā. Tādas ir sastopamas arī starp formas ziņā atbilstošajiem, bet semantiski atšķirīgajiem latviešu un lietuviešu valodas īpašības vārdiem. Vārdu pāri liet. *miklūs* ‘veikls, izveicīgs; lokans, lunkans’ : latv. *mikls* ‘tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidruma, tvaika; mazliet mitrs’ un liet. *mitrūs* ‘veikls, izveicīgs, izmanīgs’ : latv. *mitrs* ‘tāds, kas ir uzsūcis, satur šķidrumu, tvaiku’ ir savstarpēji līdzīgi ne tikai skaniski, bet arī semantisko atšķirību ziņā. Abās homogenēmās latviešu valodas vārds raksturo mitrumu, bet lietuviešu – lokanumu, izveicību. Rakstā bez šiem abiem vārdu pāriem kā pirmā tiks analizēta arī homogenēma liet. *liēknas* ‘slaiks, slaidis, smuidrs’ : latv. *liekns* ‘zems, mitrs’, kurā līdzīgi kā iepriekšminētajos gadījumos, iespējams, notikusi nozīmes pārmaiņa ‘lokans’ → ‘mitrs’. Lai noskaidrotu, vai šeit vērojama tipoloģiska nozīmes attīstība, vai nejauša sakritība, nepieciešama detalizētāka valodas materiāla analīze.

1. Latv. *liekns* : liet. *liēknas*.

Latv. apv. *liekns* ‘zems, mitrs’ (ME II: 495) : liet. *liēknas* ‘laibas, aukštas (slaiks, slaidis, smuidrs)’ (DLKŽ: 364).

Šie semantiski atšķirīgie adjektīvi ir vienas cilmes vārdi, un par to etimoloģiju vairumam pētnieku ir līdzīgi viedokļi.

E. Frenkels uzskata, ka lietuviešu adjektīva *liēknas* ‘slaiks, slaidis, smuidrs’ pamatā ir ide. sakne **leik-*, **lik-* ‘liekt, locīt’, un saista to ar liet. substantīvu *liekņas* ‘liekņa; purvainā pļava’, liet. *lāikšēs* ‘liels, ar krūmiem apaudzis purvs’ u. c. šīs saknes vārdiem, kas “patiesībā apzīmē lokanu vietu (*biegsames Gelände*).” Arī lietuviešu adjektīva *liēknas* sākotnējā nozīme ir bijusi ‘lokans, lunkans’, no kuras vēlāk acīmredzot attīstījusies nozīme ‘slaiks, slaidis, smuidrs’. Nozīmes attīstības ziņā zinātnieks velk paralēles ar šai pašā

etimoloģiskajā ligzdā ietilpināmo vācu *schlank* ‘garš un lokans, arī slaidis, tievs’ u. c. (Fraenkel LEW I: 364–365). E. Frenkela dotajai liet. *liēknas* etimoloģijai piekrīt V. Urbutis (Urbutis 1972: 209).

Arī J. Pokornijs liet. *liēkna* un latv. *liēkna* saista ar ide. sakni *leik-* ‘liekt, locīt’ (Pokorny 1959: 669).

K. Karulis pievienojas iepriekšminētajiem zinātniekiem un uzskata, ka latv. *liekns*, *liēkņa*, *liēkna*, *liēkne*, liet. *liēkna*, *liēknā* “pamatā ide. **leik-* ‘liekt’ no saknes **el-* ‘liekt’ (..). Valodā mijas sinonīmo formu **leik-* un **lenk-* refleksi: no abām formām la. *liek-* (..)” (Karulis 1992 I: 523–524).

J. Endzelīns latviešu valodas adjektīvu *liekns* saista ar latv. *liēkna* ‘purvs’, *liēkne* ‘purvainis mežs’, *liēkņa*, *liēkne*, *liekns* ‘mitra, purvainā vieta mežā; liela, mitra pļava’, liet. *liēkna* ‘zema pļava’, šo vārdu etimoloģijas ziņā drīzāk piekriždams K. Būgam (Būga 1959: 280–281), kurš tos saista ar latīņu *liquis* vai *oblīquus* ‘slīps, šķībs’, norvēģu *liga* ‘liekties’ un (ar jautājuma zīmi) īru *lian* ‘pļava’, nekā Levī (*Lewy*) uzskatam par šo vārdu saistību ar latīņu *liquidus* ‘šķidr’s’ un senīru *flī^hch* ‘mitsr’s’ u. c. (ME II: 495).

Balstoties uz radniecīgo valodu materiāliem un citiem šīs saknes vārdiem latviešu un lietuviešu valodā, var secināt, ka jau baltu pirmvalodā adjektīvs *lieknas bijis ar sazarotu semantiku. Visticamāk, ka jau tad no nozīmes ‘ieliekts, lokans’ attīstījusies arī nozīme ‘zems, mitrs, purvainis’ – par to liecina gan jau minētie latviešu un lietuviešu valodas dotumi, gan vietvārdi, piemēram, liet. *Liēkna* (upe), *Liēknas* (upe), *Liēknēliai* (purvs) u. c. (Vanagas 1981: 189–190). A. Vanags lietuviešu hidronīmus saista ar lietuviešu substantīviem *liēkna* ‘zema, mitra pļava bez krūmiem; dobums, pļava starp krūmiem’, *lieknas*, *liēknas* ‘līču pļava, ieliekums, grava; slapja, staigna pļava, purvs, mukulājs; krūmiem un nīkulīgiem kokiem apaugusi slapja vieta’ (Vanagas 1981: 189–190). Savukārt Latvijā sastopami vietvārdi *Liēkna* (atmata, leja, purvs, mežs, pļava, ganības, upe), *Liēkne* (pļava, ganības, krūmi, mežs, purvs), *Liēknis* (mežs, pļava, purvs) u. c. (Endzelīns 1956: 326–328), un lielākoties tie attiecināti uz purviem un pļavām. Dz. Hirša ir izpētījusi, ka Latvijas teritorijā “vārda *liēkne* areāls, spriežot pēc vietvārdiem, ir visai plašs – Kurzeme, Zemgale, Latgale un daži nosaukumi Dienvidvidzemē.” (Hirša 1987: 60–62).

K. Karulis uzskata, ka daudzie šīs saknes substantīvi atvasināti no adjektīva (Karulis 1992 I: 523). Savukārt latviešu valodas adjektīva *liekns* nozīmes pārmaiņa ‘ieliekts, lokans’→‘zems, mitrs, purvainš’, iespējams, radusies, sākot vārdu attiecināt galvenokārt uz ieliektu, “lokanu” zemi – staignām, purvainām pļavām, mežiem. Tādas vietas parasti ir mitras, tādēļ noticis metonīmisks nozīmes pārnesums: ‘lokans, zems’→‘purvainš, mitrs’. Lietuviešu adjektīvs *liėknas* atšķirībā no latviešu adjektīva *liekns* nav saglabājis nozīmi ‘zems, mitrs, purvainš’. Nozīme ‘slaidš’, šķiet, ir jaunāks atvasinājums no nozīmes ‘lokans’, kas, visdrīzāk, ir radies jau lietuviešu valodā.

Latviešu valodas apvidvārds *liekns* senajās latviešu valodas vārdnīcās nav ietverts. Taču jau G. Manceļa 1638. g. izdotajā darbā “*Phraseologia Lettica*” lietots vārds *lieknis* ‘Ein Moraß im niedrigen Orte zwischen den Bergen (purvs, mukulājs zemā vietā starp kalniem, ielejā)’. (Fennell 1989: 63). Arī 17. gs. 2. pusē sarakstītajā K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptā minēts substantīvs *liekne*, kas tulkots kā “Ein Wald, da gute gerade bäume von Eldern etc. wachsen, it. ein brökicht=busch (Mežs, kurā aug labi, taisni alkšņi u. c.; biezoknis[?])” (Fennell 2000 I: 298; līdzīgs tulkojums arī MLG I: 262). Alkšņi parasti aug tieši zemās, mitrās vietās, tādēļ, visticamāk, šis vārds apzīmēja mitru mežu. Līdz pat mūsdienām šīs saknes substantīvi gan literārajā valodā, gan izloksnēs apzīmē zemu, ieliektu, mitru vietu. Piemēram, literārās valodas vārds *liekņa* latviešu valodas vārdnīcā skaidrots kā ‘zema, mitra vieta; zems, mitrs mežš’ (Guļevska 1987: 441), Kalupes izloksnē vārds *likņa* ir daudznozīmīgs – ‘1) mitra, purvainā vieta; 2) līkums (piemēram, ceļam); 3) padziļinājums kādā virsmā, parasti pasekls, ieapaļš’ (Reķēna 1998 I: 566). 2. un 3. nozīmi varbūt varam uzskatīt par senākām nozīmēm, jo sākotnēji šīs saknes vārdi apzīmēja ne tik daudz zemu un mitru, cik ieliektu vai lokanu vietu.

Pirmā vārdnīca, kurā minēts adjektīvs *liekns* ar nozīmi ‘niedrig liegend (von Feldern) (zems [par laukiem])’ ir K. Ulmaņa latviešu-vācu valodas vārdnīca (Ulmann 1872 I: 137). K. Ulmanis salīdzina šo vārdu ar lībiešu *lega* un igauņu *lagge* ‘līdzens, lēzens, tuksnešains, neapdzīvots’, kam laikam gan nav etimoloģiska pamatojuma. Turpmāk vārds nav ietverts ne skaidrojošās literārās valodas vārdnīcās,

ne tulkojošās vārdnīcās. Arī līdz šim izdotajās atsevišķu izlokšņu vārdnīcās nav adjektīva *liekns*. Taču šis vārds ir minēts K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” ar nozīmi ‘niedrig liegend; feucht und humusreich (zems; mitrs un trūdvielām bagāts)’ un ar piemēriem no Odzianas, Rūjienas un Lizuma (ME II: 495), tātad no Vidzemes puses.

Adjektīvs nav minēts ne 17. gs. tekstos, ne internetā izlasāmajos 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūras klasikas paraugos, nedz arī latviešu tautas ticējumos un pasākās. Tātad var secināt, ka adjektīvs *liekns* vismaz pēdējos četros gadsimtos ir bijis pazīstams tikai daļā izlokšņu, galvenokārt Vidzemē. Te jāpiebilst, ka vārds *liekns* ar nozīmi ‘slaidis’ dažkārt lietots no lietuviešu valodas tulkotā daiļliteratūrā, taču šāds lietojums, visticamāk, ir tulkotāja ieviests okacionāls poētisms (Bubnis 1971, 25).

Lietuviešu valodas īpašības vārdam *liēkns* mūsdienu lietuviešu literārās valodas vārdnīcā sniegtas nozīmes ‘laibas, aukštas (slaiks, slaidis, garš)’ (DLKŽ: 364). Arī vārdnīcā “*Lietuvių kalbos žodynas*” redzama neparasta adjektīva *liēkns* nozīmju vienveidība: ‘laibas, aukštas, dailaus liemens, išbēginis (slaiks, slaidis, garš, ar skaistu stumbru, izstīdzējis)’ (LKŽ VII: 418). Šajā vārdnīcā sniegta arī forma *lieknūs* ar tādu pašu nozīmi (LKŽ VII: 419). Ne senajās vārdnīcās, ne izlokšņu materiālos, ne arī mūsdienu tekstos adjektīvs *liēkns* nav lietots ar nozīmi ‘zems, mitrs, purvainis’. Taču šī nozīme, tāpat kā latviešu valodā, ir saglabājusies radniecīgajos substantīvos, piemēram: *liekns* ‘klampi pieva su krūmais, raistas (staigna, krūmiem apaugusi pļava, muklājs)’, *lieknýnas* ‘žemos pelkētos vietos, raistai (zemas, purvainas vietas, muklāji)’ (DLKŽ: 364). Tas, iespējams, liecina par to, ka arī lietuviešu valodas īpašības vārds *liēkns* bijis daudznozīmīgs un kādreiz tas lietots gan ar nozīmi ‘lokans’, gan arī ar latviešu valodas apvidvārdam *liekns* tuvu nozīmi.

Mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds *liēkns* lietots ar nozīmi ‘slaidis’ un galvenokārt attiecināts uz cilvēkiem: “Graži Julija! Aukšta, **liekna**, stačiais pečiāis, ilga suknelē (..)”; “Jis sēdi ant kēdēs, **liekns**, grakštus, koją sumetęs ant kojos (..)”; “Berniukas buvo **lieknas** ir gražus, tik nedidelis.” (VDU). Taču nedaudzajās salīdzinājuma konstrukcijās vārds lietots, raksturojot tievus, garus, lokanus priekš-

metus: “**liekna** kaip stiebas (slaida kā stiebrs)”; “mergina **liekna** it nendré (meitene tieva kā niedrīte)”; “panelē Felē, **liekna** kaip vytelē (Feļes jaunkundze, slaida kā rīkste)”. Pieņemot, ka vārda *liēkna* pirmatnējā nozīme bijusi ‘lokans’ (Fraenkel LEW I: 365), var izteikt hipotēzi, ka šī adjektīva nozīmes pārmaiņas process lietuviešu valodā sācies, sašaurinot tā lietojumu un sākot to attiecināt tieši uz lokaniem, gariem priekšmetiem, piemēram, kokiem. Vēlāk, sākot attiecināt vārdu arī uz cilvēkiem un dzīvniekiem, to ķermeņa daļām un zūdot lokanuma sēmai, notikusi nozīmes pārmaiņa. Tādējādi iespējams, ka šie salīdzinājumi rāda agrāk dominējušo vārda *liēkna* lietojumu.

Tātad, pieņemot, ka jau baltu pirmvalodā adjektīvs **liekna* bijis ar sazarotu semantiku un nozīmējis ‘liekts, lokans; mitrs, zems’, varam secināt, ka latviešu valodas apvidvārds *liekns* salīdzinājumā ar lietuviešu valodas vārdu *liēkna* ir saglabājis senāku nozīmi. Lietuviešu valodā notikusi nozīmes pārmaiņa ‘lokans’ → ‘slaidis’.

2. Latv. *mikls* : liet. *miklūs*.

Latv. *mikls* ‘tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidruma, tvaika; mazliet mitrs’ (LLVV V: 216) : liet. *miklūs*, ‘1. vikrus, mitrus (veikls, izveicīgs); 2. liaunas, lankstus (lokans, lunkans)’ (DLKŽ: 398).

Par šo vārdu etimoloģiju pētnieku starpā nav īstas vienotības. Tā J. Endzelīns uzskata, ka latviešu valodas vārds *mikls* ar nozīmi ‘mitrs’ cēlies no **mitls* un saistīts ar latv. *mitrs*, *mitēt* un *mist* ‘pārstāt’, turpretī *mikls* ‘lokans’ ir saistīts ar lietuviešu *miklūs* ‘sīkstis [par koku]’ (ME II: 625).

E. Frenkels liet. *miklūs*, *-as* ‘lokans’ saista ar liet. *miklinti*, *miklōti* ‘darīt lokanu, vingrināt’, *mitrūs* ‘veikls, izveicīgs; izmanīgs’, latv. *mikls* ‘lokans’, pieņemot, ka šie vārdi ir saknes **mēi-*, **mōi-*, **mī-* atvasinājumi un saistot tos arī ar latv. *mikāt* ‘mīcīt (mīklu), (mīļi) ņurcīt, sist ar dūrēm, lieliem kumosiem ēst kaut ko mīkstu, skriet’, latv. *mitēt*, *mist* ‘pārtraukt darīt’, poļu *mitrega* ‘ilgstošs, nogurdinošs darbs, sīkumainība, laika tērēšana, gauss cilvēks’, *mitreżyc się* ‘ļoti pūlēties, mocīties’ u. c. Frenkels uzskata, ka “liet. *miklas*, *-ūs*, *mitrūs*, latv. *mikls* pirmatnējā nozīme ir ‘mīcīts, sapspiests, dresēts [vingrināts]’, no kuras ir attīstījušās nozīmes ‘lokans, lunkans, veikls’ un ‘stingrs [kļuvis stingrs vingrināšanas rezultātā]’.”

Atšķirībā no J. Endzelīna E. Frenkels latv. *mikls* un *mitrs* ar nozīmi ‘mazliet slapjš’ uzskata par cilmes ziņā identiskiem ar latv. *mikls* ‘lokans, lunkans’ un liet. *miklas*, *-ūs* ‘lokans, lunkans’ (Fraenkel LEW I: 452).

Pēdējam viedoklim piekrīt arī K. Karulis, kas sniedz šādu latviešu valodas vārda *mikls* etimoloģijas un nozīmes attīstības skaidrojumu: “Pamatā ide. **mei-* : **mi-* ‘spiest, sist’ (no kā arī *miegt*[..]) ar *k* saknes paplašinājumā. Bijis verbs *mikt ‘spiest, sist’, no kā iter. *mikāt* (apv.) ‘spaidīt, sist, ņurcīt’. No pamatverba arī adj. *mikls*, sākotnēji ‘spaidot, sitot padarīts mīksts, lokans’; sal. apv. *mikls* ‘lokans’ (..). Citā semantiskās attīstības virzienā apv. *mikls* ‘staigns’ (‘mukls’), EH I 813) un liter. ‘mitrs’.” (Karulis 1992 I: 594).

Ja pieņemam, ka liet. *miklūs*, *-as* ‘lokans’, latv. *mikls* ‘lokans’ un latv. *mikls* ‘mitrs’ ir vienas cilmes vārdi un nozīme ‘lokans’ ir radusies no ‘mīcīts, saspiests, dresēts [vingrināts]’ (Fraenkel LEW I: 452), tad latviešu valodā lietotā nozīme ‘mitrs’ acīmredzot ir vēlāks atvasinājums. Tā kā radniecīgajās valodās šīs saknes vārdi ar nozīmi ‘mitrs’ tuvu nozīmi nav sastopami, tad tā, visticamāk, radusies jau latviešu valodā. Iespējams, ka saistību starp divām nozīmēm ‘lokans’ un ‘mitrs’ rāda dialektālā nozīme ‘staigns’ (EH I: 813), kas ietver gan mitruma, gan mīkstuma un savā ziņā arī lokanuma pazīmi, un nozīme ‘mitrs’ tādā gadījumā ir radusies, vārdu *mikls* sākot attiecināt uz “lokanām”, staignām un vienlaicīgi mitrām vietām. Šāda lietojuma iespējamību apliecina atsevišķi Lietuvas vietvārdi: *Miklė* (purvs Kražos, Ķelmes raj.), *Miklinỹs* (upe Papilė, Akmenes raj.), kuru pamatā ir liet. *miklūs* ‘lokans, lunkans; veikls, izveicīgs, dzīvs’. A. Vanags gan pieļauj saistību arī ar latv. *mikls* ‘drēgns’ (Vanagas 1981: 215), taču, piemēram, purvs *Miklė* neatrodas Latvijas pierobežā, bet nozīme ‘mitrs’ šīs saknes vārdiem ir sastopama tikai latviešu valodā.

Te var saskatīt paralēles ar iepriekš analizētā latviešu valodas apvidvārda *liekns* ‘zems, mitrs, purvainš’ nozīmes attīstību. Pēc diviem vienas valodas vārdiem vēl nevar droši vispārināt, taču iespējams, ka tā ir tipoloģiska parādība – vārds, kas apzīmē lokanumu, lunkanumu, attiecināts uz ieliektu, staignu, purvainu, mitru vietu, sāk apzīmēt mitrumu. Šo hipotēzi daļēji apstiprina arī vācu valodas vārds *feucht* ‘mitrs’, kura pamatā ir ide. sakne *pen ‘dubļi, purvs, mitrs’

(DE 185) un krievu *мóкрый* ‘mitrs’, kas saistīts ne tikai ar ukraiņu *мóкрий* ‘t. p.’, bulgāru *мóкър* ‘t. p.’, čehu *mokry* ‘t. p.’, bet arī ar liet. *īmakēti* ‘ieiet purvā’ un īru *mōin* ‘purvs, mukulājs’ (Фасмер ЭСРЯ II: 641), – šajos gadījumos ar vienas saknes vārdiem tiek apzīmēts gan mitrums, gan purvainā, tātad “lokana” vieta.

Mazāk ticama, taču ne neiespējama ir gan skaniski, gan semantiski līdzīgā, bet etimoloģiski nesaistītā latv. *mukls* ‘staigns’ ietekme uz latv. *mikls* nozīmes attīstību.

Vārdnīca “*Lietuvių kalbos žodynas*” sniedz diezgan lielu vārda *miklūs* nozīmju dažādību: ‘1. vikrus, mitrus, greitas, gyvas (izveicīgs, veikls, žigls, dzīvs) // išlavintas, išmiklintas (izkopts, attīstīts); 2. liaunas, lankstus (lokans, lunkans); 3. kietas (ciets); 4. stiprus, tvirtas (apie kiaušīni) (stīprs, ciets [par olu])’ (LKŽ VIII: 179–180), vārdam *miklas* bez iepriekšminētajām nozīmēm dota 5. nozīme ‘prk. užkietējis, nejautrus (pār. nocietinājies, nejūtīgs)’ (LKŽ VIII: 176).

Nozīmes ‘izveicīgs, veikls, žigls, dzīvs’, visticamāk, ir jaunāki atvasinājumi, tos var uzskatīt par metaforiskiem nozīmes pārnesumiem no nozīmes ‘lokans’.

Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā vārdam *miklūs* dotas divas nozīmes: ‘lokans, lunkans’ un ‘veikls, izveicīgs’ (DLKŽ: 398), tomēr izskatītajos mūsdienu lietuviešu valodas tekstos (VDU) ir sastopami piemēri tikai ar atvasināto nozīmi ‘veikls, izveicīgs’: “(..) – Tu būsi **miklus** sutvērimas: laipiosi po medžius (..).”; “(..) Taip, beje, sakydavo ir vienas **miklus** mano jaunystės gimnazijų mokytojas (..).”; “(..) tuoj kiškis apsiverčia lyg **miklus** plaukėjas nuo pilvo ant nugaros (..).”; “(..) **miklus** sugebėjimas manipuliuoti žmonių (..).” Tomēr tas liecina nevis par to, ka nozīme ‘lokans’ būtu novecojusi, bet drīzāk gan par retāku tās lietojumu.

Lai gan senajās latviešu vārdnīcās pārsvarā vārds *mikls* skaidrots kā “feucht (mitrs)” (Fennell 2000 I: 330; Elvers 1748: 146; Ulmann 1872 I: 160; Brasche 1875 II: 108; RPI: 165), “сыро́й, мóкрый (slapjšis), a. feucht, naß [mitrs, slapjš]” (Valdemārs 1879: 126), tomēr divās 18. gs. vārdnīcās bez minētā skaidrojuma “feucht” sastopama arī liet. *miklas*, *-ūs* ‘lokans’ tuvāka nozīme “weich (mīksts)” (Lange 1777: 196; Stender 1789 I: 166) un Jāņa Langija 17. gs. beigās sarakstītajā vārdnīcā manuskriptā dots netulkots piemērs “mickli kohki” (Langijs 1936: 170), kur *mikls*, visdrīzāk, lietots ar nozīmi ‘lokans’.

Spriežot pēc seno vārdnīcu materiāliem, nozīme ‘mīksts, lokans’ latviešu valodā ir bijusi pazīstama vēl 17., 18. gs., taču ne visos dialektos, jo vairākums vārdnīcu autoru to nesniedz. Sākot ar 19. gs., vārds *mīkls* skaidrots tikai ar nozīmi ‘mitrs’. Arī ME vārdam *mīkls* ar nozīmi ‘lokans’ dots tikai viens piemērs – no Dundagas (ME II: 625), tātad lielākajā Latvijas daļā tā nav pazīstama.

Izskatītajos 17. gs. latviešu valodas tekstos vārds *mīkls* nav lietots vispār, bet 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma literatūrā, kā arī latviešu tautas pasakās un ticējumos tas lietots reti (6 reizes) un tikai ar mūsdienās pierasto nozīmi ‘mitrs’: “Vīrietis nosēstas sievietei cieši blakām un saņem viņas izdilušo, **mīkli** vēso roku savējā.” (Purapuķe); “Ak tavus brīnumus: zirgs piesiets pie vībotnes un pats lielā gravā, **mīklā** lāmā.” /12. A. Lerchis-Puškaitis Džūkstē-Pienavā./ (LTP); “Kad bērniem krampis (t. i., klemme), pirmākā zāle ir sutekļi t. i. simtkāji, kas dzīvo **mīklās** istabās un ārā zem akmeņiem.” /Špāne, Ventspils./ (LTT 14825). Arī tautasdziesmās vārds *mīkls* lietots ļoti reti un tikai ar nozīmi ‘mitrs’: “Jūs neviens nezināt, Kādas dienas budulim: Slapjas kājas, **mīkla** piere, Sīksprogainis kažociņš.” (LTDz 13868). Mūsdienās vairs nozīme ‘lokans’ nav pazīstama, un latviešu literārās valodas vārdnīcā vārdam *mīkls* sniegta tikai viena nozīme ‘tāds, kas ir uzsūcis, satur mazliet šķidruma, tvaika; mazliet mitrs’ (LLVV V: 216).

Tātad liet. *mīklis*, *-as* ir saglabājis salīdzinājumā ar latviešu valodu senāku nozīmi ‘lokans, lunkans’, kas, pēc etimologu domām, radusies no nozīmes ‘mīcīts, saspīests, vingrināts’. Vēl līdz 19. gs. beigām populāra ir bijusi arī no pirmatnējās nozīmes atvasinātā nozīme ‘ciets’, kas tagad ir pazīstama vairs tikai izloksnēs. Mūsdienu lietuviešu literārajā valodā visbiežāk tiek lietota nozīme ‘veikls, izveicīgs’, kas ir jau jaunāks atvasinājums no nozīmes ‘lokans’.

Latviešu valodā salīdzinājumā ar lietuviešu valodu ir notikusi meitonīmiska nozīmes pārmaiņa ‘lokans’ → ‘mitrs’. Iespējams, ka saistību starp šīm abām nozīmēm rāda dialektālā nozīme ‘staigns’. Nozīme ‘mitrs’ acīmredzot radusies samērā sen, jo tā minēta jau 17. gs. vārdnīcās. Senākā nozīme ‘mīksts, lokans’ blakus nozīmei ‘mitrs’ latviešu valodā ir bijusi pazīstama vēl 17., 18. gs., taču ne visās izloksnēs, arī mūsdienās tā ir tikai atsevišķu izlokšņu parādība. Mūsdienu latviešu literārajā valodā vārds *mīkls* tiek lietots tikai ar nozīmi ‘mitrs’.

3. Latv. *mitrs* : liet. *mitrūs*, *-as*.

Latv. *mitrs* '1. tāds, kas ir uzsūcis, satur šķidrumu, tvaiku; 2. tāds, kam ir raksturīgs, parasti ievērojami, paaugstināts nokrišņu daudzums, tāds, kam ir raksturīgs, parasti ievērojami, paaugstināts šķidruma, tvaiku daudzums gaisā, augsnē (par laikapstākļiem, laikposmu); 3. tāds, kas tiek veikts vai noris šķidruma, tvaika iedarbībā' (LLVV V: 252) : liet. *mitrūs*, *-as* 'vikrus (veikls, izveicīgs; izmānīgs)' (DLKŽ: 404).

Pētot latv. *mitrs* un liet. *mitrūs*, *-as* semantiskās attiecības, nevar nepamanīt līdzību ar iepriekš aplūkoto vārdu pāri: latv. *mikls* 'mitrs' un liet. *miklūs*, *-as* 'veikls, izveicīgs; lokans, lunkans'. Iespējams, ka šeit var runāt par t. s. analogisko nozīmes pārmaiņu (Blank 1997: 392), kad kāda vārda nozīmes pārmaiņa veicina analogisku nozīmes pārmaiņu arī citā semantiski saistītā vārdā. "Elegantākais skaidrojums tam ir runātāju vēlēšanās novērst asimetriju leksikā." (Blank 1997: 393). Tā kā vārdnīcas un senie raksti šajā gadījumā nedod nekādas liecības par nozīmes pārmaiņu, tad izdarīt kādus secinājumus par to, vai šeit vērojama analogija, nejauša sakritība, vai tipoloģiska nozīmes pārmaiņa, var, galvenokārt pamatojoties uz etimologu sniegtajiem datiem un vietvārdiem.

J. Endzelīns saista latviešu vārdu *mitrs* ar darbības vārdiem *mitēt* II 'pārstāt', *mist* III 'pārstāt, pārtraukt', *atmist* I 'samirkt, palikt mitram', kā arī ar īpašības vārdu *mikls* (ME II: 639).

E. Frenkels uzskata, ka liet. *mitrūs* un latv. *mitrs* ir saknes **měi-*, **mōi-*, **mī-* atvasinājumi un saista tos ar latv. *mitēt*, *mist*, poļu *mitręga* 'ilgstošs, nogurdinošs darbs, sīkumainība, laika tērēšana, gauss cilvēks', *mitrężyć się* 'ļoti pūlēties, mocīties', kā arī ar liet. *miklas*, *-ūs* un latv. *mikls*. Zinātnieks latv. *mikls*, liet. *miklūs*, *-as* un liet. *mitrūs* nozīmju attīstību skata kopā, tādējādi uzskatīdams, ka arī liet. *mitrūs* nozīme 'lokans' radusies no nozīmes 'mīcīts, saspīests, dresēts [vingrināts]'. (Fraenkel LEW I: 452).

K. Karulis uzskata, ka latv. *mitrs* ir atvasinājums no "verba *mist* (<*mit-ti) 'pārstāt', senāk 'kļūt mīkstam' (..). Nozīmes attīstība: 'mīksts, lokans' → 'valgans'." Savukārt latv. apvidvārda *mist* nozīmes attīstība, pēc zinātnieka domām, notikusi šādi: " 'spīest' → intr. 'kļūt mīkstam, slābam'." (Karulis 1992 I: 601).

Tātad etimologi atzīst, ka latv. *mitrs*, liet. *mitrūs*, *-as* un latv. *mikls*, liet. *miklūs*, *-as* ir vienas cilmes vārdi un to nozīmju attīstībā ir saskatāmas paralēles, taču sīkāk nekommentē līdžību šo divu sinonīmisko vārdu pāru semantiskajā attīstībā. Ir skaidrs, ka abos vārdu pāros senāku nozīmi ir saglabājis lietuviešu valodas vārds, taču, runājot par latviešu valodu, var izteikt vienīgi hipotēzi, ka nozīmes pārmaiņa vispirms notikusi vārdā *mikls* un pēc tam tā ietekmē arī vārdā *mitrs*. Šāda hipotētiska secinājuma pamatā ir fakts, ka vārdā *mikls* atšķirībā no vārda *mitrs* nozīmes pārmaiņa ‘lokans’ → ‘mitrs’ ir vieglāk pamatojama – ar dialektālo nozīmi ‘staigns’ un atsevišķiem Lietuvas hidronīmiem.

Vārdnīcā “*Lietuvių kalbos žodynas*” ir dotas šādas lietuviešu valodas īpašības vārda *mitrūs* nozīmes: ‘1. vikrus, miklus (veikls, izveicīgs); 2. apskurus, gyvus, gudrus, gabus (izveicīgs, žigls, atjautīgs, apdāvināts) // pasižymintis šamoju (asprātīgs); 3. lankstus (lokans)’ (LKŽ VIII: 299). Formai *mitras* šajā pašā vārdnīcā sniegtas divas nozīmes, kuras sakrīt ar *mitrūs* pirmajām divām nozīmēm (LKŽ VIII: 298). Ar liet. *mitrūs* ir notikuši līdžīgi procesi kā ar liet. *miklūs*: no pirmatnējās nozīmes ‘lokans’ ir attīstījusies mūsdienu nozīme ‘veikls, izveicīgs’. Mūsdienu lietuviešu literārajā valodā vārds *mitrūs* ar nozīmi ‘lokans’ vairs netiek lietots (DLKŽ: 404). Arī izskatītajos mūsdienu lietuviešu valodas tekstos vārds *mitrūs* lietots tikai ar nozīmēm ‘veikls, izveicīgs, izmanīgs’: “Jis sakē girdējes, kad tu labai **mitrus**. Galvoja, kad surasi būda, kaip (..)”; “(..) klevų šakose čiauška, švilpauja **mitrus** varnėnas. – Matėt?”; “Leitenantas buvo ne toks **mitrus**, sudelsė – ir baigė tarnybą (..)”; “Jos vaikas augo **mitrus** ir sveikas (..)” (VDU).

Tā kā nozīme ‘lokans’ vairs netiek lietota un mūsdienās pazīstamās vārda *mitrūs* nozīmes ir tālāki atvasinājumi, nebūtu korekti apgalvot, ka liet. *mitrūs* saglabājis senāku nozīmi nekā latv. *mitrs*.

Senās latviešu valodas vārdnīcas nerāda nekādu latv. *mitrs* nozīmes pārmaiņu, jo jau kopš pirmajām vārdnīcām tas ir tulkots tikai kā “feucht, halbnaß (mitrs)” (Langijs 1936: 170); “feucht (mitrs)” (MLG I: 327; Ulmann 1872 I: 162); “сыро́й, мо́крый (*slapjjs*), feucht, naß [mitrs, slapjš]” (Valdemārs 1879: 127). Salīdzinājumā ar vārdu *mikls* vārds *mitrs* senajās vārdnīcās ietverts daudz retāk, tā trūkst vairākos

darbos (Fennell 1988; Fennell 2000; WB; Lange 1777; Stender 1789), arī 16., 17. gs. tekstos un internetā izlasāmajās latviešu tautsdziesmās vārds *mitrs* nav minēts ne reizi. Taču 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma latviešu literatūras klasikā un latviešu tautas ticējumos ir vērojama pilnīgi pretēja aina – vārds *mitrs* sastopams daudz biežāk par vārdu *mikls*. Visos gadījumos tas lietots mūsdienu nozīmē: “Ja pavasarī var-des kurc dziļi, tad gaidāma sausa, ja sekli, tad **mitra** vasara” /A. Āboliņš, Alūksne./ (LTT 31757); “Tēvs satvēra viņa **mitro**, auksto roku un novilka viņu sev līdzās ceļkaulos” (Zeiboltu Jēkabs); “(..) Taupi ēdot, taupi dzerot, Dzīvo **mitrās** pagrabtelpās, Ja vēl tad nau simtiem rubļu, Droši būs tev – agra nāve (Rainis).

ME II: 639 vārds skaidrots kā “feucht (mitrs)” un šajā nozīmē tas tiek lietots līdz mūsdienām.

Tātad lietuviešu valodas vārdā *mitrūs*, *-as* ir notikusi nozīmes pārmaiņa ‘lokans’ → ‘veikls, izveicīgs’. Latviešu valodas vārdā *mitrs*, iespējams, vārda *mikls* ietekmē notikusi nozīmes pārmaiņa ‘mīksts, lokans’ → ‘mazliet slapjš’.

4. Secinājumi.

Apkopojot visus trīs vārdu pārus, var izteikt divus galvenos secinājumus:

1. Nozīmes pārmaiņa ‘mīksts, lokans’ → ‘mitrs’, iespējams, ir semantiska universālija. Vārds, kas apzīmē lokanumu, lunkanumu, attiecināts uz ieliektu, staignu, purvainu, mitru vietu, sāk apzīmēt mitrumu. Latviešu valodā šādas paralēles vērojamas vārdu *liekns* un *mikls* nozīmes attīstībā.
2. Vārds *mitrs*, iespējams, nozīmi manījis t. s. semantiskās analogijas rezultātā – ietekmējoties no sinonīmiskā *mikls* nozīmes pārmaiņas.

Literatūra un avoti

- Blank, Andreas. 1997. *Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen*. Tübingen: Niemeyer.
- Brasche, Gustav. 1875. *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche*. I–II. Libau.
- Bubnis, Vītauts. 1969. *Arberona*. Rīga.
- Būga, Kazimieras. 1959. *Rinkiniai raštai*. II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- DLKŽ. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- EH. Endzelīns, Jānis; Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I–II. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1946.
- Elvers, Caspar. 1748. *Liber memorialis letticus, oder lettisches Woerter=Buch*. Riga.
- Endzelīns, Jānis. 1956. *Latvijas PSR vietvārdi*. I₁. Rīga: Latvijas PSR Zinātnu akadēmijas Valodas un literatūras institūts.
- Fennell, Trevor G. 1988. *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' "Lettus" (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Fennell, Trevor G. 1989. *A Latvian-German Revision of G. Mancelius' "Phraseologia Lettica" (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.
- Fennell, Trevor G. 2000. *Fürecker's dictionary: A concordance*. I–II. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fraenkel LEW. *Fraenkel, Ernst. Litauisches etymologisches Wörterbuch*. I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- Guļevska, Dainuvīte (ed.). 1987. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Hirša, Dzintra. 1987. *Ieskats bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta toponīmijā. Onomastikas apcerējumi*. Rīga: Zinātne. 48–124.
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II. Rīga: Avots.
- Lange, Jacob. 1777. *Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon*. II. Mitau.
- Langijs, Johans. 1936. *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku: / pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- LKŽ. *Lietuvių kalbos žodynas*. I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002.
- LLVV. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. I–VIII. Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LTDz. *Latviešu tautasdziesmas*. <http://www.liis.lv/folklor/>
- LTP. *Latviešu tautas pasakas*. <http://www.ailab.lv/pasakas/>
- LTT. *Latviešu tautas ticējumi*. <http://ai1.miii.lu/lv/ticejumi/default.htm/>
- ME. *K. Mühlenbacha Latviešu valodas vārdnīca*. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Miežinis, Mykolas. 1894. *Lietuvizskai-latviszkai-lenkiszskai-rusiszskas žodynas*. Tilžē.
- MLG. *Manuale Lettico-Germanicum*. I–II. Rīga: Latvijas Akadēmiskā

- bibliotēka, 2001.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Bern, München: Francke Verlag.
- Purapuķe, Jānis.
Rainis. *Ķībele aiz ķībeles*. <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Reķēna, Antoņina. 1998. *Tālas noskaņas zilā vakarā*. <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- RPI. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. I–II. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- RPI. *Latviešu-vācu vārdnīca līdz ar svešvārdu paskaidrojumiem, sastādīta no R.P.I. studentu pulciņa*. Rīga: L. P. Vītola apgāds, 1914.
- Stender,
Gothard Friedrich. 1789. *Lettisches Lexikon*. I–II. Mitau: Steffenhagen.
- Ulmann, Carl Christian. 1872. *Lettisches Wörterbuch*. I–II. Riga, Leipzig: Brutzer.
- Urbutis, Vincas. 1972. *Rec.: Этимология*. 1968. М., 1971. *Baltistica* VIII, 207–213.
- Valdemārs, Krišjānis. 1879. *Latviešu-krievu-vācu vārdnīca, izdota no Tautas Apgaismošanas Ministerijas*. Москва.
- Vanagas, Aleksandras. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- VDU. *VDU Humanitarinio fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centro elektroninis lietuvių kalbos tekstynas*. <http://donelaitis.vdu.lt>
- WB. *Wörter=Büchlein / Wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch / Schwedisch / Polnisch und Lettisch / Zu benennen seynd*. Riga, 1705.
- Zeibolts Jēkabs. *Liktenis*. <http://www.ailab.lv/Teksti/>
- Фасмер ЭСРЯ. *Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка*. I–IV. Москва: Прогресс, 1986–1987.

SUMMARY

The Semantic Development of 'Flexibility' in Latvian and Lithuanian

Anta TRUMPA

Similar in form but semantically different, the Latvian and Lithuanian adjective pairs Lith. *miklius* 'clever; flexible': Latv. *mikls* 'somewhat damp' un lith. *mitrius* 'clever, resourceful': Latv. *mitrs* 'somewhat wet (damp)' are similar to one another not just in how they sound, but also in their semantic differences. In both cases the Latvian word describes wetness, but the Lithuanian describes flexibility, resourcefulness. Besides these two pairs the study also analyses the homogeneous pair Lith. *liėknas* 'slender, slim': Latv. *liekns* 'low, damp'. Here too, as in the previous pairs, it seems that there has been a shift in meaning 'flexible'→'damp'. One can draw two main conclusions from the detailed analysis of this material.

1. The shift in meaning 'soft, flexible'→'damp', is, possibly, a semantic universal. The word designating flexibility and suppleness, ascribed to an enclosed, swampy, marshy, damp place, began to describe wetness. In Latvian one can also see these parallels in the changes in meaning of the words *liekns* and *mikls*.
2. The word *mitrs* has, possibly, shifted its meaning as a result of the so-called semantic analogy – being influenced by the shift in meaning of its synonym *mikls*.

NEKIRČIUOTŲ BALSIŲ KIEKYBĖ (PERIFERINĖS PELESOS ŠNEKTOS DUOMENIMIS)

Edmundas TRUMPA
(Latvijas Universitāte)

1. Periferinei Pelesos (Baltarusija, Varanavo r.) šnektai, kaip ir kitoms pietų aukštaičių tarmei priklausančioms šnektoms, būdinga dviejų balsių ilgumų sistema. Pastarojo meto dialektologijos darbuose pripažįstama, kad ši sistema nėra itin stabili. Pavyzdžiui, nekirčiuotame skiemenyje prigimtinio ilgumo balsius trumpinančių šnektų yra visame pietų aukštaičių plote (plg. Markevičienė 1999: 27–29; Leskauskaitė 2001: 20–22). Šiuo požiūriu dažnai minimos periferinės šnektos, kuriose balsiai pasižymi kiekybės variantų gausa (Šukys 1960: 179; Zinkevičius 1966: 121; LKA 1982: 41 žemėl.; Mikulėnienė 1996–1997: 57–66; Mikulėnienė, Morkūnas 1997: 11–12; Vidugiris 1998: 28–29). Ilgųjų balsių trumpėjimas čia ryškesnis, matyt, dėl baltarusių kalbos įtakos. Šioje kalboje balsių kiekybė susijusi su kirčiu ir fonologiniu požiūriu nėra reikšminga.

Išskyrus V. Čekmono lietuvių ir baltarusių fonetinės interferencijos tyrimą (Čekman 1980: 206–226), periferinių šnektų vokalizmo kiekybė analizuota pasikliaujant klausa. Todėl neretai gali susidaryti įspūdis, kad šių šnektų balsių ilgumai fakultatyvūs, nepastovūs, nesuję su balsio pozicija.

Šiuo instrumentiniu tyrimu bandyta aprašyti nekirčiuotų (t.y. pačių nestabiliausių pozicijų) balsių savaiminę trukmę, nustatyti, kokiose pozicijose eina ilgesnieji ir trumpesnieji variantai. Taip pat ieškota balsių kiekybės sąsajų su kokybe (pakilimu).

Matuota 248 (140 ilgųjų ir 108 trumpųjų) prieškirtinių ir pokirtinių pozicijų balsių trukmė, apskaičiuota kompiuterine programa PRAAT¹. Duomenys lyginti su 286 (172 ilgųjų ir 114 trumpųjų) kirčiuotų skiemenų trukmės vidurkiais. Pozicijų būta įvairių: vidinių ir galinės skiemenų, po minkštųjų ir kietųjų, skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių. Kiekvienos pozicijos balsius 4 šnektos informantai² trumpos frazės žodyje neutralia intonacija kartoję po 3 kartus. Tokiu būdu iš viso gautos 2976 nekirčiuotų ir 3432 kirčiuotų skiemenų realizacijos.

¹ Apie šios programos galimybes žr. interneto svetainėje: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>.

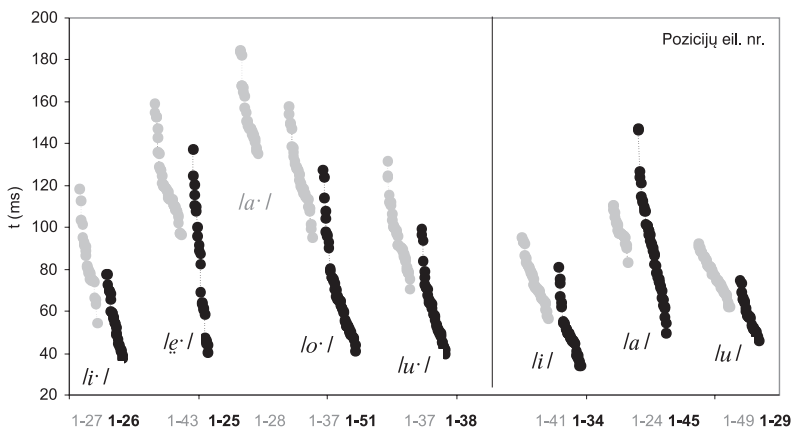
² F. Kanevičius (g. 1939 m.) iš Pavalakės k., V. Valiukevičius (g. 1930 m.) iš Pelesos k., J. Stankevičienė (g. 1919 m.) iš Paditvio k., T. Kamenčiūtė-Šimelevičienė (g. 1935 m.) iš Pelesos k. Įrašyta 1999 m. skaitmeniniu magnetofonu „Sharp“ su išoriniu kryptiniu mikrofonu; vėliau medžiaga programa „Cool edit“ perrašyta į kompiuterį.

Rezultatai atspindimi grafike (1 pav.), kuriame atskiriomis kirčiuotų ir nekirčiuotų pozicijų serijomis trukmės mažėjimo tvarka, nurodant pozicijų kiekį, pateikiami ilgųjų bei trumpųjų balsių trukmių vidurkiai (t.y. kiekvienas apskritimo simbolis rodo tam tikros pozicijos 12 realizacijų vidutinę trukmę).

Balsių savaiminės kiekybės kontrastas šiame darbe aprašomas pateikiant atskirų pozicijų statistinį vertinimą pagal *Studento* kriterijų.

Fonemų /aː/ ir /a/ variantų kokybė apibūdinama remiantis spektrinės analizės metodu – pateikiamas vieno pateikėjo ištartų balsių taškinis spektro atvaizdas (2 pav.), apskaičiuotas programa PRAAT ir nupieštas MS Excel 5.0, bei formančių vertinimai, nustatyti pagal R. Piotrovskio (Piotrovskij 1960: 24–38) metodiką A. Girdenio sukurta programa *Formant 21*. PAS

2. Jau iš pačios ilgumų struktūros aiškėja, kad vienu pozicijų nekirčiuoti balsiai, lyginant su kirčiuotais, yra praradę da l i trukmės. Grafike šiuos skirtumus atspindi gana artimos viršutinės trukmės atkarpos. Kitų pozicijų balsiai linę sutrumpėti visiškai. Grafiko apačioje pavaizduotos nekirčiuotų balsių trukmės atkarpos rodo, kad šie balsiai gerokai trumpesni nei kirčiuotieji. Be to, esama mažiausių, 40–70 ms, ilgumų atkarpų, į kurią patenka visų – tiek trumpųjų, tiek ilgųjų – fonemų atstovų.

1 pav. Nekirčiuotos (●) ir kirčiuotos (○) pozicijos alofonų trukmės vidurkiai

Su pozicijomis susiję nekirčiuotų balsių trukmės svyravimai daug platesni nei kirčiuotųjų. Jie, matyt, priklauso nuo vokalizmo kokybės. Trukmės varijavimas ir balsio pakilimas – susiję dalykai. Žemesnio pakilimo nekirčiuoti balsiai turi daugiau su pozicijomis

susijusių trukmės variantų nei aukštesnieji. Pavyzdžiui, santykį tarp /i:/ alofonų didžiausio ir mažiausio trukmės vidurkio sudaro 2,05 : 1, /e:/ – 3,34 : 1, /o:/ – 3,1 : 1, /u:/ – 2,54 : 1, trumpųjų /i/ – 2,38 : 1, /a/ 3,02 : 1 ir /u/ 1,63 : 1 (trukmės diapazonai nurodyti 3 skyriuje). Taigi svyravimų skalė atvirkščiai proporcinga balsių pakilimui.

3. Visas fiksuotas nekirčiuotų balsių pozicijas (plg. 1 pav.) pagal „ilginimo“ galią galima skirstyti remiantis iškart dviem kriterijais: pozicija kirčiuoto skiemens atžvilgiu ir konsonantine aplinka. Abu šie kriterijai galioja ilgųjų fonemų bei trumposios /a/ alofonams; /i, u/ realizacijoms greičiausiai taikytinas tik antrasis.

Ilgiausi yra /i/, e/, a, o, u/³ alofonai, einantys prieš kirčiuotą (paprastai trumpą) skiemenį tarp skardziųjų priebalsių ar sonantų (dažniau r). Trumpiausi balsiai eina po ilgo kirčiuoto skiemens (paprastai žodžio gale) po ar tarp dusliųjų (dažniau sprogstamųjų) priebalsių, pvz.:

ilgosios fonemos /i:/ alofonų serija (trukmės vidurkių intervalai tarp 78 ir 38 ms, svyravimų santykis 2,05 : 1): ž[r]dùs „žydus“, ižgir[l]tái „rytai“, v̄[i:]čìs „vytis“, súr[l] „sūri“, r[r]kští „rykste“ >...> kã.t[i.] „katė“, ã.k[i.] „akį“, vã.č[i.] „Vacį“, prújú.nk[i.] „išsimokė“;

/e:/ serija (137 ÷ 41 ms, 3,34 : 1): r[ɛ:]dù „eile“, b[ɛ:]dù „bėdų“, b[ɛ:]dù „bėda“ įnag., d[ɛ:]d'ès „dėdės“, ž[ɛ:]dnù „jokiu“ >...> rĕk[ɛ] „riekė“, blã.k[ɛ]s „blakės“, prá.š[ɛ] „prašė“, rĕk[ɛ]s „riekės“, lã.k[ɛ] „lakė“;

/o:/ serija (127 ÷ 41 ms, 3,1 : 1): d[o:]dù „Doda“ vns. įnag., t[o:]tù „tėte“, d[o:]dà „Doda“ vns. vard., šp[o:]kù „varnėnu“, sk[o:]bàs „balkius, šonkaulius“ >...> stã.š[o] „Stasio“, špõ.k[o] „varnėno“, kã.š[o] „pintinės“, tãlã.k[o]s „talbos“, tã.š[o] „tašo“, tã.s[o]s „taisos“;

/u:/ serija (99 ÷ 39 ms, 2,54 : 1): š[u:]lù „šalu“, s[u:]rù „sūriū“, š[u:]lĭ „šali“, súr[u:] „sūriū“, sčìpr[u:] „stiprų“ >...> kã.l[t.u.] „kalta“, lã.p[u.] „lapų“, lã.šk[u.] „lovų“, rãñ.k[u.] „rankų“;

trumposios /i/ serija (81 ÷ 34 ms, 2,38 : 1): pãkar[ɨ] „pakari“, r[ɨ]šãĭ „rišai“, ž[ɨ]bĭ.ńĉei „žibintai“, dūr[ɨ]s „durus“, lá.už[ɨ]s „laužys“, >...> ã.š[ɨ]s „ašys“, ãũ.š[i]s „ausys“, lá.uk[ɨ] „lauki“, ã.k[ɨ]s „akys“, grã.uš[ɨ] „grauši“;

³ /i/, u/ sąrašo pradžia gali patekti ir pokirtinių skiemenų realizacijos.

Pavyzdžiui, palyginus /i:/ alofonų trukmę žodžiuose $r[\tilde{i}]/k\check{s}\check{c}i$ „rykšte“ : $r[r]/k\check{s}\check{t}i$ „rykšte“ : $s\acute{u}r[l]$ „sūrī“, gaunamos proporcijos 1,28 : 1 : 1,03 (pozicijose $\vec{V} : \vec{V}_1 : \vec{V}_2$ ⁶ santykiai skaičiuojami vidurinioios atžvilgiu). Trukmės skirtumas tarp balsių pozicijose $\vec{V}$ ir $\vec{V}_1$ statistiškai reikšmingas, nors dideliu kontrastu ir nepasižymi: Studento kriterijaus reikšmė 95% tikimybe viršija kritinę ($t=2,442 > t_{\alpha}=2,074$), pasikliaujamieji intervalai šiek tiek liečiasi ($\vec{V} - 74 \div 100$ ms ir $\vec{V}_1 - 57 \div 79$ ms). Tuo tarpu santykis tarp potencialiai „ilgesnių“ prieškirtnių ir „trumpesnių“ pokirtinių $\vec{V}_1 : \vec{V}_2$ pozicijų yra atvirkščias (mažumėlę ilgesnio esama pokirtinio balsio) ir statistiškai nereikšmingas. Šių lyginamų ilgumų pasikliaujamieji intervalai visiškai užsikloja ($57 \div 79$ ms ir $58 \div 82$ ms). Studento kriterijaus reikšmė artima nuliui ($t=0,226 < t_{\alpha}=2,074$).

Galima įtarti, kad dviviršūnio kirčio savybės aukštutiniams prieškirtniniams balsiams nėra būdingos. Dėl pagrindinio kirčio susidaro daug patikimesnių trukmės skirtumų.

Šią tendenciją patvirtina ir kiti pavyzdžiai su aukštutinių balsių realizacijomis, pvz., $\hat{v}[\tilde{i}]/\check{c}i$ „vytī“ (89÷119) : $\hat{v}[i]/\check{c}is$ „vytis“ dgs. gal. (63÷82) : $pr\acute{y}sm\acute{e}l\acute{a}.\hat{v}[i]$ „pris(i)melavė“ (58÷73), absoliučiosios trukmės santykiai tarp pozicijų $\vec{V} : \vec{V}_1 = 1,42 : 1$ ($t=3,868 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$) ir $\vec{V}_1 : \vec{V}_2 = 1,11 : 1$ ($t=1,223 < t_{\alpha}=2,074$); $\check{z}[\acute{u}]/\acute{s}i$ „žaši“ (93÷121) : $\check{z}[u]/\acute{s}is$ „žašis“ dgs. gal. (62÷83) : $gr\acute{a}.\check{z}[u]$ „gražū“ (61÷75), $\vec{V} : \vec{V}_1 = 1,47 : 1$ ($t=4,360 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$) ir $\vec{V}_1 : \vec{V}_2 = 1,07 : 1$ ($t=0,865 < t_{\alpha}=2,074$); $r[\acute{u}]/\acute{p}i$ „rūpi“ (95÷109) : $r[u]/\acute{p}i$ „rūpi“ (68÷80) : $s\acute{u}r[u]$ „sūru“ (67÷91), $\vec{V} : \vec{V}_1 = 1,38 : 1$ ($t=6,753 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$) ir $\vec{V}_1 : \vec{V}_2 = 0,94 : 1$ ($t=0,876 < t_{\alpha}=2,074$); $atk[\acute{u}]/\acute{s}t\acute{a}s$ „atkąstas“ (72÷97) : $atk[u]/\acute{s}t\acute{a}$ „atkąstā“ (41÷57) : $\acute{p}\acute{a}.rk[u].\acute{s}k$ „perkąsk“ (35÷46), $\vec{V} : \vec{V}_1 = 1,76 : 1$ ($t=5,949 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$) ir $\vec{V}_1 : \vec{V}_2 = 1,2 : 1$ ($t=2,002 < t_{\alpha}=2,074$).

Visais minėtais atvejais dėl pagrindinio kirčio susidarantis ilgumų kontrastas yra statistiškai patikimas – kirčiuotų ir prieškirtnių balsių trukmės intervalai liečiasi menkai ar nesiliečia. Tuo tarpu prieškirtnių ir pokirtinių balsių pasikliaujamieji intervalai iš dalies

⁶ Iš tikrųjų čia turima galvoje kirčiuotos $[\vec{V}]CV$: prieškirtninės $[\vec{V}]CV$: pokirtinės $\vec{V}C[\vec{V}]$ pozicijos, kur $\vec{V}$ – kirčiuotas ilgosios fonemos alofonas (priešgaidė – dažniau tvirtagalė – čia neatspindima), $\vec{V}$ – nekirčiuotas ilgosios fonemos alofonas, V – kirčiuotas trumpas balsis.

ar visiškai persidengia. Studento ir kritinių reikšmių santykis rodo, kad nedideli skirtumai gali būti atsitiktiniai.

Tiesa, turima atvejų, kai $\bar{V}_1 : \bar{V}_2$ trukmės priešprieša leidžia fiksuoti ir statistiškai reikšmingų skirtumų. Tačiau net ir tada $\bar{V} : \bar{V}_1$ santykis išlieka didesnis, plg. $\check{z}[\check{i}]/dxs$ „žydas“ (100÷125) : $\check{z}[\check{i}]/d\check{u}$ „žydu“ (63÷93) : $\check{o}\check{z}[\check{l}]/$ „ožl“ (51÷70), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,45 : 1$ ($t=3,940 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 1,3 : 1$ ($t=2,167 > t_\alpha(95\%)=2,074$); $\check{c}[\check{i}]/\check{k}u$ „tykia“ (67÷89) : $\check{c}[\check{i}]/\check{k}\check{i}$ „tyki“ (46÷59) : $v\check{a}\check{c}[\check{i}]/$ „Vacī“ (35÷43), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,5 : 1$ ($t=4,437 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 1,33 : 1$ ($t=3,832 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$).

Tik vienintelė priešprieša (iš pateikiamų devynių) rodo, kad aukštutinis ilgasis balsis prieš kirčiuotą trumpąjį skiemenį gali būti išlaikęs didesnę dalį trukmės, būdingos kirčiuotai pozicijai: $\check{s}[\check{u}]/\check{l}\check{x}$ „šąla“ (110÷140) : $\check{s}[\check{u}]/\check{l}\check{u}$ „šąlu“ (93÷105) : $\check{l}\check{a}\check{s}[\check{u}]/$ „lašą“ (38÷62). Su pagrindiniu kirčiu susijęs trukmės praradimas ($\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,26 : 1$, $t=3,503 > t_\alpha(99,5\%)=3,188$) čia daug mažesnis už trumpėjimą pokirtinėje pozicijoje $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 1,98 : 1$ ($t=8,187 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$)⁷.

Taigi išskyrus atskiras realizacijas, aukštutinių /i/, u/ alofonų trukmės skirtumai, susiję su nekirčiuoto skiemens pozicija pagrindinio kirčio atžvilgiu (prieškirtinių : pokirtinių santykiai, atsižvelgiant į priebalsių aplinką, svyruoja nuo 0,94 : 1 iki 1,33 : 1), yra mažesni už skirtumus tarp kirčiuotų ir nekirčiuotų prieškirtinių skiemenų (santykiai svyruoja nuo 1,28 : 1 iki 1,76 : 1⁸).

Galbūt tokios savybės aukštutiniams ilgiesiems balsiams (fonetiniais terminais tiksliau sakyti – įtemptiesiems) būdingos dėl labai mažos savaiminės trukmės.

6. Panašiomis proporcijomis nekirčiuotoje pozicijoje sumažėja ir trumpųjų [i], [u] trukmė, o prieškirtinių ir pokirtinių balsių ilgumai čia aiškiai nekontrastuoja, plg.⁹: $\hat{p}[\hat{i}]/kt\check{x}s$ „piktas“ (55÷67) : $\hat{p}[\hat{i}]/kt\check{x}s$

⁷ Tokį pavienį tendencijos neatitinkantį atvejį, ko gero, galima paaiškinti priebalsių aplinka: artikuliuojant $\check{s}[\check{u}]/\check{l}\check{x}$ ir $\check{s}[\check{u}]/\check{l}\check{u}$ dėl [š] ir [l] įtakos iš pradžių stipriau atkišamos lūpos, beveik tuo pačiu metu link gomurio smarkiau atitraukiamas liežuvis. Tam reikia daugiau laiko. Pozicijoje $\check{l}\check{a}\check{s}[\check{u}]/$ tokios trukmę skatinančios aplinkos nesama.

⁸ Tam tikrais atvejais santykių, žinoma, būtų gerokai didesnių, palyginus kirčiuotų ir pokirtinių skiemenų trukmes.

⁹ V – negalūninis kirčiuotas trumpas balsis, V₁ – prieškirtinis trumpas balsis, V₂ – pokirtinis trumpas balsis.

„piktàs“ (42÷54) : $r\ddot{u}:p[i]$ „rūpi“ (48÷61), $\dot{V} : V_1 = 1,27 : 1$ ($t=3,436 > t_\alpha(99,5\%)=3,188$) ir $V_1 : V_2 = 0,87 : 1$ ($t=1,640 < t_\alpha=2,074$); $\check{s}[\ddot{u}]t\alpha s$ „šitas“ (50÷66) : $\check{s}[\ddot{u}]t\alpha s$ „šitàs“ (40÷57) : $papr\ddot{a}.\check{s}[\ddot{u}]s$ „papràšes“ (33÷56), $\dot{V} : V_1 = 1,18 : 1$ ($t=1,693 < t_\alpha=2,074$) ir $V_1 : V_2 = 1,07 : 1$ ($t=0,415 < t_\alpha=2,074$); $k[\ddot{i}]t\alpha s$ „kitàs“ (55÷66) : $k[\ddot{i}]t\alpha s$ „kitàs“ (43÷47) : $\acute{l}a.uk[i]$ „lauki“ (27÷45), $\dot{V} : V_1 = 1,33 : 1$ ($t=6,153 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$) ir $V_1 : V_2 = 1,25 : 1$ ($t=2,193 > t_\alpha(95\%)=2,074$), $st[\ddot{u}]k\check{s}i$ „beldžia“ (66÷89) : $st[u]k\check{s}i$ „beldi“ (49÷66) : $r\acute{u}:kst[u]$ „rūks-tu“ (43÷59), $\dot{V} : V_1 = 1,34 : 1$ ($t=3,133 > t_\alpha(99\%)=2,819$) ir $V_1 : V_2 = 1,14 : 1$ ($t=1,190 < t_\alpha=2,074$); $k[\ddot{u}]pstu.$ „kupstà“ (57÷76) : $k[u]pstu\check{s}$ „kupstus“ (44÷59) : $t\acute{a}.uk[u]$ „tauku“ vns. in (38÷57), $\dot{V} : V_1 = 1,29 : 1$ ($t=2,803 > t_\alpha(95\%)=2,074$) ir $V_1 : V_2 = 1,11 : 1$ ($t=0,737 < t_\alpha=2,074$); $p[\ddot{u}]pu.$ „pupù“ (61÷81) : $p[u]p\check{s}$ „pupas“ (45÷57) : $\acute{s}t\acute{a}.mp[u]$ „štampu“ (46÷61), $\dot{V} : V_1 = 1,39 : 1$ ($t=3,882 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$) ir $V_1 : V_2 = 0,94 : 1$ ($t=0,562 < t_\alpha=2,074$).

Visais atvejais dėl kirčio susidarantis trukmės kontrastas didesnis už kontrastą tarp prieškirtinių ir pokirtinių pozicijų ($\dot{V} : V_1$ kiekybės santykiai svyruoja nuo 1,18 : 1 iki 1,39 : 1, o $V_1 : V_2$ nuo 0,87 : 1 iki 1,25 : 1). Beveik visada pirmosios priešpriešos patikimos, jų pasi-
kliaujamieji intervalai nesiliečia, o antrosios tokių savybių neturi.

Taigi šioje šnektoje aukštutinių balsių [i] ir [i], [u] ir [u] kiekybės struktūra izomorfiška.

7. Visai kitokiomis savybėmis pasižymi žemesnio pakilimo ilgųjų /e/, o/ alofonai. Šie balsiai gali išlaikyti didesnę dalį trukmės, būdingos pagrindiniu kirčiu kirčiuotiems balsiams. Didesni ilgumų skirtumai fiksuojami, tarpusavyje lyginant nekirčiuotus pozicinius variantus.

Apie tai leidžia spręsti ilgiausių ir trumpiausių pozicinių variantų analizė (žr. 3 skyrių). Čia visais atvejais kirčiuoto ir prieškirtinio vokalizmo trukmės santykis bus daug mažesnis už santykį tarp prieškirtinio ir pokirtinio vokalizmo. Šią ilgųjų balsių savybę patvirtina visos turimos trinarės priešpriešos, plg. $d[\acute{e}]:d\acute{u}$. „dėdžiù“ (129÷177) : $d[\acute{e}]:d\acute{i}$ „dėde“ (117÷167) : $d[\acute{e}]:d[\acute{e}]$ „dėdė“ (63÷76), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,08 : 1$ ($t=0,669 < t_\alpha=2,074$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 2,03 : 1$ ($t=6,191 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$); $r[\acute{e}]:d\acute{u}$. „eilė“ (138÷156) : $r[\acute{e}]:d\acute{u}$ „eile“ (132÷142) : $d\acute{a}.r[\acute{e}]$ „darė“ (50÷73), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,07 : 1$ ($t=2,033 < t_\alpha=2,074$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 =$

2,24 : 1 ($t=13,733 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$); $\check{z}[\xi:]dnu$ „joki“ (119÷153) : $\check{z}[\xi:]dnu$ „jokiu“ (100÷120) : $\hat{v}\acute{a}.\check{z}[\xi]$ „vežė“ (52÷66), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,24 : 1$ ($t=2,899 > t_{\alpha}(99\%)=2,819$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 1,86 : 1$ ($t=9,092 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$); $d[\acute{o}]du$ „Doda“ (145÷171) : $d[o:]du$ „Doda“ vns. ĩn. (116÷139) : $pr\acute{u}d[o]$ „balos“ (52÷62), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,24 : 1$ ($t=3,915 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 2,23 : 1$ ($t=12,488 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$); $k[\acute{o}]tu$ „kota“ (121÷151) : $k[o:]tu$ „kotu“ (83÷108) : $\check{s}p\acute{o}k[o]$ „varnėno“ (40÷57), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,42 : 1$ ($t=4,546 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 1,96 : 1$ ($t=6,729 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$)¹⁰.

Ypatybę paryškina tai, kad kai kurių realizacijų $\bar{V} : \bar{V}_1$ skirtumas statistiškai nereikšmingas. Kirčiuotų ir priešskirtinių pozicijų pasikliaujamieji intervalai gerokai vienas kitą liečia, o Studento kriterijaus reikšmė mažesnė už kritinę. Ilgumų santykiai tarp šių pozicijų svyruoja nuo 1,07 : 1 iki 1,42 : 1. Jie daug mažesni už nekirčiuotų pozicijų ($\bar{V}_1 : \bar{V}_2$) santykius, visada statistiškai patikimus ir išreiškiamus daug didesniais dydžiais – nuo 1,89 : 1 iki 2,24 : 1.

Šia ypatybe nekirčiuoti / $\acute{e}$:/, o :/ variantai aiškiai skiriasi nuo atitinkamų aukštesniųjų / i :/, u :/ atstovų. Iš pateiktų santykių matyti, kad nekirčiuoti / $\acute{e}$:/, o :/ alofonai „elgiasi“ kaip tikrieji ilgieji balsiai: „dvi-viršūnio“ kirčio pozicijose jie trukmę gana gerai išlaiko, kitose, kur tokio kirčio nėra, trukmę praranda. Panašiomis savybėmis ilgieji balsiai pasižymi ir kitose kirčio neatitraukiančiose lietuvių tarmėse (plg. Jasiūnaitė, Girdenis 1996: 184; Atkočaitytė 2000: 67–69; Bacevičiūtė 2001: 48–53; Leskauskaitė 2001: 107–109). Skirtumas tik tas, kad pastarosiose tarmėse prieš kirčiuotus trumpuosius balsius savo prigimtine trukmę išlaiko bet kokios kokybės (pakilimo) ilgieji balsiai, o Pelesoje – tik neaukštutiniai.

8. Kadangi fonema / a :/ yra ribotos distribucijos ir nekirčiuotuose skiemenyse alofonų neturi, tolesnę minėtų pozicijų ilgųjų balsių kiekybės apžvalgą lyg ir galima būtų baigti. Vis dėlto palyginus kirčiuotų ilgosios / a :/ alofonų ilgumus su nekirčiuotų pozicijų / a :/ alofonų ilgumais išryškėja kiek netikėtų dalykų.

¹⁰ Panašių santykinių skirtumų susidaro ir tarp balsių porų, kurių pozicijos neatitinka minėtų sąlygų, pvz., $\check{s}[\acute{o}]ku$ „šoku“ (109÷144) : $\check{s}[o:]k\grave{u}m\acute{a}x$ „šokimas“ (90÷110) : $\acute{l}\acute{a}.\check{s}[o]$ „lašo“ (36÷59), $\bar{V} : \bar{V}_1 = 1,26 : 1$ ($t=2,879 > t_{\alpha}(99\%)=2,819$) ir $\bar{V}_1 : \bar{V}_2 = 2,08 : 1$ ($t=7,462 > t_{\alpha}(99,9\%)=3,792$).

Esama atvejų, kai priešskirtinis /a/ alofonas trukme artimesnis ne pokirtinės, o kirčiuotos pozicijos ilgajam /a/ alofonui. Todėl tarp balsių esama santykių, panašių į [eː, oː] $\vec{V}$: $\vec{V}_1$: $\vec{V}_2$ pozicijų santykius.

Tik čia $\vec{V}_1$ ir $\vec{V}_2$ vietą užima trumposios fonemos variantai V_1 ir V_2 , plg.¹¹ ž[á.]rα „žeria“ (164÷204) : ž[a.]rù „žeriu“ (130÷163) : àtv̄ež[α] „atveža“ (62÷81), $\vec{V}$: $V_1 = 1,26 : 1$ ($t = 3,220 > t_{\alpha}(99,5\%) = 3,188$) ir V_1 : $V_2 = 2,03 : 1$ ($t = 8,664 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$); š[á.]rα „šeria“ (148÷186) : š[a.]rù „šeriu“ (114÷134) : kōš[α] „košia“ (51÷80), $\vec{V}$: $V_1 = 1,35 : 1$ ($t = 4,503 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$) ir V_1 : $V_2 = 1,88 : 1$ ($t = 9,702 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$); vl[á.]dxs „Vladas“ (122÷151) : vl[a.]dù „Vladu“ (99÷118) : šūl[α] „šąla“ (68÷84), $\vec{V}$: $V_1 = 1,26 : 1$ ($t = 3,567 > t_{\alpha}(99,5\%) = 3,188$) ir V_1 : $V_2 = 1,44 : 1$ ($t = 5,723 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$).

Balsiai pakankamai gerai kontrastuoja. Visų trijų pozicijų kontrastas statistiškai reikšmingas. Tačiau jo proporcijos nevienodos. Tarp kirčiuoto ilgojo ir priešskirtinio trumpojo skiemens jos svyruoja sudarydamos santykius nuo 1,26 : 1 iki 1,35 : 1. Tarp priešskirtinio ir pokirtinio skiemens esama svyravimų nuo 1,44 : 1 iki 2,03 : 1. Taigi pastarieji santykiai didesni už pirmuosius ir primena [eː, oː] kiekybines variacijas. Tik šiuo atveju konstatuojamas ne balsio kiekybės išsaugojimas pozicijoje prieš kirčiuotą trumpą balsį (tokia interpretacija negalima, nes lyginami skirtingų fonemų /a/ ir /a/ alofonai), bet šios pozicijos balsio pailgėjimas kirčiuoto trumpojo /a/ alofono atžvilgiu.

Į trinarę priešpriešą įtraukus kirčiuotą trumpąjį balsį, atsiranda tokia mažėjančių ilgumų seka: $\vec{V} > V_1 > \vec{V} > V_2$, tai yra kirčiuotas balsis [à] gali būti ilgesnis už pokirtinį, bet trumpesnis už priešskirtinį [V]CV pozicijos balsį¹².

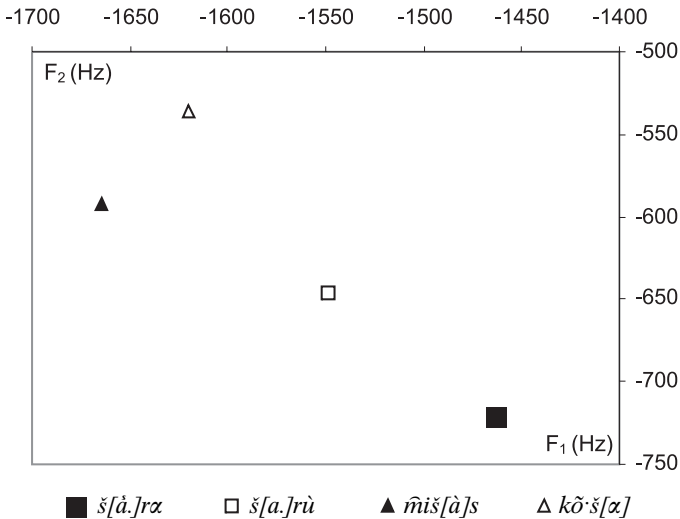
Tarp kai kurių realizacijų gali susidaryti patikimas trukmės skirtumas, plg. ž[a.]rù „žeriu“ (130÷163) : liž[à]s „ližes“ (99÷122) : àtv̄ež[α] „atveža“ (62÷81), V_1 : $\vec{V} = 1,32 : 1$ ($t = 3,957 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$) ir $\vec{V}$: $V_2 = 1,54 : 1$ ($t = 5,695 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$);

¹¹ Tiesa, dėl medžiagos trūkumo neturėta pavyzdžių su balsiais „tikrose“ $\vec{V}$ ir V_2 pozicijose – kirčiuotoje prieš aukštutinius balsius ir pokirtinėje po ilgo skiemens, todėl toliau aprašomi santykiai nėra tarp „pačių ilgiausių“ ir „pačių trumpiausių“ balsių.

¹² Tai matyti ir iš 1 pav., kuriame nekirčiuoto (konkrečiau – priešskirtinio) [a] trukmės diapazonai aiškiai lenkia kirčiuoto [a] diapazonus.

š[a.]rù „šeriu“ (114÷134) : *miš[à]s* „mišias“ (81÷111) : *kõ:š[α]* „košias“ (51÷80), $V_1 : \dot{V} = 1,29 : 1$ ($t = 3,372 > t_{\alpha}(99,5\%) = 3,188$) ir $\dot{V} : V_2 = 1,45 : 1$ ($t = 3,180 > t_{\alpha}(99\%) = 2,819$).

95% pasikliaujamieji ilgumų intervalai neturi sąlyčio taškų, o Studento kriterijaus reikšmė didesnė už 99–99,9% tikimybės kritinę reikšmę. Net jeigu trukmės skirtumai nepatikimi ir statistiškai nereikšmingi, ilgumų mažėjimo seka $\dot{V} > V_1 > \dot{V} > V_2$ vis tiek nesikeičia, plg. *vl[a]dù* „Vladu“ (99÷118) : *bal[à]s* „balas“ (83÷108) : *šù:l[α]* „šąla“ (68÷84), $V_1 : \dot{V} = 1,13 : 1$ ($t = 1,743 < t_{\alpha} = 2,074$) ir $\dot{V} : V_2 = 1,26 : 1$ ($t = 2,947 > t_{\alpha}(99\%) = 2,819$). Panašios ir visų keturių pozicijų realizacijos, plg. *r[à.]tu* „rata“ (134÷168) : *r[a]tù* „ratu“ (94÷121) : *šči[pr[à]s]* „stiprias“ (93÷113) : *sùzbær[α]* „sus(i)bara“ (75÷106), $\dot{V} : V_1 = 1,4 : 1$ ($t = 4,380 > t_{\alpha}(99,9\%) = 3,792$), $V_1 : \dot{V} = 1,05 : 1$ ($t = 0,619 < t_{\alpha} = 2,074$) ir $\dot{V} : V_2 = 1,14 : 1$ ($t = 1,504 < t_{\alpha} = 2,074$).

2 pav. Kirčiuotų /a·/, priešskirtinių, kirčiuotų ir pokirtinių /a/ alofonų spektrai

9. Pelesiškių priešskirtinio [a] pailgėjimas girdimas daugiausia dėl atviresnės ir užpakalesnės artikuliacijos. Toks balsis savo akustinėmis savybėmis kiek artimesnis ilgojo /a·/, o ne trumpojo /a/ alofonams.

Spektrinė [a.] ir [a] tipo balsių analizė žodžiuose š[á.]rα, š[a.]rù, mĩš[à]s, kō·š[α] (žr. 2 pav.¹³) rodo, kad prieškirtinis pailgėjęs balsis iš tiesų turi aukštesnę pirmąją formantę (yra žemesnio pakilimo) ir žemesnę antrąją (yra užpakalesnis) palyginti su kirčiuotu [à] ir pokirtiniu [a].

Trukmės sąsajas su kokybe patvirtina nuosekliai mažėjantys šių keturių pozicijų balsių kompaktiškumo (C = 885, 864, 844, 833) bei didėjantys tonalumo (T = 61, 153, 246, 262) indeksai. Prieškirtinam [a.] būdingas kone mažiausias kalbos padargų įtempimas (plg. atitinkamus indeksus, įt = 348, 309, 409, 336).

Rišliuose tekstuose šis pozicinis pailgėjimas nėra dėsningas, bet gana dažnas. Ypač aiškiai jis girdimas po minkštųjų priebalsių (dažniau skardaus konsonantizmo aplinkoje), kai vietoj laukiamo siauresnio [e] tipo garso ištariamasis atviresnis suužpakalėjęs [æ.], kartais su diftonfizacijos priemaiša [^tæ.]. Įdomiausia, kad pokyčiai galimi ne tik prieš trumpus, bet ir prieš bet kuriuos kitus kirčiuotus neatviresnius balsius, pvz.: *lašvĩnũ. | | tĩ. d'æ.šrõ.s | koķõ.s | sú.ro \ | švĩesto \ | ыр dũuç'ès nĩeko\ nã.bũuõ|| it'èp | a.n.ra.gũ. žũryšã | ir | b̃æ.t. kõ.¹⁴ | kap.ku.rañ.dã | ar.ko.kũ. žĩrç'æ.lũ.| | kã(p)_pr'biçk_mĩš-ķĩ \ || (E. VI.) dã.vę ka.bõ.nu. | çã.ru. | ir_žvĩd'ešymt p'ienķĩs | pu.dũs jã.vo\ || ыš_mã.lkos \ | kai_la.ntã.i.t'ę \ plo.nukũt'ę | drõ'zgos \ va.žĩnãz \ || nũ| ç'jom \ su_vĩ.ru | a.žũ \ | a.žũ \ švĩõ'n ba.žnĩ'çon \ ||*

Be to, šnektoje prieškirtinis [a] pailginamas ir tada, kai toliau eina poliftongas ar dvigarsis, į kuriį įeina bent vienas aukštutinis balsis, pvz., *tai_ã.nĩ.s | kãb_vãžũõjã | tai_susĩrenka | | jãu_pa.dũõda | penķãz šesãz | a_paskũ | | sã.ko \ | nu_ыр_kãz | ыtãĩ to.ķõ. \ || ыр_t'èp | p'ier_vĩduri. | žbĩbã \ | to.z_drõ'zgos \ | a.plĩĩkui pa.šg'ẽ.dĩ. || ir_dxĩnũõjã \ | va.kã.rõ'jã \ t'èp || tai_sã.nãũ | labãĩ_dũũçel' \ | itãĩ | gã.ud'ę \ | švĩnĩs ||*

10. Matyt, ši atvirojo balsio savybė gali būti susijusi su šnektoje naujai besiformuojančia santykinės trukmės ritmika. Kirčiuoti aukštutinio pakilimo balsiai šnektoje yra sutrumpėję ir fonetinio trukmės

¹³ Čia pateikiami dvylikos balsių realizacijų vidurkiai.

¹⁴ Pailgėjimo pasitaiko ir žodžių sandūrose.

kontrasto nebesudaro. Bet kuris neaukštutinis balsis, esantis pozicijoje prieš kirčiuotą aukštutinį balsį, savo savaimine trukme artimas ar net gerokai jį lenkia. Šis kontrastas ypač ryškus tada, kai skiemenyje prieš kirčiuotą *i*, *u* tipo vokalizmą (nebesvarbu, ar tai trumposios, ar ilgosios fonemos atstovas) atsiduria žemutinio pakilimo *a* tipo balsis su jam būdinga didele savaimine trukme.

Kaip pavyzdį galima pateikti keletą porų, iš kurių pirmojoje po /a/ alofono eina kirčiuotas ilgosios aukštutinės, antrojoje – kirčiuotos trumposios aukštutinės fonemos alofonas (palyginama /-aC $\check{V}^u$ / : /-aC $\check{V}^u$ / pozicijų balsių absoliučioji ir santykinė trukmė).

Žodyje *g*[ⁱæ.r[^u.] „geru“ priešskirtinis atvirasis balsis [ⁱæ.] (95% pasikl. int. 137÷166 ms) už kirčiuotą [^u.] (79÷107) ilgesnis 1,63 karto (absoliučiosios trukmės vidurkiai $\bar{x}_1$: $\bar{x}_2$ = 152 ms : 92 ms). Šis santykis labai patikimas – Studento kriterijaus reikšmė didesnė už 99,9% tikimybės kritinę reikšmę beveik du kartus ($t=6,329 > t_\alpha=3,792$).

Panašūs dydžiai gaunami palyginus žodžio *g*[ⁱæ.r[^u] „geru“ balsius: $\bar{x}_1$ [ⁱæ.] (137÷157 ms) : $\bar{x}_2$ [^u] (75÷96) = 147 ms : 86 ms = 1,71 : 1, $t=9,213 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$. Abiejų žodžių priešskirtinių balsių santykinė trukmė 1,63 : 1,71 = 1 : 1,05 skiriasi nereikšmingai (visiškai užsidengia pasikliaujamieji intervalai, Studento reikšmė $t=0,568 < t_\alpha=2,074$).

Aiškiūs ir patikimi skirtumai išlaikomi žodžių poroje *s*[a]v[ⁱ] „save“, $\bar{x}_1$ (104÷129) : $\bar{x}_2$ (73÷102) = 117 ms : 88 ms = 1,33 : 1, $t=3,280 > t_\alpha(99,5\%)=3,188$ bei *s*[a]v[ⁱ] „savi“, $\bar{x}_1$ (109÷132) : $\bar{x}_2$ (73÷91) = 121 ms : 82 ms = 1,48 : 1, $t=5,827 > t_\alpha(99,9\%)=3,792$. Ir čia priešskirtinių santykinės trukmės skirtumas išlieka nežymus: $S^{15}=1,33 : 1,48 = 1 : 1,11$ ($t=0,507 < t_\alpha=2,074$).

Kiek kitaip ilgumai pasiskirsto žodžiuose su dusliųjų priebalsių aplinka. Kontrastas tarp vidinių balsių *k*[a]s[^u.] „kasu“ realizacijoje, $\bar{x}_1$ (84÷111 ms) : $\bar{x}_2$ (64÷97) = 97 ms : 80 ms = 1,21 : 1, nėra ryškus ($t=1,759 < t_\alpha=2,074$). Tiesa, antrajame žodyje jis mažumėlę aiškesnis: *k*[a]s[^u] „kasu“, $\bar{x}_1$ (88÷115) : $\bar{x}_2$ (70÷94) = 102 ms : 82 ms = 1,24 : 1, $t=2,429 > t_\alpha(95\%)=2,074$. Tačiau net tada tendencijai nustatyti daug

¹⁵ Simboliu S žymimas santykinės trukmės santykis.

svarbesnis priešskirtinių santykinės trukmės santykis išlieka stabiliai artimas: $S = 1,21 : 1,24 = 1 : 1,02$ ($t = 0,480 < t_{\alpha} = 2,074$).

Taigi priešskirtinio atvirojo balsio [a] trukmė kirčiuoto aukštutinio balsio atžvilgiu gali būti didesnė, nors ir ne visada aiškiai kontrastuoja (santykių dydžiai labai priklauso nuo priebalsių aplinkos). Tai, kad a tipo balsių tarpusavio santykinės trukmės skirtumai pozicijose /-C $\check{V}^u$ / ir /-C $\dot{V}^u$ / visada išlieka maži, leidžia manyti, kad šnektoje apskritai gerokai padidėjęs tokių „ilginimo“ pozicijų kiekis ir funkcinis krūvis. /a/ alofonai savo didesne savaimine trukme dabar gali užgožti ne tik toliau einančius trumpųjų, bet ir ilgųjų aukštutinių¹⁶ fonemų kirčiuotus alofonus.

11. Nevienodi [a] ilgumai fiksuojami pozicijose prieš įvairaus pakilimo kirčiuotus balsius. Tyrimui imami pavyzdžiai su mažiausią ilginimo įtaką turinčių dusliųjų priebalsių aplinka: *k[a]t[$\check{i}$]* „kate“, *k[a]t[$\check{u}$.]* „kačių“, *k[a]t[$\check{e}$.]s* „katės“, *k[α]t[$\check{e}$]s* „kates“.

Žodyje *k[a]t[$\check{i}$]* priešskirtinis balsis ilgesnis už kirčiuotą 1,35 karto ($\bar{x}_1 : \bar{x}_2 = 91 \text{ ms} : 67 \text{ ms}$, 95% pasikliaujamieji intervalai – 80÷103 ms ir 60÷73 ms – nesiliečia. Studento kriterijaus reikšmė 99,9% tikimybe viršija kritinę ($4,149 > t_{\alpha} = 3,792$). Todėl anksčiau aprašyta kontrasto tendencija patvirtinama.

Kitas pavyzdys (*k[a]t[$\check{u}$.]*) šios tendencijos neatspindi, bet jai ir neprieštaruoja. Abiejų pozicijų trukmė vienoda (santykis 1 : 1, $\bar{x}_1 (85 \div 116) : \bar{x}_2 (88 \div 113) = 101 \text{ ms} : 101 \text{ ms}$), matyt, dėl to, kad realizuojamas ilgesnis kirčiuotos lūpinės fonemos /u/ alofonas.

Vis dėlto čia padidėjusi, palyginti su pirmuoju pavyzdžiu, aboliučioji priešskirtinio [a] trukmė (plg. 101 ms ir 91 ms). Tai galėtų būti traktuojama kaip kompensacija dėl padidėjusios kirčiuoto aukštutinio balsio trukmės, neleidžianti šiam būti ilgesniam¹⁷. Todėl manytina, kad priešskirtinių atvirųjų balsių trukmė labai priklauso nuo kirčiuoto aukštutinio vokalizmo trukmės.

¹⁶ Toks priešskirtinis /a/ alofonas dažniau realizuojamas prieš kirčiuotus lūpinis ilgosios /u/ alofonus; realizacijos prieš /i/ retesnės.

¹⁷ Be to, tik vienas iš keturių informantų tarė trumpesnius a tipo balsius; tai ir nulėmė gautą bendrą proporciją. Likę informantai tarė ne tik šiek tiek ar daugiau pa ilgėjusius, bet kokybiškai pakitusius balsius, transkribuotinus atviresniu alofonu [a].

Prieškirtinis balsis $[a]$ žodyje $k[a]t[ĕ]s$ trumpesnis už kirčiuotą $[ĕ]$, 1,18 karto: $\bar{x}_1 (76 \div 101) : \bar{x}_2 (95 \div 116) = 89 \text{ ms} : 105 \text{ ms}$. Šis skirtumas tik sąlygiškai galėtų būti vadinamas kontrastu, mat liečiasi pasikliaujamieji intervalai. Taip pat ir Studento reikšmė 95% tikimybės kritinę reikšmę lenkia minimaliai: $2,195 > t_{\alpha} = 2,074$.

Galbūt šioje pozicijoje proporcijas lemia gana didelė (bei palyginti labiau svyruojanti¹⁸) atvirojo vokalizmo savaiminė trukmė. Palyginus pirmojo ($k[a]t[i]$) ir pastarojo pavyzdžio absoliučiuosius ilgumus, skirtumas tik 2 ms, o intervalai sutampa. Matyt, šnektos atstovai tam tikromis sąlygomis prieškirtinius $[a]$ ir prieš skiemenis su neatviruoju balsiu $[ĕ]$ (*ó*.) suvokia kaip šiems nekontrastuojančius ir net ilgintinus, tai yra atvirojo prieškirtinio balsio atžvilgiu visos kirčiuotos neatvirųjų balsių pozicijos turi panašų statusą.

Ši ypatybė įvairių informantų kalboje gali būti nevienodai ryški. Ji priklauso nuo to, kiek trumpinamas kirčiuotas neatvirasis vokalizmas. Iš 9 skyriuje pateiktų magnetofoninio teksto pavyzdžių matyti, kad tokia santykinių kontrastų raida yra įmanoma. Pailgėję balsiai $[a. \text{æ}]$ girdimi ne tik prieš kirčiuotus $/i, i, u, u/$, bet ir $/e, o/$ alofonus. Pelesos šnekteje prieš 25 metus ši savybė buvo būdingesnė baltarusiškiems balsiams¹⁹ (plg. Čekman 1980: 224–226, 8, 9 pav.), o dabar ji persimetė į lietuviškus prieškirtinius ilgumus.

Paskutiniame tiriamajame žodyje $k[a]t[ĕ]s$ pirmojo ir antrojo balsio ilgumų kontrastas jau aiškiai sąlygotas kirčio. Čia to paties pakilimo segmentų trukmės santykiai – 1 : 1,37 ($\bar{x}_1 (61 \div 86) : \bar{x}_2 (85 \div 114) = 73 \text{ ms} : 100 \text{ ms}$). Dėl kirčio atsirandantis trukmės padidėjimas yra statistiškai reikšmingas: $t = 3,035 > t_{\alpha} (99\%) = 2,819$.

Taigi prieškirtinių $/a/$ alofonų trukmė aiškiai susijusi su kirčiuoto vokalizmo pakilimu bei jo savaimine trukme. Tolesnio kirčiuoto skiemens kokybė čia, matyt, tampa svarbiausias pokyčių kriterijus – apie tai netiesiogiai liudija sporadiški atvirojo balsio pailgėjimo ir prieš poliftongus ar dvigarsius su aukštutiniais balsiais atvejai.

¹⁸ Atvirųjų balsių trukmės variacijos koeficientas visada didesnis nei neatvirųjų.

¹⁹ $[a]$ pailgėjimas prieš kirčiuotą neatvirąjį vokalizmą fiksuojamas ir kitose baltarusiškose tarmėse: pavyzdžiui, Baltarusijos šiaurės vakaruose (Čekman 1975: 102–167), Pelesai artimesnėje Naugarduko šnekteje, pvz., prieš $[i \text{ ú}]$: *c' ađžij'* „sėdi“ 3 a., *káčini* „pjonė“, *náčila* „nešioja“, *л' яжыц'* „gulė“ 3 a.; *kātý* „katinui“, *nāhý* „koją“, *nčāný* „bitė“, prieš $[ĕ (\acute), \acute{o}]$: *kānĕšna* „žinoma“, *ahāpóm* „daržas“, *hāpóx* „žimiai“ (Burliko 1987: 61–62).

12. Atsižvelgiant į šias atvirųjų balsių ypatybes galima atidžiau išžiūrėti ir į kai kurias aukštesnio pakilimo prieškirtinių balsių trukmės charakteristikas.

Anksčiau konstatuota, kad ilgųjų balsių alofonai geriausiai išlaiko trukmę prieš trumpą kirčiuotą balsį. Šią savybę galima būtų sieti su kirčio atspindžiu (dar kitaip, „dviviršūniu“, arba silpnuoju šalutiniu kirčiu). Tačiau jo poveikis nėra vienodas – jis tiesiogiai susijęs su prieškirtinių balsių pakilimu. Aukštutinius $[i, u]$ dėl labai mažos savaiminės trukmės šis kirtis veikia tik išimtiniais atvejais ar neveikia visai (gerai kontrastuoja kirčiuotų : prieškirtinių, bet gana prastai – prieškirtinių : pokirtinių balsių trukmė).

Tuo tarpu neaukštutiniai minėtos pozicijos balsiai $[e, o]$ šiam principui paklūsta (palyginti prastai kontrastuoja kirčiuotų : prieškirtinių ir labai gerai – prieškirtinių : pokirtinių balsių kiekybė). Ši savybės einant „žemyn“ stiprėja ir, galima sakyti, net veikia trumpųjų atvirųjų balsių klasę – prieš neatvirusius (dažniau aukštutinius) kirčiuotus balsius pailgėja $/a/$ alofonas. Be to, toks pailgėjimas turi plačią distribuciją: galimas tiek prieš trumpųjų, tiek prieš ilgųjų fonemų atstovus.

Patvirtinus, kad panaši distribucija būdinga ir aukštesnio pakilimo ilgųjų fonemų prieškirtiniams alofonams, tektų svarstyti, ar čia veikia tik „dviviršūnio“ kirčio principai, ar esama dar kokių nors trukmę išsaugoti skatinančių sąlygų.

Pasirinkta keletas pavyzdžių su prieškirtinėmis $[e, o]$ realizacijomis. Žodžio $\hat{b}[eː]d[ù]$ „bėdų“ prieškirtinis balsis kiek ilgesnis už kirčiuotą ($\bar{x}_1(111\div 130) : \bar{x}_2(99\div 121) = 121 \text{ ms} : 110 \text{ ms} = 1,1 : 1$). Tačiau šis skirtumas nepatikimas ($t = 1,675 < t_{\alpha} = 2,074$).

Antrajame žodyje $\hat{b}[eː]d[ù]$ vns. in. „bėda“ šis santykis kiek didesnis ($\bar{x}_1(108\div 124) : \bar{x}_2(93\div 110) = 116 \text{ ms} : 101 \text{ ms} = 1,15 : 1$). Tai patvirtina 95% tikimybės kritinę reikšmę šiek tiek viršijantis Studento kriterijus ($t = 2,763 > t_{\alpha} = 2,074$). Matyt, padidėjus kirčiuoto balsio trukmei, kiek pailgėja prieškirtinis balsis ir santykinės trukmės santykiai lieka visiškai menki ($1,1 : 1,15 = 1 : 1,05, t = 0,882 < t_{\alpha} = 2,074$). Tai reiškia, kad tiek pirmajame, tiek antrajame žodyje išlaikoma panaši santykinė prieškirtinio $[eː]$ trukmė.

Imant kitus du pavyzdžius dydžiai labai panašūs. Skiriasi tik absoliučiaisiais ilgumais, patikimesniais ar mažiau patikimais skirtumais

tarp jų, tačiau santykinės trukmės kontrastas išlieka labai mažas, plg. $\text{šp}[o'k]k[\acute{u}.]$ „varnėnu“ – $\bar{x}_1(87 \div 105) : \bar{x}_2(66 \div 87) = 96 \text{ ms} : 76 \text{ ms} = 1,26 : 1$; $t = 3,176 > t_\alpha(99\%) = 2,819$) ir $\text{šp}[o'k]k[\acute{u}]$ „varnėnu“ – $\bar{x}_1(85 \div 109) : \bar{x}_2(67 \div 78) = 97 \text{ ms} : 73 \text{ ms} = 1,33 : 1$; $t = 3,983 > t_\alpha(99,9\%) = 3,792$).

Abiejų prieškirtinių balsių santykinės trukmės santyčiai skiriasi labai nežymiai ($1,26 : 1,33 = 1 : 1,06$) ir aiškiai nekontrastuoja ($t = 0,134 < t_\alpha = 2,074$). Panašios ir kitos minimaliosios poros: $k[o'j]t[\acute{u}.]$ „kotų“ – $\bar{x}_1(78 \div 103) : \bar{x}_2(84 \div 102) = 90 \text{ ms} : 93 \text{ ms} = 1 : 1,02$; $t = 0,361 < t_\alpha = 2,074$) ir $k[o'j]t[\acute{u}]$ „kotų“²⁰ – $\bar{x}_1(83 \div 108) : \bar{x}_2(78 \div 95) = 96 \text{ ms} : 86 \text{ ms} = 1,12 : 1$; $t = 1,289 < t_\alpha = 2,074$). Santykinė $[o']$ trukmė sudaro $0,98 : 1,12 = 1 : 1,14$ ($t = 0,629 < t_\alpha = 2,074$).

Visais trimis atvejais prieškirtinės ($\bar{x}_1$ pozicijos) trukmės pasikliaujamieji intervalai beveik visiškai ar visiškai dengiami.

Greičiausiai šia savybe pasižymi ir prieškirtiniai aukštutinių fonemų $/i/$, $u/$ alofonai. Tiesa, čia užrašyta tik viena minimalioji pora $s[u'r]r[\acute{u}.]$ „sūriū“ : $s[u'r]r[\acute{u}]$ „sūriū“. Pirmojo žodžio ilgumai $\bar{x}_1(78 \div 115) : \bar{x}_2(95 \div 102) = 96 \text{ ms} : 99 \text{ ms} = 1 : 1,03$ ($t = 0,259 < t_\alpha = 2,074$), antrojo $\bar{x}_1(79 \div 119) : \bar{x}_2(80 \div 97) = 99 \text{ ms} : 88 \text{ ms} = 1 : 1,12$ ($t = 1,060 < t_\alpha = 2,074$). Prieškirtinių $[u']$ santykiniai ilgumai ($0,98 : 1,12 = 1 : 1,14$) kiek labiau skiriasi nuo absoliučiuųjų ($1 : 1,03$). Tačiau šių balsių pasikliaujamieji intervalai visiškai sutampa ir Studento kriterijus gerokai mažesnis už kritinę reikšmę ($t = 0,200 < t_\alpha = 2,074$) – taigi pozicijos $/-C\check{V}^u/$: $/-C\check{V}^u/$ turi vienodą trukmės išsaugojimo galia.

13. Tai gali keisti požiūrį į dalyko esmę. Šnekte prieškirtinių ilgųjų balsių kiekybė vienodai išlaikoma ne tik prieš kirčiuotus trumpųjų, bet ir prieš ilgųjų fonemų alofonus, jei šie alofonai yra aukštutiniai, t. y. prieš $/i/$, $i/$, $u/$, $u/$. Šį reiškinį galima interpretuoti įvairiai.

Prieškirtinių „ilgesniųjų“ balsių distribucija pirmiausia praplečiama dėl to, kad toliau einantys kirčiuoti aukštutiniai ilgieji $/i/$, $u/$ alofonai čia prilygintini trumpiesiems. Taigi „dviviršūnio“ kirčio taisyklė išlieka, bet ji plačiau taikoma.

Įmanomas ir kitas aiškinimas. Visi uždarieji (neatvirieji) $/i/$, $u/$, $e/$, $o/$ alofonai apskritai yra aptrumpėję taip, kad jų trukmė tiek prieš

²⁰ Šis žodis šnekte yra galūninio kirčiavimo.

kirčiuotus trumpuosius, tiek prieš kirčiuotus buvusius ilguosius aukštutinius balsius tapusi apylygė. Kitaip tariant, būta pokyčių $\bar{V}^N C \dot{V} \rightarrow V^N C \dot{V}$ ir $V^N C \bar{V}^U \rightarrow V^N C \dot{V}^U$ 21.

Tai netiesiogiai rodytų, kad šnekoje trumpėja tiek nekirčiuoti, tiek kirčiuoti uždarieji balsiai.

14. Eksperimento rezultatus galima apibendrinti taip:

- 1) Nekirčiuotų Pelesos šnektos balsių kiekybė labai priklauso nuo kokybės (pakilimo). Labiau svyruoja atviresniųjų balsių savaiminė trukmė, menčiau – uždaresniųjų.
- 2) Didžiausias kontrastas gali susidaryti tarp to paties pakilimo balsių, esančių prieš kirčiuotą trumpą skiemenį tarp skardžiųjų priebalsių, ir galūnės balsių, esančių po ilgo kirčiuoto skiemens ir duslių priebalsių. Aukštutinių *i*, *u* tipo balsių trukmės skirtumus greičiausiai lemia tik priebalsių kokybė.
- 3) Nevienodą įtaką skirtingo pakilimo balsiams daro pozicija pagrindinio kirčio atžvilgiu.

/iː, i, uː, u/ alofonai prieškirtiniame ir pokirtiniame skiemenyje yra panašios trukmės. Jie visada trumpesni nei kirčiuotame skiemenyje.

/eː, oː/ alofonai prieškirtiniame skiemenyje savo trukme tam tikrais atvejais gali prilygti kirčiuoto skiemens alofonams. Pokirtinėse galūnėse šių fonemų alofonai visiškai sutrumpėja.

/a/ alofonai prieškirtiniame skiemenyje tam tikrais atvejais gali būti net ilgesni už kirčiuotos pozicijos variantus. Pokirtinėse galūnėse jie sutrumpėja.

- 4) Bet kuris neaukštutinis balsis yra panašios trukmės ar ilgesnis už toliau einantį kirčiuotą aukštutinį balsį. Prieškirtinių balsių kiekybė vienodai išlaikoma ne tik prieš kirčiuotus trumpųjų, bet ir ilgųjų fonemų alofonus, jei šie alofonai yra aukštutiniai. Praplečiama „dviviršūnio“ kirčio distribucija.

Tai netiesiogiai rodo, kad Pelesos šnekoje ir kirčiuotame skiemenyje */iː, u/* alofonai yra trumpi.

²¹ Simbolių reikšmės: $\bar{V}^N$ – uždarys (neatvirasis) ilgasis balsis, V^N – uždarys aptrumpėjęs balsis, $\bar{V}^U$ – kirčiuotas aukštutinis ilgasis balsis, $\dot{V}^U$ kirčiuotas aukštutinis aptrumpėjęs balsis, $\dot{V}$ – kirčiuotas trumpasis balsis. Kirčiuoti $\dot{V}^U$ ir $\dot{V}$ (*i*, *u* tipo trumpieji balsiai) čia skiriasi ne kiekybe, o kokybe.

Literatūra

- Atkočiaitytė, Daiva. 2000. *Pietų žemaičių raseiniškių fonologinė sistema: prozodija ir vokalizmas*. Daktaro disertacija. Vilnius: VPU.
- Vacevičiūtė, Rima. 2001. *Šakių šnektos fonologinė sistema: prozodija ir vokalizmas*. Daktaro disertacija. Vilnius: VPU.
- Варановскі́й
Барановскі́й, Антон. 1897. *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*. Санктпетербургъ: Типогр. Имп. Акад. наукъ.
- Burliko
Бурлыко, Иван. 1987. *Фонетические особенности говоров Новогрудчины (Лингвогеографическое и экспериментальное исследование)*. Диссертация на соиск. уч. ст. кандидата фил. наук. Минск.
- Čekman
Чэ́кман, Валері́й. 1975. Да характарыстыкі даўжыні галосных у паўночна-усходніх беларускіх гаворках. *Галосныя беларускай мовы*. Мінск. 102–167.
- Čekman
Чэ́кман, Валері́й. 1980. К проблеме литовско-белорусской фонетической интерференции в Пеляесе. *Балто – славянские этноязыковые контакты*. Москва: Наука. 206–226.
- Jasiūnaitė, Birutė;
Girdenis, Aleksas. 1996. Trys rytų aukštaičių uteniškių fonologiniai balsių ilgumai. *Baltistica* 31 (2), 181–199.
- Leskauskaitė, Asta. 2001. *Pietvakarinių pietų aukštaičių vokalizmas: fonologinis ir eksperimentinis tyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: LKI, VDU. *Lietuvių kalbos atlasas (su žemėlapiais)*. 2.: *Fonetika*. Vilnius: Mokslo.
- LKA 1982. *Aukštaičių tarmių tekstai*. I dalis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Markevičienė, Žaneta. 1999. *Aukštaičių tarmių tekstai*. I dalis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Mikulėnienė, Danguolė.
1996–1997. Einwirkung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten. *Linguistica Baltica* 5–6, 57–67.
- Mikulėnienė, Danguolė;
Morkūnas, Kazys. 1997. *Dieveniškių šnektos tekstai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Piotrovskij
Пиотровский, Раймонд. 1960. Еще раз о дифференциальных признаках фонемы. *Вопросы языкознания* 6, 24–38.
- Šukys, Jonas. 1960. Būdingesnės Ramaškonių tarnės ypatybės. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 177–189.
- Vidugiris, Aloyzas. 1998. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Zinkevičius, Zigmantas. 1966. *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.

KOPSAVILKUMS

Neuzsvērtu patskaņu kvantitāte (pēc perifēriālās Pelesas izloksnes datiem)

Edmundas TRUMPA

Pelesas lietuviešu izloksnes (Baltkrievijas Grodņas apg. Varanavas raj.) patskaņiem ir raksturīga divu garumu sistēma. Tomēr neuzsvērtajās zilbēs to kvantitāte ir ļoti dažāda, piemēram, garie patskaņi var saīsināties un kļūt par īsajiem. Ar šo pētījumu tiek mēģināts noteikt, kādi apstākļi nosaka lielāku vai mazāku neuzsvērtu patskaņu garumu.

Garuma svārstību amplitūda ir atkarīga no patskaņa kvalitātes: jo zemāka pacēluma patskaņi, jo lielākas ir tā kvantitātes svārstības, piemēram, attiecība starp garāku un īsāku /i/ alofonu ir 2,05 : 1, /e/ – 3,34 : 1, /o/ – 3,1 : 1, /u/ – 2,54 : 1, /i/ – 2,38 : 1, /a/ 3,02 : 1 ir /u/ 1,63 : 1).

Vislielākais kontrasts veidojas starp patskaņiem, kas atrodas zilbē pirms uzsvara starp balsīgajiem līdzskaņiem, un galotnes patskaņiem, kas ir aiz garās uzsvērtās zilbes un nebalsīgajiem līdzskaņiem.

/i/, u/ alofoniem ir līdzīga kvantitāte gan zilbē pirms uzsvara, gan zilbē aiz uzsvara. Tas pats raksturīgs arī īsajiem /i/, u/ variantiem. Citādas īpatnības ir zemāka pacēluma patskaņiem, piemēram, /e/, o/ alofoni zilbē pirms īsās uzsvērtās zilbes saglabā lielāko daļu kvantitātes, kas ir raksturīga uzsvērtajai pozīcijai, bet galotnē aiz uzsvara tie saīsinās un kļūst par īsajiem. Īsās fonēmas /a/ alofons zilbē pirms uzsvara var būt pagarināts, kļūstot garāks gan par tās pašas fonēmas alofonu, kas atrodas zilbē aiz uzsvara, gan par uzsvērtās pozīcijas variantu.

Šādu kvantitātes struktūru, iespējams, veicina pētāmas izloksnes kontakti ar vietējo baltkrievu izloksni.

SUMMARY

Unaccented Vowel Length in Data From the Peripheral Pelesa Dialect

Edmundas TRUMPA

In the Lithuanian Pelesa dialect (in Belarus, the Grodna region, Varanava district), vowels characteristically have two lengths. However, in unaccented syllables their lengths are very different. For example, long vowels can be shortened and become short. This study attempts to determine the conditions under which unaccented vowels become longer or shorter.

The amplitude of the change in length is dependent on the quality of the vowel: the lower the placement of the vowel, the greater is the change in length. For example, the relationship between the longest and shortest /i/ allophone is 2,05 : 1, /e/ – 3,34 : 1, /o/ – 3,1 : 1, /u/ – 2,54 : 1, /i/ – 2,38 : 1, /a/ 3,02 : 1 is /u/ 1,63 : 1.

The largest contrast is found between vowels that are in the syllable before the accent between voiced consonants, and ending vowels that are after long, accented syllables and voiceless consonants.

The /i/, u/ allophones are characterized by similar lengths both in the syllable before the accent and in the syllable after the accent. The same holds for the short /i/, u/ variants. Vowels with lower placement have different characteristics. For example, the /e/, o/ allophones in the

syllable before the short accented syllable retain most of their length, as is characteristic of the accented position, but in the ending after the accent, they shorten and become short vowels. In the syllable before the accent, the allophone of the short phoneme /a/ can be lengthened, becoming longer than both its own phoneme's allophone, which appears in the syllable after the accent, and the accented position variant.

The development of this kind of vowel length structure is possibly favored by the dialect's contacts with the local Belarus dialect.

HRONIKA – CHRONICLE

Konference „Baltu valodas: vēsturiskā gramatika, literārās valodas vēsture” Sanktpēterburgā 2004. gada 5.–6. martā

Jau sesto reizi baltistiem bija iespēja satīties Sanktpēterburgas Valsts universitātē, kur tika rīkota ikgadēja konference, kas šogad bija veltīta baltu valodu vēsturiskajai gramatikai un literārās valodas vēsturei. Arī šogad konference pulcināja gan pašmāju pētniekus (jāuzsver, ka pirmo reizi t. s. „lielo” konferencē uzstājās arī jaunās aspirantes A. Daugaviete un A. Dubasova, kuras agrāk aktīvi piedalījušās studentu konferencēs Pēterburgā un Rīgā), gan daudzus viesus no Baltijas valstīm, kam marša ceļojums ir gandrīz kā rituāls, kā arī ciemiņus no Vācijas (A. Grasis, I. Seržants) un Polijas (N. Ostrovskis). Žēl, ka šis uzaicinājums neguva atbalsi vadošo valodas vēstures pētnieku vidū, bet priecē, ka ceļu uz Pēterburgu apgūst Baltijas doktoranti.

Vairāki referenti bija pievērsušies dažādiem vēsturiskās gramatikas jautājumiem, aplūkojot gan fonētiskas, gan morfoloģiskas parādības baltu valodu tapšanā un attīstībā. J. Otkupščikovs (Sanktpēterburga) referātā „Индоевропейские отглагольные прилагательные и формирование балтийских причастий претерита с суффиксом *-t-*” analizēja ar sufiksiem *-t-* un *-n-* no darbības vārdiem atvasinātos adjektīvus un pagātnes divdabjus dažādās indoeiropiešu valodās, baltu valodu divdabju tapšanā saskaidrojams lielāku līdzību ar latīņu valodu nekā ar slāvu un ģermāņu valodām. A. Dubasova (Minska–Sanktpēterburga) referātā „К вопросу о становлении балтийского консонантизма” aplūkoja vēsturisko **k̃*, **g̃* un **g̃̃*, **d̃̃*. refleksus baltu valodās un secināja, ka to attīstībā ir vērojamas paralēles ne tikai baltu, bet arī slāvu valodās. N. Ostrovskis (Poznaņa–Varšava) referātā „Имперфект в прабалтийском языке” pievērsa uzmanību tam, ka baltu valodu iteratīvi un kauzativu ir līdzīgi morfēmiskās un morfonoloģiskās uzbūves ziņā. Referents izteica hipotēzi, ka baltu valodu kauzativu ar *-(d)ēt* ir izveidojušies no transitīva iteratīva, to ilustrējams ar valodas piemēriem no vecleišu tekstiem. I. Seržants (Ķelne) referātā „Некоторые заметки о восточнобалтийском локативе” aplūkoja dažas baltu valodu lokatīvu formu izveides īpatnības, balstīdamies uz vēsturiskās akcentoloģijas faktiem. Autors pieļāva, ka mūsdienu *a*-celma vienskaitļa lokatīva forma lietuviešu valodā un latviešu valodas augšzemnieku dialektā ir neparasti sena, tā izveidojusies laikā, kad vēl nebija zuduši laringāļi. A. Daugaviete (Sanktpēterburga) referātā „О продлении гласных перед тавтосиллабическим *r* в латышских говорах” atgādināja A. Ābeles pētījumus par to, ka latviešu izloksnēs šādos savienojumos zilbes struktūra drīzāk atbilst $\bar{V}$, nevis $\bar{V}R$ tipam.

Etimoloģijas un semantikas problēmām bija veltīti trīs referāti. V. Kazanskiene (Sanktpēterburga) referātā „Семантика корня **ei-* и внутренняя форма производных от него слов в литовском языке” pievērsās no saknes **ei-* ‘iet’ atvasināto vārdu semantiskajai attīstībai, konstatējama, ka pastāv vairākas nozīmju grupas, kas sakrīt dažādās indoeiropiešu tradīcijās. Piemēram, šīs saknes atvasinājumiem nozīme ‘precēties’, ‘kāzas’ ir ne tikai baltu (liet. *tekėti* ‘iziet pie

vīra') un slāvu (kr. *выходить замуж* 'iziet pie vīra'), bet arī ģermāņu (senangļu *oew* 'kāzas') valodās. Dzīvas diskusijas izraisīja A. Graša (Bonna) referāts „Vai līgava līgst vai līgo? (Vēlreiz par *līgavas* etimoloģiju)”. Autors izteica jaunu hipotēzi par šī etimoloģiski neskaidrā vārda cilmi. A. Trumpa (Rīga) referātā „Latv. *vārgs* un liet. *vargūs* semantiskās atšķirības” salīdzināja divu ģenētiski saistītu latviešu un lietuviešu valodas vārdu semantisko attīstību. Analizējot vārdnīcu, seno tekstu un folkloras materiālus, autore secināja, ka lietuviešu *vargūs* ir saglabājis senāku nozīmi 'grūts', turpretī latviešu *vārgs* mūsdienu nozīme 'vājš' ir jaunāks atvasinājums.

Cetri referāti bija veltīti kāda autora darbu izpētei ne tikai valodnieciskā, bet arī kultūrvēsturiskā aspektā. Turklāt pirmie trīs no šajā grupā minētajiem referātiem bija tematiski saistīti ar konferences norises vietu – Sanktpēterburgu. L. Leikuma (Rīga) referātā „Учебные пособия по латгальскому языку Веры Дашкевич” īsumā ziņoja par Krievijā 30. gados notikušo latgāliešu valodas normēšanas procesu un stāstīja par Krievijā, arī tieši Pēterpilī dzīvojušās Veras Daškevičas devumu latgāliešu valodas mācību grāmatu izveidē un pareizrakstības jautājumu risināšanā, īpaši analizējot „Latgālišu volūdas gramatiku”, kas iznāca Maskavā 1936. gadā. O. Kažukauskaitē (Viļņa) referātā „Du Lauryno Ivinskio žodynai Sankt Peterburge” pastāstīja par diviem līdz šim mazāk zināmiem leksikogrāfijas pieminekļiem rokkrakstā – L. Ivinska krievu-lietuviešu un krievu-lietuviešu-latīņu-poļu valodas vārdnīcu. Autore izteica cerību, ka šīs vārdnīcas tuvākajā laikā tiks vispusīgi izpētītas un, iespējams, izdotas. A. Andronovs (Sanktpēterburga) referātā „В поисках петербургского экземпляра Катехизиса М. Даушки” informēja par saviem interesantajiem atklājumiem pirmās Dižajā Lietuvā izdotās lietuviešu grāmatas otrā eksemplāra meklējumos. O. Bušs (Rīga) savā referātā „Маргиналии X. Хардера (1828) – памятник истории лексики латышского литературного языка” latviešu literārās valodas vēstures un normēšanas aspektā sīki izanalizēja G. F. Stendera vārdnīcas labojumus un papildinājumus, kurus veicis pazīstamais vācu mācītājs K. Harders.

Seši referāti bija veltīti valodas vēstures jautājumiem, lielākajā to daļā tika apskatīti lietuviešu senie teksti un piedāvāta gan gramatikas un leksikas analīze, gan teksta sastatīšana. V. Vasiļauskiene (Kauņa) klātesošos iepazīstināja ar lietvārda un vietniekvārda ģenitīva konstrukcijām 16.–19. gs. tekstos, kas atšķirībā no mūsdienu prepozicionālā novietojuma agrāk bija postpozicionālas. Kā rāda publicistikas tekstu analīze, 19.–20. gs. mijā strauji mainījās ģenitīva frāžu pozīcija: ievērojami samazinājās lietvārda ģenitīva postpozicionālie gadījumi, tādējādi jauninājumi mainīja arī senāko teikuma intonācijas modeli.

G. Kavaļūnaite (Viļņa) sīkāk analizēja adesīva un inesīva konstrukcijas S.B. Hilinska veiktajā Jaunās Derības tulkojumā. Autore konstatēja, ka adesīvs un inesīvs šajā tekstā neveido atšķirīgu locījumu opozīciju, bet tos lieto saskaņā ar M. Silveršteina izveidoto dzīvīguma hierarhiju, resp., Hilinska tulkojumā tikai tie nomeni, kas dzīvīguma hierarhijā ieņem augstu vietu, iegūst adesīva formu, savukārt dzīvīguma hierarhijas skalas apakšā esošajām vārdšķirām sastopama tikai inesīva forma.

M. Lučinskienes (Viļņa) referāts bija veltīts J. Jaknaviča „Ewangelie polskie y litewskie” 1674. gada izdevumam. Pirmais šo evaņģēliju izdevums iznāca Viļņā 1647. gadā, un tas tiek uzskatīts par vecāko, kas saglabāties līdz mūsdienām. 1674. gadā jezuiti pārpublicēja evaņģēlijus, vienlaicīgi apzināti rediģējot austrum-

aukštaišu izloknes īpatnības, kas bija saglabātas pirmizdevumā. Veicot tekstu sastatāmo analīzi, autore izpētījusi rediģēšanas galvenās tendences un valodas vienādošanas centienus.

B. Maskuļšins (Šauļi) pētījis darbības vārdu posesīvās refleksīvās konstrukcijas lietuviešu senajos tekstos, secinot, ka lietuviešu valodā notikusi attīstība no analītiskām uz sintētiskām konstrukcijām.

E. Milčonoka (Rīga–Sanktpēterburga) salīdzināja citējumus no Bībeles G. Manceļa Spreidīku grāmatā (1654) un E. Glika redakcijā, skatot atšķirīgo morfoloģijā, vārddarināšanā, sintaksē un leksikā. Ekscerpētais materiāls rāda, kā notikusi pāreja no senākajām formām, kas vietumis vēl sastopamas Manceļa tekstā, un kā ir mainītas vairākas konstrukcijas Manceļa tekstā, ko var skaidrot ar vācu valodas interferenci. Nākotnē skatāmi arī oriģinālavoti, no kuriem tikuši tulkoti šie Bībeles fragmenti, kas palīdzēs izskaidrot atšķirības leksikā.

Toponīmijas analīzei vēsturiskā aspektā bija pievērsusies N. Taluntīte (Kauna). Referātā „XVII a. Kauno regiono toponimija: kalbų sąveikos reiškiniai” autore salīdzināja raksturīgākās no slāvu cilmes apelatīviem radušos oikonīmu struktūras 18. gadsimtā un to atbilstes mūsdienās. Analizējama šos oikonīmus strukturāli semantiskajā aspektā, referente secināja, ka poļu valoda, kas 18. gs. bija Dižās Lietuvas kunigaitijas oficiālā rakstu valoda un sabiedrības augstāko slāņu sarunvaloda, ir atstājusi pēdas arī mūsdienu lietuviešu oikonīmijā.

Daži referāti bija veltīti valodas sistēmas attīstībai. A. Kalnača (Rīga) pievērsās submorfu un morfēmu attīstībai, bet I. Lokmanes (Rīga) referāts bija veltīts izteikuma struktūras attīstības tendencēm latviešu prozā, konstatējot, ka pēdējo gadu laikā pieaug reducētu izteikumu skaits tekstā un rodas jauni reducējumu tipi.

I. Urbanoviča (Rīga) referātā „Latviešu literārās valodas stilistiskās diferencēšanās vēsturiskie izpētes avoti” funkcionālo paveidu attīstības aspektā sīki izanalizēja trīs galvenos vēsturiskos literārās valodas avotus – folkloras valodu, dzīvo tautas sarunvalodu un agrāko rakstu valodu, kurā vērojama vislielākā funkcionālo paveidu dažādība.

Konferencē tika nolasīts arī I. Jansones (Rīga) referāts par kādu neatšifrētu saīsinājumu K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā”, t. i., „Wid.”, kuru referente attiecina uz kādu samērā plašu latviešu valodas tulkojošo vārdnīcu, kas sastādīta 20. gs. sākumā un varētu būt sastopama tikai rokrakstā.

Kā jau ierasts, konferences dalībniekiem bija iespējams apskatīt kādu no Pēterburgas arhitektūras pieminekļiem, šoreiz tā bija Mihaila (agrāk pazīstama kā Inženieru) pils, kas pēc ilgāka laika tika atvērta par godu pilsētas 300 gadu svinībām.

Uz tikšanos Pēterburgā nākamgad martā, kad gaidīti baltu valodu dialektoloģijas pētnieki!

Everita Milčonoka
(LU Matemātikas un informātikas institūts,
Sanktpēterburgas Valsts universitāte),

Anta Trumpa
(LU Latviešu valodas institūts)

RECENZIJAS – REVIEWS

Vytautas Kardelis. Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, 195 p. (Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto mokslo darbai).

Knyga parengta apgintos disertacijos (darbo vadovas – Aleksas Girdenis) pagrindu (Kardelis 1999a). Ją sudaro pratarinė (p. 9–10), įvadas (p. 11–33), trys skyriai: „Šnektų fonologinė sistema“ (p. 33–44), „Slavų kalbų vokalizmo bruožai“ (p. 44–62), „Slavizmų integracijos raida“ (p. 62–146), vokiška santrauka (p. 146–158), literatūros sąrašas (p. 159–168), sutrumpinimų paaiškinimas (p. 169) ir slavizmų sąrašas (p. 170–195).

Pratarinėje pagrindžiamas darbo aktualumas: nors lietuvių kalbos slavizmai jau palyginti nemažai tirti, tačiau vis dar „stinga struktūrinių ir ypač diachroninių slavizmų tyrimų. Viena iš mažiausiai tirtų sričių yra slavizmų fonologija“ (p. 9).

Gana plačiame įvade nagrinėjamos keturios pagrindinės temos: lietuvių kalbos slavizmų tyrimo kryptys, jų tyrimo problematika, metodiniai tyrimo ir rekonstrukcijos principai. Pirmosios dvi temos apžvelgiamos trumpai, sklandžiai, dalykiškai. Toliau aptariami knygoje vartojami terminai, tyrimo objektas ir tikslai, tiriamoji medžiaga. Skolinių prisitaikymui šnektų fonologinėje struktūroje pavadinti iš trijų – *asimiliacijos*, *adaptacijos* ir *integracijos* – terminų pasirinktas ir knygoje vartojamas pastarasis (p. 21–25). Autoriaus argumentacija ne visiškai įtikina: įprastesnis ir parankesnis atrodytų antrasis – *fonologinės adaptacijos* terminas. Darbo objektas ir tikslai jau buvo, kad ir kiek trumpiau, nusakyti pratarinėje (plg. p. 9), tad kažin ar vertėjo juos dar kartą atskirai aptarti (p. 25–26). Pagrindiniu tyrimo metodu pasirinkta vidinė rekonstrukcija; tyrimas laikomas įvadu į tolesnius ir platesnius slavizmų integracijos tyrimus (p. 27). Tiriamoji medžiaga atrinkta atsargiai, dėmesingai, iš pirminių šaltinių (plg. p. 27–28), todėl yra patikima ir nekelia abejonių. Įvado pabaigoje apžvelgiami fonologinės rekonstrukcijos principai (p. 29–33). Jie išdėstyti trumpai ir aiškiai, vis dėlto negalima nesistebėti, kad lietuvių kalbotyrai tebėra aktualu išryškinti tokius pamatinius teorinius dalykus kaip skirtinga skolinių chronologija ar fonologinės integracijos sistemiskumas.

Pirmame knygos skyriuje aptartos svarbiausios tiriamų šnektų fonetinės ir fonologinės ypatybės. Tai padaryta ypač įžvalgiai, sklandžiai, ir, sakyčiau, grakščiai. Gerai išryškintos ir iliustruotos svarbiausios ir skiriamosios šnektų ypatybės, fonemų distribucija, diferenciniai požymiai, fonologinė sistema. (Įdomios pastabos apie šiaurės rytų vilniškių šnektų fonologinę sistemą autoriaus paskelbtos jau išėjus knygai, žr. Kardelis 2003b).

Skyriuje „Slavų kalbų vokalizmo bruožai“, kuris kartu su ankstesniais priskirtinas įvadinei tyrimo daliai, aptariami terminai ir slavų kalbų klasifikacijos, apžvelgiama slavų kalbų balsių sistema. Skyrius informatyvus, tačiau apskritai imant per platus. Jame neišvengta tam tikrų pasikartojimų. Pavyzdžiui, keliose vietose rašoma apie lietuviškos slavistinės terminijos stygių (p. 45 ir 48), kelis kartus pabrėžiama, kad laikomasi tradicinės slavų kalbų klasifikacijos (p. 55 ir

56) ir pan. Tolesniam darbui nereikalinga, nors ir įdomi, netradicinių slavų kalbų klasifikacijų apžvalga (p. 55). Visa įvadinė darbo dalis sudaro kone pusę knygos (jei neskaiciuotume skyriaus apie junginius *le, re, se* slavizmuose) ir akivaizdžiai yra per plati.

Pagrindiniame knygos skyriuje „Slavizmų integracijos raida“ nagrinėjama kokybinė ir kiekybinė slavų balsių integracija bei jos raida, apibendrinama slavizmų įtaka šnektų vokalizmo sistemai, atskirai aptariama junginių *le, re, se* raida slavizmuose ir daromos išvados. Visų pirma nustatomi dabartiniai slavų balsių integracijos dėsniai (šešiolika kokybinės ir trylika kiekybinės integracijos), o vėliau nagrinėjamas jų susidarymas (integracijos raida). Visam tyrimui būdingas platus sistemiškas požiūris į nagrinėjamus kalbos reiškinius, gera argumentacija, įžvalgumas ir atsargumas darant išvadas. Šioje knygos dalyje daug polemikos, naujų ir įdomių minčių.

Kokybinės integracijos tyrimas pradedamas nuo balsių *o, e*. Nustatomi pagrindiniai kirčiuotos pozicijos integracijos dėsniai „slavų *o* → slavizmų kirčiuotas pusilgis *á.*“, „slavų *e* → slavizmų kirčiuotas pusilgis *é.*“ ir parodomas jų performavimas į dėsnius „slavų *o* → slavizmų kirčiuotas pusilgis *ú.*“, „slavų *e* → slavizmų kirčiuotas pusilgis *î.*“. Įtikinamai atskleidžiamos dėsnų performavimo priežastys – šnektų pusilgių balsių posistemyje buvusi spraga (vidutinio pakilimo narių stygius) (p. 89). Kaip nurodo pats autorius, pirmoji šią fonologinės sistemos raidos priežastį atskleidė Birutė Jasiūnaitė (1985). Integracijos dėsnių kaitą atitinka santykinė šios grupės slavizmų chronologija: slavizmai su kirčiuotais pusilgiais *á.*, *é.* esą senesni, o su kirčiuotais pusilgiais *ú.*, *î.* – naujesni (p. 76). Dėsniai „slavų *o, e* → slavizmų kirčiuoti pusilgiai *ú., î.*“ susidarė dėl slavų kalbų vokalizmo sistemų raidos: skolinimosi metu iš „jerų“ kilę *u* ir *i* tipo balsiai vėliau šiose kalbose sutapo su *o* ir *e* (plg. p. 78–81). Aiškinant šių dėsnų susidarymą remiamasi Kazimiero Būgos tyrimais (ypač studija *Die Litauisch-Weißrussischen Beziehungen und ihr Alter*, 1925/1961). Slavizmai su tokios kilmės vokalizmu sudaro seniausiąjį šnektų slavizmų sluoksnį: jie esą pasiskolinti dar prieš XII amžių. Kardelis kiek papildo ir patikslina Būgos argumentus dėl skolinių *kūbilas* ir *kliaĩ, kljūs* senumo (pastarasis galįs būti vėlesnis lenkų *klj* atitinkmuo) (p. 80, 79 išnaša). Šnektų slavizmai su kirčiuotu ilgoju *ie* kitaip negu Būgos aiškinami ne buvusio slavų „jačio“ diftongišku tarimu, o pačių šnektų balsio *ie* raida: skolinimosi metu „jačiui“ buvęs artimiausias siauras vidutinio pakilimo priešakinės eilės šnektų balsis **e*, iš kurio vėliau kirčiuotoje pozicijoje išriedėjo *ie*. (p. 84–85). Šioje argumentacijoje atrodo nepakankamai atsižvelgta į skolinių chronologiją ir semantiką (plg. skolinius *aptiē-karka, dziē-ga.ŕius* ir kt., kurie turėtų būti priskiriami ankstyviausiajam slavizmų sluoksniui: žr. p. 143–144). Nagrinėjant slavų balsio *a* integracijos dėsnius gražiai atskleidžiama jų kaita, kuriai postūmį davė šnektų **a* → *ɔ* kitimas (p. 89–91). Įtikinamai parodytos slavų balsių *o, e, a*, integracijos dėsnių persiformavimo tarpusavio sąsajos ir atskleisti šnektų vokalizmo raidos nulemti jo motyvai. Kardelis atmeta Būgos aiškinimą, kad skirtingus slavų *ja* atitikmenis termėse turintys slavizmai yra skolinti ne tuo pačiu laiku (Būga 1912/1958: 347). Jis remiasi ankstesne šnektų balsių **a* ir **e* distribucija: po minkštųjų priebalsių, neutralizacijos pozicijoje, tegalėjo būti vartojamas balsis **e*. Todėl slavų *ja* sudarė integracijos koreliacijas su abiejų fonemų alofonais. Vėliau

šiems šnektų balsiams supriešakėjus vienuose slavizmuose *ja* atitinka *ɔ* (*bajš-ras*), kituose – *e* (*kalē-dos*). Susidarė net poros su skirtingais balsiais: *čę-brai* : *čō-brai* (plg. p. 95–96). Integraciją aiškinant fonologiškai slavizmai su skirtingais *ja* atitikmenimis turėtų būti laikomi to paties amžiaus. Integracijos dėsnio „slavų *y* → slavizmų kirčiuotas dvibalsis *ui*“ susidarymas taip pat aiškinamas fonologinėmis priežastimis. Atmetama Būgos nuomonė, kad *ui* slavizmuose galėjo atsirasti iš užpakalinės eilės slavų *y* (1912/1958: 348). Keliamo hipotezė, kad jis „galėjo susidaryti tada, kai *ī*, *ū* iš sonantų virto balsiais. Taip pasikeitus *ī*, *ū* statusui, *u*, būdamas balsis, galėjo sudaryti pirmąjį dvibalsio dėmenį“ (p. 103). Tokiu būdu buvusi užpildyta spraga dvibalsių sistemoje. Šis dvibalsio *ui* kilmės aiškinimas kelia daug klausimų (pvz., kodėl pirmąjį *ui* dėmenį sudarantis *u* turėtų būti sonantinės kilmės?) ir neįtikina.

Nagrinėjant kiekybinę integraciją (svarbiausios šio skyriaus mintys paskelbtos straipsnyje Kardelis 1999b) knygoje kitaip negu Būgos (1912/1958: 344) slavizmų balsių kiekybės skirtumai aiškinami ne pačių slavų balsių ilgumu ar trumpumu, o šnektų fonologinės sistemos raida. Slavizmai su skirtingo ilgumo balsiais esą paskolinti skirtingu laiku ir atspindi šnektų vokalizmo sistemos raidą: seniau šnektose kirčiuoti trumpieji balsiai buvę dar nepailginti ir neįtempti, todėl pagal diferenciją įtemptumo požymių slavų *i*, *y*, *u* buvę artimesni šnektų ilgiesiems *i*, *u*. Vėliau šnektose susidarius įtemptiems pusilgiams *ī*, *ū*, minėtieji slavų balsiai sudarę koreliacijas su jais (p. 111–113). Naujasis aiškinimas atrodo įtikinamas, tačiau jį reikėtų paremti ir slavizmų chronologijos bei semantikos tyrimais. Nekirčiuotos pozicijos atitikmenys buvę priderinti prie kirčiuotų. Kiekybinės integracijos raidoje išvelgiama dėsnų kaita aiškinama istoriniu fonologinio integracijos centro pakeitimu: iš pradžių jį sudaręs ilgųjų balsių posistemis, vėliau – pusilgiai balsiai. Fonologinio centro pasikeitimą lėmęs kiekybinis vokalizmo kitimas – trumpųjų *i*, *u* pailgėjimas kirčiuotoje pozicijoje iki pusilgių (p. 116–119). Įdomu, kad skirtingi chronologiniai sluoksniai išvelgiami ir tuose slavizmuose, kurie turi skirtingo ilgumo *i*, *u* ne šaknyse, o priesagose (pvz., *kasnī-kas* : *gvazdī-kas*). Labai argumentuotai ir išvalgiai aiškinama slavų balsių *a*, *ja* integracija nekirčiuotoje pozicijoje: integruojant žemutinio pakilimo balsius svarbiausi esą ne kiekybės (ar įtemptumo) požymiai, o kokybė (p. 122–124).

Apibendrinant slavizmų įtaką šnektų vokalizmo sistemai daroma išvada, kad ji nėra buvusi didelė: „visi slaviškųjų skolinių balsiai yra integruoti į sistemą, pritaपे prie jos sintagminių ir paradigminių santykių modelio“ (p. 124). Sistemą papildo tik du elementai – pusilgiai *ie*, *uo*, galimi ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje.

Skyriaus pabaigoje įdėtas etiudas „Dėl junginių *le*, *re*, *se* slavizmuose“ (p. 126–138). Jame remiantis skirtinga slavų balsių atliepinių distribucija slavizmuose nagrinėjamas vadinamasis priebalsių *l*, *r*, *s* kietinimas rytų aukštaičių tarmėse. Atlikto tyrimo atžvilgiu tai taikomojo pobūdžio skyrius. Jame pagrindžiama nuomonė, kad nagrinėjamas reiškinys yra veikiau fonologinės, o ne fonetinės prigimties ir laikytinas fonomos *e neutralizacija junginiuose *le, *re, *se, *le, *re, *se. Šioje knygos dalyje išdėstyti teiginiai autoriaus skelbti periodikoje (plg. Kardelis 1998, 2001), jie papildomai argumentuoti jau išėjus knygai (Kardelis 2003a). Jau iširta ir galinių *le junginių raida rytų aukštaičių tarmėse (Kardelis 2003c).

Išvadose apibendrintas atliktas tyrimas. Dar kartą aptarti integracijos dėsniai ir jų raida. Nustatyta santykinė visų dėsnų chronologija. Patikimai datuojami tik tie ankstyviausiojo sluoksnio slavizmai, kurių kirčiuotais pusilgiais (ir, priklausomai nuo pozicijos, nekirčiuotais trumpaisiais) *ú*., *í*. perteikiami slavų „jerai“. Trumpiesiems balsiams *u*, *i* kirčiuotoje pozicijoje pailgėjus susidarę nauji integracijos dėsniai žymi ir naujojo slavizmų sluoksnio ribą. Po šnektų *a**, *e** → *ɔ**, *e** virtimo ima formuotis naujausias slavizmų sluoksnis. Abejotina, ar reikėjo išvadas dėti bendrybes apie slavizmų šaltinius (I išvada) ir darbo metodikos principų apibendrinimus (II–VI išvados).

Kardelio išnagrinėta gausi nagrinėjamos tematikos baltistikos ir slavistikos literatūra. Sąrašė yra klasikinių ir naujausių lietuvių (Jasiūnaitė, Girdenis 1996, Urbutis 1992, 1993, 2001; Zinkevičius 1997 ir kt.) bei užsienio autorių (Hock 1991, Mareš 1991, Mulisch 1993, Ostaszewska, Tambor 1993 ir kt.) darbų. Nemaža pasiremta studentų darbais (Daugėlaitė 2000, Denaitytė 2002, Mackel 2002 ir kt.); daliai jų vadovauta paties autoriaus. Literatūros sąrašė kliuvo kolektyvinių darbų metrikos, kuriose nurodomas tik darbo pavadinimas, bet nėra redaktoriaus ar sudarytojo (pvz., *L i e t u v i ū kalba*, 1995, t. I, Vilnius). Perleistų darbų metus būtų galima nurodyti dvigubus – pirmosios ir pakartotinės publikacijos: keistokai atrodo nuorodos *Būga 1958* arba *Skardžius 1998*; o aiškinantis idėjų istoriją jos gali ir suklaidinti.

Išsami darbo santrauka, kurią sudaro rinktiniai įvadinės dalies dalykai ir atlikto tyrimo išvados, į vokiečių kalbą išversta Björno Wiemerio.

Savarankišką vertę turi knygos gale išspausdintas slavizmų sąrašas. Jame sudėti ir tie tiriamų šnektų slavizmai, kurie knygoje nenagrinėjami. Sąrašas sudarytas abėcėlės tvarka. Jį galima pavadinti ir žodynėliu, nes nurodomos kiekvieno slavizmo gramatinės formos, kirčiuotė, reikšmė, galimi skolinimosi šaltiniai (ar šaltinis). Sąrašas pravers gretinamosioms šnektų (tarmių) slavizmų studijoms, slavizmų semantikos, kirčiavimo ir kitiems tyrimams.

Knyga parašyta sklandžia, aiškia kalba. Korektūros klaidų mažai, autoriaus ir skaitytojų dėmesį norėčiau atkreipti tik į vieną kitą smulkmeną. 15 schemoje „Integracijos dėsnų santykis“ (p. 71) slavų *o* kirčiuotoje pozicijoje turėtų atitikti slavizmų pusilgis *á*., o ne *ǎ*.. (plg. 16 lentelę, 14 schemą ir kitur). Tame pačiame puslapyje esančios 17 lentelės „Slavų *e* distribucija“ kairėje pusėje netinka pavyzdžiai *belarù.sas* (su nekirčiuotu *e*) ir *beziè.pi.če* (su kirčiuotu pusilgiu *iè*.). Antrajame 27 schemas „Balsio *ie* raidos etapai (kirčiuota pozicija)“ (p. 135) stulpelyje vietoj *uo* turėtų būti *ǔ* (plg. p. 136), be to, šis balsis sukeistas vietomis su *ǔ*; trečiajame stulpelyje *ie** ir *uo** taip pat sukeisti vietomis. Dar kelios klaidelės: „skolinius su *á*., *a*, *eǔ* (= *á*., ar *é*.)“ (p. 74); „slavų *e* (< prasl.* *ь* (= *ь*) < ide. *ǐ)“ (p. 77); „šnektų sistemoje turėjo būti ilgias nesusiaurintas balsis *e* (= *e*)“ (p. 94); „suminkštėjus priebalsiams *k*, *g*, *x* minkštieji junginiai virto *ky*, *gy*, *xy* (= *ki*, *gi*, *xi*)“ (p. 100; plg. p. 58); balsiai *ie* ir *uo* (p. 104, trečioji kaita) liko be ilgumo ženklų (ir pavyzdžiuose); „Trinarę fonologinę vokalizmo sistemą sudaro simetriški ilgųjų ir trumpųjų (=pusilgių) balsių posistemai“ (p. 125). Knygoje nevienodai žymimas balsių ilgumas: brūkšneliu virš raidės arba pakeltu tašku šalia raidės (plg.: *ie* < *e < *ei (p. 144) ir *ie* < *ǔ < *ei (p. 158); fonema *uo* kartais užrašoma *uo* (plg.: p. 43 (§ 41), p. 71, antraštė).

Vytauto Kardelio atliktas tyrimas dėl nuosekliai sistemiskai išnagrinėtos gausios ir patikimos faktinės medžiagos, naujų idėjų ir svarių išvadų reikšmingas lietuvių dialektologijai, istorinei fonologijai, leksikologijai ir etimologijai. Šioje knygoje turbūt pirmą kartą fonologiniai principai taip plačiai, drąsiai ir apgalvotai pritaikyti lietuvių kalbos skoliniams tirti.

Literatūra

- Būga, Kazimieras. 1912/1958. *Lituanica*. Z. Zinkevičius, sud. *K. Būga. Rinkiniai raštai I*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 339–383.
- Būga, Kazimieras. 1925/1961. Die Litauisch-Weißrussischen Beziehungen und ihr Alter. Z. Zinkevičius, sud. *K. Būga. Rinkiniai raštai III*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 749–778.
- Jasiūnaitė, Birutė. 1985. Dar dėl rytiečių [ie], [uo] fonologinės interpretacijos, *Kalbotyra* 36(1), 94–97.
- Kardelis, Vytautas. 1998. Pastabos priebalsių *l, r, s* rytinėse lietuvių tarmėse istorijai. *Baltistica* 33(2), 175–183.
- Kardelis, Vytautas. 1999a. *Fonetinės slavizmų ypatybės ir jų raida rytinėse lietuvių šnektose* (Daktaro disertacija, rankraštis), Vilnius.
- Kardelis, Vytautas. 1999b. Dėl kiekybinės slavizmų adaptacijos raidos, *Baltistica* 34(1), 55–67.
- Kardelis, Vytautas. 2001. Dar dėl junginių *le, re, se* raidos uteniškių ir vilniškių tarmėse, *Baltistica* 35(2) [2000], 141–150.
- Kardelis, Vytautas. 2003a. Dėl junginių *la, le* raidos šiaurės rytų vilniškių šnektose, *Baltistica* 37(1) [2002], 107–113.
- Kardelis, Vytautas. 2003b. Šiaurės rytų vilniškiai. Fonologinės pastabos, *Baltistica* 37(1) [2002], 79–86.
- Kardelis, Vytautas. 2003c. Dėl galinių **le* junginių raidos šiaurės rytų vilniškių šnektose. *Baltistica* 37(2) [2002], 215–222.

Artūras Judžentis
(Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas)

Knyga nobažnystės krikščioniškos 1653. Parengė Dainora Pociūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. lxx + 660 pp.

„Knyga nobažnystės krikščioniškos“ nuo kitų XVII a. leidinių skiriasi tiek istorija ir geografija (jo rengimą ir leidimą inicijavo ir organizavo Evangelikų reformatų bažnyčios sinodas ir galingiausi bažnyčios globėjai, kruopščiai parinkti rengėjai, pakviestas specialus spaustuvininkas), tiek apimtimi ir sandara (trys, keturios ar penkios knygos, iš viso 682 p.), tiek autoryste ir tekstų kilme.

Šis reikšmingas XVII a. evangelikų reformatų leidinys iki šiol negalėjo sulaukti reikiamo mokslininkų dėmesio, kadangi Švedijoje Upsalos universiteto bibliotekoje saugomas „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ originalas yra vienintelis iki šiol žinomas pilnas jos egzempliorius. Tyrinėtojams buvo prieinamas tik 1968 m. į Lietuvos Mokslų akademijos biblioteką atsiųstas šios knygos mikrofilmas.

Antanas Jakulis, ėmęsis tyrinėti „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ kalbą, turėjo iš šio mikrofilmo padarytas fotokopijas, bet šiandien, po keturiasdešimties metų, jos jau nebeįskaitomos; kiek geresnės kokybės yra Klaipėdos universiteto bibliotekoje saugoma giesmyno („Psolmai Dovydo“) kserokopija, tačiau apie ją mažai kas žinojo. Prieš dešimtį metų Klaipėdos universiteto kalbininkams buvo kilusi mintis pasidaryti naujas fotokopijas, tačiau Mokslų akademijos biblioteka tokiam darbui jau nebeturėjo techninių galimybių.

Su tokiais pat sunkumais susidūrė ir kiti šio leidinio tyrėjai, todėl nėra didelis ir jų būrys¹.

Naujos technologijos (skenavimas, skaitmeninės fotonuotraukos) atvėrė naujas rašto paminklų išsaugojimo ir tyrinėjimo galimybes, tačiau jos negali pakeisti spausdintos knygos. Faksimilinis knygos leidimas yra labai lauktas, reikalingas ir jau vien dėl to labai vertingas. Džiugina ir gera kopijų kokybė, tekstas visur aiškus ir lengvai įskaitomas. Pati knyga gražiai apipavidalinta, tvirtai įrišta, patogi vartyti.

Šio leidimo vertė dar padidina pradžioje (xiii–lxv p.) pateikiamas platus, 53 puslapių D. Pociūtės straipsnis, kuriame, apibendrinus Ingės Lukšaitės, Antano Tylos, Juozo Tumelio, Jūratės Trilupaitienės, Antano Jakulio ir kitų mokslininkų bei pačios autorės tyrinėjimus, „Knyga nobažnystės krikščioniškos“ aptariama įvairiais aspektais.

Politinės ir kultūrinės „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ pasirodymo aplinkybės aptariamos skyreliuose *Radvilų Kėdainiai, Kėdainių mokykla, Lietuvių kalbos vartojimas Kėdainių viešajame gyvenime, Bažnytinės Lietuvos DK reformatų lenkiškos literatūros situacija, Spaustuvė*. Toliau aptariami duomenys apie knygos rengėjus ir autorius (*Istoriniai duomenys apie veikalo rengimą, Knygos autorystė, Steponas Jaugelis Telega, Samuelis Tomaševskis, Jonas Božimovskis,*

¹ Beveik visus juos 1998 metais suvienijo Kėdainių krašto muziejus ir Lietuvos reformacijos istorijos ir kultūros draugija konferencijoje, skirtoje „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ 345 m. jubiliejui paminėti, kurios pranešimų pagrindu 2001 m. išleistas straipsnių rinkinys „Knyga nobažnystės krikščioniškos (1653) — XVII a. Lietuvos kultūros paminklas“.

Samuelis Minvydas), knygos turinys (*Knygos sandara, Giesmynas, Postilė, Maldynas ir katekizmas, KN santykis su Merkelio Petkevičiaus katekizmu*), istoriniai bei techniniai duomenys apie išlikusius KN egzempliorius (*Kontrafaktinis 1684 m. Knygos nobažnystės krikščioniškos leidimas, Duomenys apie Knygos nobažnystės krikščioniškos pirmojo leidimo egzempliorius, Konvoliuto dalys ir paginacija, Įrašai Uppsalos egzemplioriuje, Duomenys apie Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos maldyno fragmentą, Knygos nobažnystės krikščioniškos po- perius, Knygos įrišimas*).

Surinkta ir apibendrinta labai daug informacijos, dėl to nenuostabu, kad kai kurie dalykai liko nepastebėti. Iš tokių galima paminėti nevienodą pavardžių rašybą – vienos lietuvinamos, skliaustuose nurodant originalią, pvz., *Jonas Volinskis (Wołyński), Abraomas Naševskis (Naszewski), Gołfrydas Ostermejeris*, kitoms tik pridodama lietuviška galūnė, pvz., *Grzegorzus iš Žarnovieco*, (plg. *Jonas Božimovskis... gimė Adomo Borzymowskio... šeimoje xxxvii p*). Skaitytoją gali klaidinti ir „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ bei atskirų jos dalių pavadinimų gausa, plg.: *Knyga nobažnystės krikščioniškos, KN; Postilė, Suma, „Pasakojimas apie Jėzaus kančią ir mirtį“, „Pasakojimas...“, Pasija; Maldynas, Maldos; Katekizmas; Giesmynas. (Kitoje literatūroje dar galima rasti „Knyga nobažnystės“ (KN), „Suma Evangelijų“ (SE), „Maldos Krikščioniškos“ (MKr)).*

Pratarmėje norėtuši daugiau informacijos ir apie šio leidinio rengimą, pavyzdžiui, ar tekstas originalaus dydžio, ar teko retušuoti, šviesinti ir pan. (apie originalą tik straipsnio pabaigoje sužinome, kad „egzempliorius yra *in quarto* formato, nedefektuotas, švarus ir turi visus reikiamus puslapius“). Įdomu, kodėl priešlapiuose vaizduojama žuvis (gal čia kuris nors vandenženklis?). Niekur nenurodytas ir šios knygos tiražas.

Tačiau šios smulkios pastabėlės niekaip negalėtų atsverti gerų žodžių knygos leidėjams, kurių reikėtų prirašyti bent kelis lapus.

Faksimilinį „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ leidimą imtasi rengti minint 350 metų knygos išleidimo sukaktį – manau, kad kitos knygos galėtų pavydėti tokios gimtadienio dovanos.

Reikia tikėtis, kad ši knyga, vos nepražuvusi, per stebuklą išlikusi, o dabar atgimusi iš naujo, sulauks žymiai geresnio likimo. Juolab, kad žadama rengti ir leisti kritines atskiras šio veikalio dalis bei jo šaltinius, elektronines versijas.

*Dalia Jakulytė
(Klaipėdos universitetas)*

Latviešu-lietuviešu un lietuviešu-latviešu sarunvārdnīca. Sastādījusi D. Malahova. Rīga, "Avots", 2004.

Mēdz teikt, ka vārdnīcu nekad nevar būt par daudz. Protams, arī sarunvārdnīca ir iekļauta šajā vienmēr nodēfīgo grāmatu klāstā. Nupat (2004. gada vasarā) grāmatnīcu plauktos ir parādījusies jauna "Latviešu-lietuviešu un lietuviešu-latviešu sarunvārdnīca", kas gan lietuviski nodēvēta par "sarunu grāmatiņu" ("pasikalbējimu knygelē"). Sastādītāja, kas lietuviešu valodā rakstīto priekšvārdu paraksta kā grāmatas autore, Danute Malahova vairākus gadus lietuviešu valodu ir mācījusi Latvijas Universitātē.

Lai gan ne priekšvārdā, ne vārdnīcas beigās nav neviena vārda par to, uz kādiem avotiem ir balstījusies sastādītāja (literatūras saraksta vispār nav), tomēr pat ar neapbruņotu aci ir redzams, ka pie rokas ir bijis Alvīda Butkus un Alberta Sarkaņa sagatavotais "Lietuviešu-latviešu valodu ceļvedis", kuram ir izdoti jau 3 laidieni (1987, 1996, 2002) un kurš joprojām ir pieejams interesentiem. Atšķirība starp šīm divām grāmatām ir vienīgi tā, ka D. Malahova nav iekļāvusi izrunas un ortogrāfijas pamatus, kas gan būtu ļoti vēlams šāda tipa izdevumos, kā arī ir atteikusies no īsa latviešu un lietuviešu gramatikas apskata, kāds atrodams A. Butkus un A. Sarkaņa grāmatas nobeiguma daļā un kuru labprāt izmanto studenti. Jauno sarunvārdnīcu veido divas daļas: latviski lietuviskā un apgriezta, resp., lietuviski latviskā, kas arī rada izbrīnu, jo šāda izšķērdība ir pilnīgi lieka: abās daļās iekļauts tas pats vai gandrīz tas pats materiāls, turklāt tikai retu reizi tas izkārtots alfabēta secībā, tāpēc liekas, ka vienu un to pašu sekmīgi varētu lietot kā latvietis, tā arī lietuvietis. Šāda atkārtošānās tikai dubulto sarunvārdnīcas apjomu un sadārdzina izdevumu. Rodas šaubas, vai tūristi ir ar mieru maksāt prāvu summu par mazu, lai arī vajadzīgu kabatformāta grāmatiņu, kas turklāt ir iesieta cietajos vākos un līdz ar to ir pasmaga nēsāšanai līdzī ceļojumos.

Jebkura sevi cienoša vārdnīca sākas ar priekšvārdu. Jo šis priekšvārds īsāks un konkrētāks, jo lielāka ticamība, ka tas tiks arī izlasīts. Šīs sarunvārdnīcas priekšvārds, lai gan ir īss, bet uzrakstīts ļoti neveiklā un pat kļūdainā valodā, kas rada sliktu priekšstatu par visu izdevumu. Valodas kultūras, stila un interpunkcijas kļūdas ir abu valodu priekšvārdos. Iepazīstoties ar jaunās vārdnīcas satura rādītāju, rodas iespaids, ka sastādītāja ir lielā mērā kopējusi jau minētās Butkus un Sarkaņa vārdnīcas sarunvalodas tematus (protams, sarunvalodas tēmas taču ir mūžīgas!), tikai šur un tur ir samainīta vietām nodaļu secība, daži temati ir saskaldīti sīkāk, iekļauti vairāki jauni un visai derīgi temati (piemēram, "Atradumu birojs", "Pase", "Lidmašīna", "Kuģis", "Tosti", "Pagatavošanas veids", "Garša" u.c.). Nesaprotamu iemeslu dēļ gan nav iekļautas tādas nodaļas kā "Padoms", "Cilvēks, viņa āriene un raksturs", "Uzskati. Reliģija. Politika", no faunas nodaļas pilnīgi ir izsvītrotas zivis. Lai gan nodaļas tiek kārtotas tematiskās grupās, tomēr to secība nav pārdomāta, grūti pārskatāma. Šķiet, neloģiski, ka nodaļa "Iepazīšanās", kas būtu aktuāla pašā sākumā, ir atrodama tikai 47. lappusē pēc visiem svaru un garumu mērījumiem, pēc ģeogrāfiskajiem terminiem u.tml. Liekas, loģiski būtu nodaļu "Izglītība" ievietot pirms "Darbs un profesija", nevis otrādi. Kāpēc bija atsevišķi jāsadala "Pilsētā",

“Orientēšanās” (72. lpp.) un “Pastaigāšanās pa pilsētu” (126. lpp), turklāt pēdējā nodaļa atrodama daudz tālāk? Pilnīgi ačgārnī ir izkārtoti ar skaitļiem saistītie temati: vispirms ir nedēļa, mēnesis, datums (27. – 29. lpp.), pulkstenis (35. lpp.), bet tikai pēc tam tiek iepazīstināts ar pamata un kārtas skaitļa vārdiem (37. – 40. lpp.). Pārsteidzoši, ka nodaļa “Policija” ir meklējama starp “Optiku” un “Sportu” (varbūt te pēkšņi tiek ievērota alfabētiskā secība? bet citviet orientēšanās ir tikai pēc tematiskā rādītāja). Nav saprotams arī, kāpēc starp ģeogrāfiskajiem terminiem un gadiem ir iestarpināta nodaļa “Jautājumi” (45. lpp): pamatjautājumi “Kas?”, “Kad?”, “Kur?”, “Kā?” noteikti iederētos jau pirmajās vārdnīcas lappusēs. Dīvaini, ka vispirms tiek runāts par valūtas maiņu, bet tikai pēc tam doti valūtas pamatnosaukumi. Var tikai minēt, kāpēc, runājot par naudu, monētas ir minētas nodaļā “Nauda”, bet banknotes ir izdalītas atsevišķi. Grāmatas lietotājiem noteikti būtu svarīgi zināt ne tikai Latvijas un Lietuvas naudas nosaukumus, bet arī *eiro*, *dolaru* un varbūt arī citu valūtu leksiskās atbildmes. No loģikas viedokļa aplams ir šāds nodaļas nosaukums: “Dzīvnieki, putni, rūpuļi un abinieki, kukaiņi.” (90. lpp.). Jāsecina, ka pēc satura un nodaļu izkārtējuma vārdnīcas lietotājam patiešām būs visai grūti orientēties un steigā (kā tas nereti mēdz gadīties dažādās dzīves situācijās ceļojuma laikā) atrast nepieciešamo vārdu vai frāzi.

Liekas, ka katras nodaļas optimālā izplānojumā varētu būt vispirms nepieciešamās minimālās leksikas saraksts (vēlams alfabēta secībā), bet pēc tam izplatītākās frāzes. Šajā izdevumā sastādītāja ir izvēlējusies citu ceļu, piemēram, vispirms tiek doti vairāki teikumi ar mēnešu nosaukumiem (“*Dekrēta atvaļinājums būs no decembra līdz maijam*”¹ u. tml. 28. lpp.), bet tikai pēc tam seko mēnešu atbildmes abās valodās. Bieži piemēru secība neliekas loģiska, piemēram, nodaļā “Dzelzceļa stacija” vispirms ir frāzes: *Lūdzu dodiet biļeti...*, *Cik maksā biļete? Kur ir stacijas kafejnīca?* un tikai pēc tam seko jautājums *Kur ir biļešu kases?* 60. – 61. lpp.

Izskatot konkrēto nodaļu piemērus, vispirms krīt acīs apbrīnojamā līdzība ar jau minēto A. Butkus un A. Sarkanča ceļvedi. Pat piemēru secība bieži tā pati (nevar apgalvot, ka arī agrākajā vārdnīcā vienmēr tā ir ideāla – noteikti jaunās vārdnīcas sastādītāja būtu varējusi to pilnveidot). Piemēram, uzrunas frāzēs ir nomainīti vienīgi personvārdi: agrākajā grāmatā minēto *Petrāitis / Petraitienē* vietā jaunajā grāmatā ir *Jonys / Jonienē*. Jāatzīst, ka sastādītāja vietām ir mēģinājusi frāzes papildināt ar jaunajam laikam atbilstošu leksiku, bet diemžēl līdz ar to ir vairojies arī kļūdu skaits. Gandrīz ik lappusē, kur ir jauninājumi, ir arī rupjas valodas kultūras (un ne tikai) kļūdas. Piemēram, daudzas kļūdas saistītas ar noteiktās galotnes lietojumu lietuviešu valodā: liet. *Didžiai gerbiamasis (=gerbiamas) pone prezidente!* 11. lpp.; *Mano mieli (=mielieji)* 12. lpp.; *Šiandien du tūkstančiai ketvirtų (=ketvirtuju) metų birželio dvidešimt antra diena* 29. lpp.

Jaunajā izdevumā ir pat tādās valodas kultūras kļūdas, kas iekļautas tā saucamajā lietuviešu valodas Lielo kļūdu sarakstā: *kame dalykas? (=koks reikalas?) – kas par lietu?; dalykas tame (=dalykas tas) – lieta ir tā* 20. lpp.; *praeitais metais* 47. lpp. (=praėjusis metais) – *pagājušajā gadā; keitimo punktas* 70. lpp. (=valiutos keitykla) – *maiņas punkts; autobuso sustojimas* 72. lpp. (=autobuso

¹ Recenzijā tehnisku iemeslu dēļ un īsuma labad lietuviešu piemēros netiek norādītas intonācijas zīmes.

stotelē) – autobusa pietura; *sekanti stotelē* (=kita *stotelē*) – nākamā pietura (nevis nākošā pietura) 74. lpp.; *markē* 79. lpp. (=pašto ženklas) – pastmarka.

Daudzviet jūtam latviešu (un pat krievu) valodas ietekme, pat kalkēšana, veidojot lietuviešu frāzes un teikumus: *ādas jaka* – odos *striukē* 86. lpp. (=odīnē *striukē*); *rokas bagāža* – rankos *bagāžas* 65. lpp. (=rankinis *bagāžas*); *lidojuma ilgums* – *skridimo ilgumas* 65. lpp. (=trukmē); *braukt ar trolejbusu* – *važiuoti su troleibusu* 89. lpp. (=važiuoti *troleibusu*); *nedarbojas radio* – *nedirba radijas* 113. lpp. (=neveikia *radijas*); *man nav sūdzību* – *man skundu nėra* 26. lpp. (=aš neturiu *dēl ko skūstis*); *man ir paaugstināts asinsspiediens* – *pas mane pakilēs kraujo spaudimas* 80. lpp. (=mano *padidēšs kraujospūdis*); *sveikinu su šventėmis* 18. lpp. (= *sveikinu švenčių progā*) – *apsveicu svētkos*; *uz jūsu veselību!* – *už jūsu sveikata!* 19. lpp. (= *i jūsu sveikata!*). Pat vārdu kārtu teikumā ir skārusi citvalodu ietekme, piemēram, lietuviešu literārajā valodā nepareizi skan teikums: *Kur, prašom, yra blankai?* (=Prašom pasakyti, kur yra blankai?) 76. lpp. – *Kur, lūdzu, ir veidlapas? Ar turite knygų latvių rašytojų lietuvių kalba? 255. lpp.*(=Ar turite latvių rašytojų knygų lietuvių kalba?)

Nenoliedzot, ka šāda tipa sarunvārdnīcās varētu ievietot arī sarunvalodas elementus, tomēr būtu jānorāda, kurš vārds tiek lietots sarunvalodas stilā; pretējā gadījumā var rasties ļoti neērtas, pat komiskas situācijas, sarunājoties ar lietuviešiem. Piemēram, liet. uzruna *Mergele!*, kam piemīt arī drusku ironiska un pat nievājoša pieskaņa, pilnībā neatbilst latv. *Meitiņ!* Tādi vārdi kā latv. *foršs, šņabis*, liet. *balius, biznis, išmiera, ševeliūra, rasolas, šņapsas* lietojami tikai sarunvalodā, bet vārdnīcas tekstā tas netiek norādīts. Tikai dialektā vai sarunvalodā var vēl dzirdēt tādus izteicienus kā *Aš sergu tankiai* (=Aš dažnai sergu) – *Es slimoju bieži*; *Man skauda šonus* (=šonus) – *Man sūp sāni* 80. lpp.

Ļoti maldinoša ir lietuviešu leksēmu uzsvara vieta in tonācija jaunajā vārdnīcā. Bieži uzsvara vieta ir norādīta nepareizi: nevis *vagone* 60. lpp., bet *wagonē*; nevis *viza* 68. lpp., bet *vizā*; nevis *troleibūsu* 73. lpp., bet *troleibusū*; nevis *stūdijs* 68. lpp., bet *stūdijs* utt. Šķiet, ka grāmatas sagatavotāji nešķir akūtu (´) no gravja (˘), jo tie tiek regulāri jaukti. Ir daudzi piemēri, kas rakstīti vispār bez intonācijas zīmēm (varbūt lai izvairītos no liekām kļūdām?), bet vairākos gadījumos uz viena vārda ir pat vairākas intonācijas zīmes, kas ir pilnīgi neiespējami lietuviešu valodā: *geřbiamieji* 11. lpp. (=gerbiamieji). Ar nožēlu jākonstatē, ka nav gandrīz nevienas lappuses, kur nebūtu vairāku akcentuācijas kļūdu.

Ja sarunājoties lietuvietis latvieti sapratīs arī ar nepareizi izrunātu intonāciju, tad leksikas kļūdas var radīt patiešām nepatīkamas situācijas. Pārsteidz tulkošanas kļūdu daudzums: latv. *apbēdināts* nav tulkojams kā liet. *musīvylēs* 19. lpp., bet gan *muliūdešs*; latv. *stāvvieta* nav *stotelē* 63. lpp., bet gan *stovėjimo aikštelē*; latv. *virsnormas svārs* nekādā gadījumā nevar tikt tulkots kā *persvara* 65. lpp, bet gan kā *viršsvoris*. Kopīgā sakne ir maldinājusi arī šādā piemēru pāri: latv. *debess* nav vis liet. *debesys* 34. lpp., bet gan *dangus*.

Daudzviet lietoti neprecīzi termini: *gadatirgus* nav *prekymetis* 107. lpp., bet gan *mugē*; *blūze* nav *bluzonas* 111. lpp., bet gan *palaidinukē*; *pārsējs* nav vis *vaistai*, bet gan *tvarstis* 85. lpp.; *dzirde* nav vis liet. *girdėjimas*, bet gan tikai *klausa*; *redze* medicīnā biežāk tiek atveidota nevis kā *regėjimas*, bet *rega* 82. lpp.

Kļūdaini frāžu tulkojumi: *Vai jūs to domājat nopietni? – Ar jūs apie tai rimtai?* 24. lpp. (= *Ar jūs iš tiesų taip manote?*). Jautājumu *Kāds ir jūsu amats?* 55. lpp. lietuviski varētu tulkot divējādi: gan *Koks jūsu amats?* (resp. profesija), gan *Kokios jūs pareigos?* (resp. ieņemamais amats); šī otrā varbūtība ir daudz biežāk lietojama, bet vārdnīcā nemaz nav minēta. Nav precīzi atspoguļota ģimenes leksika 54. lpp: *sievasmāte* ir liet. *uošvė*, taču *vīramātī* par *uošvi*, kā to iesaka šis izdevums, dēvē tikai sarunvalodā, bet literārajā valodā – *anyta*, *sievas tėvs* – *uošvis*, bet *vīratėvs* – *šešuras*.

Kļūdainas, pilnīgi nepieņemamas ir šādas lietuviešu valodas konstrukcijas: *išankstinių* (= *išankstinė*) *bilietų kasa* 21. lpp. – *iepriekšpārdošanas kase*; *technikinis* (= *techninis*) *pasas* 69. lpp. – *tehniskā pase*. Nepareizi izvēlēts verba priedēklis: *pasīusti knygas* (= *išsiūsti knygas*) – *nosūtīt grāmatas* 76. lpp.; *paremontuoti protezą* (= *suremontuoti*, bet vēl pareizāk *sutaisyti*) – *salabot protēzi* 83. lpp.

Vārdnīcas sastādītāja iesaka novocojušus, mūsdienās vairs nelietojamus vai skaužamus terminus: *mobilaīs tālrunis* nav *mobilinis telefons* 23. lpp., bet gan *mobilius telefons*; *kafijas dzirnaviņas* nav *kavos malimo mašinėlė* 247. lpp., bet gan *kavos malūnėlis* // *kavamalė*; *mikrobanginė krosnelė* – *mikrovilņu krāsns* 247. lpp. mūsdienās tiek saukta vienkārši *mikrobangė*; novecojis termins arī *videokasetė* – *videokasete* 248. lpp. (= *vaizdo kasetė* // *vaizdajuostė*); nav vairs lietojams vārds *diapozityvas* – *diapozitīvs* 248. lpp., bet gan tikai *skaidrė*; liet. termins *cheminis sušukavimas* – *ilgvilņi* 109. lpp. bija vēl pazīstams pirms 30 gadiem, tagad tai vietā ir *ilgalaikė šukuosena*; *rezervinis išėjimas* (= *atsarginis išėjimas*) – *rezerves izeja* 23. lpp.; *išeiginė diena* (= *laisvadienis*, *poilsio diena*) – *brīvdiena* 26. lpp.; *apvažiavimas* (= *apylanka*) – *apbraucamais ceļš*; *veržlių raktas* (= *veržlėraktis*) – *uzgriežņu atslėga* 254. lpp.; *menedžeris* (= *vadybininkas*) – *menedžeris* 20. lpp.; *jurisprudencija* (= *teisė*) – *jurisprudence* 55. – 56. lpp.; sēņu nosaukums *voveruškos* (= *voveraitės*) – *gailenes* 96. lpp. Lietuvā sen vairs netiek lietots vārds *aerouostas* – *lidosta* 65. lpp; tagad to sauc *oro uostas*. Vārds *rankinė* arvien biežāk izstumj novocojušo *rankinukas* – *rokassomiņa* 65. lpp., ko iesaka sarunvārdnīcas autore.

Palaiķam vārdnīcā tiek radīti “jaunvārdi” lietuviešu valodā: *architektoriūs* 55. lpp. (= *architektas*) – *arhitekts*, *dailinė intuicija* (= *meninė*) – *mākslinieciskā intuīcija* 234. lpp., *išbėros* 83 lpp. (= *išbėrimai*) – *izsitumi* (nevis *izbėršana*), *šviesmėlynis* (= *šviesiai mėlynas*) – *gaišzils*, *šviesrudis* (= *šviesiai rudas*) – *gaišbrūns* 36. lpp, *atmesti sėdyne* (= *atlošti sėdyne*) – *atgāzt krėslu* 66. lpp.

Skumji, ka šajā izdevumā arī latviešu valoda ir kļūdaina: latviešu valodā nav iesakāms *hipermārkets* vai *supermārkets* 104. lpp., bet gan *lielveikals*; *pusdienu laiks* 26. lpp. nav tas pats, kas *pusdienlaiks* (= // *pusdienas laiks*) – *pietų metas*; latv. *dienvidus* nav *meridiāna* sinonīms 44. lpp.; *ar dziļām skumjām paziņojam, ka... pėkšņi nomira* 19. lpp. (= *miris*). Ja latvietis teiks: “*Vīņam jau pāri pieciem*” 50. lpp., vai kāds sapratīs, ka runa ir par bērnu, kurš ir vecāks par 5 gadiem?

Palaiķam piemēros trūkst elementāras loģikas: *Šā priekšmeta garums.. desmit kilometru* 40. lpp., *Cik maksā pārnakšņošana naktī?* 64. lpp.

Bieži nav saprotama leksikas un frāžu atlase. Piemēram, liet. *ačiū* (latv. *paldies*) ir ievietots, bet nav sinonīmiskās un bieži lietojamās formas *dėkui*, kā arī nav tik ļoti sarunvalodā nepieciešamās frāzes *sirsnīgs paldies* – *nuoširdziai ačiū* 14. lpp. Ģeogrāfisko terminu sarakstā (44. – 45. lpp.) nav tādu svarīgu ik uz soļa sastopamu

vārdu kā *ciems, pilsēta, viensēta, klints, mežs*, toties ir *ledājs* (arī *glečers* !), *vulkāns, tuksnesis* – reālijas, ar kurām diezin vai Lietuvā saskarsies ceļotājs. Trūkst konsekvences vārdu atlasē: piemēram, ir *zemiene*, bet nav *augstienes*. Liekas pašsaprotami, ka ar ārstēšanas saistītā leksikā būtu jāmin visu ķermeņa daļu nosaukumi, bet to saraksts nekur nav atrodamas, lai gan ir visai sīks dažādu slimību uzskaitījums (aizmirsts ir *apendicīts* jeb *aklā zarna*). Nav saprotams gan, kāpēc tieši optikā būtu jāmeklē *miega zāles, validols* vai *baldriāna pilieni*. Runājot par diennakti, nav pieminēti tādi svarīgi jēdzieni kā latv. *priekšpusdiena* – liet. *priešpietē* un *pēcpusdiena* – *popietē*. Saruna viesnīcā nav iedomājama bez tādiem terminiem kā *divvietīgs, trīsvietīgs numurs* (otrajā vārdnīcas daļā nav pieminēts pat *vienvietīgs numurs*). Pie automobiļa leksikas būtu noderīgi tādi vārdi kā *izpūtējs, rezerves ritenis, atpakaļgaita, apdzīšana* u. c. Dīvaini ir atlasīta sporta leksika: nav tādi latviešu un lietuviešu valodā atšķirīgi vārdi kā *basketbols* – *kreššinis, rokasbumba* – *rankinis, ūdenspolo* – *vandensvydis, hokejs* – *ledo ritulys*, nav arī *boksa, futbola, slēpošanas, slidošanas, augstlēcšanas, tāllēcšanas* u. c. (ir nopietnas aizdomas, ka sporta cienītāji ar šīs vārdnīcas palīdzību nesapratīsies...). Pārtikas veikala leksikā arī ir dažādas dīvainības: ir *raugs*, bet nav *biezpiens, desa, saldējums, konfektes* 236. lpp. Pie apsveikumiem būtu ļoti vēlama arī tāda frāze kā *Priecīgus Ziemassvētkus!* – *Linksmu šv. Kalēdu!* Runājot par valodām un to prasmi, lasītājam un lietotājam būtu ļoti noderējis arī lielāko valodu saraksts; runājot par darbu, derētu pievienot izplatītāko profesiju sarakstu. Kāpēc tiek iekļauts liels daudzums svešvārdu, kas abās valodās ir gandrīz vienādi un viegli saprotami: latv. *restaurācija* – liet. *restauracija, revīzija* – *revizija* 23. lpp., *fotomontāža* – *fotomontažas, fotoreportāža* – *fotoreportažas* 262. lpp. utt.? Dažiem svešvārdiem (kā *dimensija* 42. lpp., kas nešķiet tik neparasts) no Svešvārdu vārdnīcas tiek pievienots skaidrojums, kas aizņem pat 8 rindiņas tik dārgas vārdnīcas vietās. Ļoti jāšaubas, vai pirmās nepieciešamības vārdos būtu jāiekļauj arī tādi kā *battraukis* – *solīņš zābaku novilkšanai* 238. lpp., *lūšynē* – *lūšu uzturēšanās vieta, driežynē* – *vieta, kur daudz ķirzaku* 93. – 94. lpp. Būtu interesanti aptaujāt, cik daudzi lietuvieši pazīst un ikdienā lieto tādu vārdu kā *šaukšdētē* – *karošu (trauku) plaukts (skapis)* 252. lpp. Dzelzceļa leksikā būtu derējis tāds svarīgs un bieži lietojams jautājums kā *Cikos atiet vilciens?* – *Kelintā valandā išvyksta traukinys?*, jo verba priedēkļa atšķirīgā semantika bieži maldina runātājus (sal. *atvyksta traukinys* – *pienāk vilciens*). Noderīgi un patiešām vajadzīgi ir saīsinājumi, kas apzīmē vīriešu un sieviešu tualeti (liet. *V* un *M*) – tādi nav atrodamā iepriekšējos sarunvārdnīcas izdevumos. Pozitīvi vērtējams arī Lietuvas svētku un piemiņas (nevis atzīmējamo!) dienu saraksts, taču rodas šaubas, vai visi tie svētki ir tik svarīgi un nepieciešami Lietuvas viesim un tūristam, piemēram: *Grāmatvežu diena, Jūras diena* u.c. 30. lpp. Turklāt šaubas arī par šo svētku pareizu tulkojumu un pareizrakstību latviešu valodā. Rodas iespaids, ka sastādītāja ignorē cittautu īpašvārdu atveides noteikumus latviešu valodā, jo vietvārdi un personvārdi ir rakstīti kļūdaini: liet. *Vytautas* – latv. *Vītauts* (= *Vītauts*); liet. *Gediminas* – latv. *Gedimins* (= *Gedimins*) 31., 32. lpp. un daudzi citi līdzīgi piemēri.

Dažviet vārdu atlasē un izkārtojums izraisa patiesu izbrīnu: kāpēc nodaļa “Pase” tiek sākta ar vārdu *darbavieta* 49. lpp. (kas gan arī ir neprecīzi tulkota: nevis liet. *darbo vieta*, bet gan *darbavietē* // *darbovietē*)? Kāpēc pēkšņi pie muzeja leksikas parādās tāds termins kā *literārā meistarība* – *literatūrinis meistriškumas*

104. lpp.? Kāpēc elektropreču veikalā ir atrodama *cepure ar ausīm/ ausaine – ausinē kepurē* 247. lpp? Jāšaubās, cik aktuāli tūristam būtu trauku veikalā iegādāties *pada dakšas – puodšakēs* 251. lpp. Tādām austrumu gardumam kā *šerbets* vārdnīcā ir pievienota pat recepte 121. lpp.; tas, protams, ir interesanti, tikai rodas jautājums, kāpēc receptes nav liet. *cepelīniem* vai latv. *skābputrai*?

Ir apsveicama autores vēlme sarunvārdnīcu bagātināt ar frazeoloģiskiem izteicieniem. Tomēr bieži tie ir ievietoti nevietā: pilnīgi nesaprotami, kāpēc tieši nodaļā par mājdzīvniekiem iestarpināti tādi frazeoloģismi kā *Sēdēt kādam uz kakla; Mest ārā pa durvīm*. 90. lpp. Pulksteņu labotavas leksikā iemaldījies teiciens *Nesālīta gaļa ātri bojājas* 261. lpp.; veselības nodaļā pārsteidz teikums *Zivis smok zem ledu – Dūsta žuvys po ledu* 80. lpp.

Nereti frazeoloģismi vienā valodā varētu tikt tulkoti ar atbilstošu frazeoloģismu otrā valodā (tas ļautu uzskatāmāk parādīt abu valodu tuvo radniecību), piemēram: latv. *Gāž kā no spaiņa*. – liet. *Aš kiaurai peršlapau*. 33. lpp. (= *Pila kaip iš kibiro*.); *Man ir slihta dūša*. – *Man bloga ant širdies*. 60. lpp., kas ir iespējams tikai sarunvalodā, bet literāri varētu teikt = *Man bloga// Mane pykina*.

Visā izdevumā trūkst konsekvences: brīžiem tiek norādītas dzimtes atšķirības, bet brīžiem ne: *Jūs esate labai malonus* 14 lpp. (bet nav *maloni*); bez pamatojuma variē arī vienskaitļa un daudzskaitļa formas. Piemēros juceklīgi mijas lielie un mazie burti. Nav konsekvences arī leksikas izkārtojumā: citviet aiz komata tiek dots vārda sinonīms (*virsoṭne, galotne* 45. lpp.), bet citviet – pilnīgi citas nozīmes vārds (*izteka, ieleja* 44. lpp.; *pils, pilsdrupas* 45. lpp.).

Jaunajā izdevumā pārāk daudz ir korektūras kļūdu: nav atdalīti vārdi, trūkst diakritisko zīmju, sajaukti vai izlaisti burti: *trešdalis* 39. lpp. (= *trečdalis*), *tehnikumā* 56. lpp. (= *technikumā*). Nav skaidrs, vai pie korektūras vainām būtu piešķiramas arī locījumu (ne)saskaņojuma kļūdas: liet. *su nusileidimo* (= *nusileidimu*) 67. lpp., *Prašau, atidarykite variklio dangtis* (= *dangti*) 63. lpp. Diemžēl tās pašas kļūdas ir atrodamas arī otrajā (apgrieztajā) vārdnīcas daļā. Vai arī svešvārdu kļūdas (abās valodās!) *ekskalators – eskalatorius* 105. lpp. (= *eskalators – eskalatorius*) būtu tikai korektora vaina?

Runājot par otro sarunvārdnīcas daļu (lietuviešu-latviešu), ar pārsteigumu nācās konstatēt, ka tā dažā labā gadījumā neatbilst pirmajai daļai (latviešu-lietuviešu). Otrā daļa ir daudzviet papildināta ar jaunu leksiku, kuras nav pirmajā daļā: tādējādi latviešiem ir nodarīts pāri... Piemēram, nopērkamo zāļu saraksts otrajā daļā ir ievērojami plašāks salīdzinājumā ar pirmo daļu (tas gan atkal ir atrodams nodaļā “Optika” 214.–215. lpp.); nodaļā “Koncerts” var sameklēt arī visu vai gandrīz visu instrumentu nosaukumus, bet analogā pirmās puses nodaļā tādu vispār nav. Tas pats sakāms arī par kino leksiku, šūšanas ateljē leksiku u. c. Turklāt nodaļā “Veikals” pirmajā pusē ir ļoti juceklīga, jo visi veikali “sabāzti vienā maisā”, bet otrajā daļā orientēties ir daudz vieglāk, jo lielais leksikas klāsts ir sadalīts pa atsevišķām apakšnodaļām (“Pārtika”, “Apģērbi”, “Apavi” utt.). Vai tas nozīmē, ka grāmatas lietotājam būtu jāmeklē nepieciešamais vārds vai izteiciens abās nodaļās?

Nopietnus pārmetumus pelnījusi arī jaunā izdevuma interpunkcija: trūkst komatu, citviet tie ir lieki, nepareizi jaunā rindā pārnesti vārdi. Dažviet pēkšņi parādās

ar trekninātu iespiedumu izceltas vārdu galotnes. Bet tie jau liekas tikai sīkumi, salīdzinot ar iepriekš teikto. Šķiet, ka kļūdu labojums šim izdevumam būtu visai biezs.

Pilnīgi piekrītot, ka šādas sarunvārdnīcas ir ļoti vajadzīgas un tiek tautā gaidītas, kā arī ir svarīgas tuvējo kaimiņu saprašanās un draudzības ceļā, tomēr būtu vēlams jaunizdevumiem veltīt lielāku un nopietnāku uzmanību. Nav ētiski maldināt lasītājus un mācīt kļūdainus un novecojušus terminus. Neapskaužamā situācijā nokļūs arī tūristi, velti meklēdami vajadzīgo vārdu vai frāzi.

Laimute Balode
(LU Baltu valodas katedra, Lituānistikas centrs)

Izdošanas principi

1. Izdevuma tematika

Baltu Filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptus lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, norādot īpašus iemeslus savam lēmumam.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti būtu valodas ziņā sakārtoti jau pirms to iesniegšanas.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesniegt redakcijai divus manuskripta eksemplārus. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Katram pētnieciskajam rakstam jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļotu satura būtību. Autori ir aicināti kopā ar manuskriptu iesūtīt tā tekstu arī disketes formātā. Manuskripti ir jādrukā ar divu intervālu lielu atstarpi. Cik vien iespējams, jāizvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesniedzamas, tās numurējot un nosaucot, uz atsevišķām lapām manuskripta beigās. Tekstā jābūt atsaucēm un jānorāda to aptuvena vieta. Valodu piemēri tekstā jānodod kursīvā, kam nepieciešamības gadījumā seko tulkojums vai skaidrojums, kas rakstāms starp apvērstiem komatiem.

5. Atsauces

Atsauces tekstā ir jānodod autora/redaktora uzvārdu, izdošanas gadu un vajadzīgo lappuses numuru, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b*, utt. Ņemot vērā kontekstu, vai nu visai atsaucei, vai tikai gadam un lappusei jābūt iekavās. Literatūras sarakstā ir norādāmi visi darbi, uz kuriem atsaucies autors. Citi darbi sarakstā nav ievietojami. Literatūras saraksts ir kārtojams alfabēta secībā pēc autoru /redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Rakstu krājums:

Blinkena, Aina (ed.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim velētais piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 247–259.

Publication Policy

1. Subject matter

Baltu Filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas) are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send two copies of the manuscript. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article. Authors are encouraged to send diskettes along with hard copy manuscripts. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear on separate sheets at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Edited collection:

Blinkena, Aina (ed.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdiņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151 – 166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 247 – 259.